

TANULMÁNYOK AZ ÚJ BÁZELI TŐKEEGYEZMÉNY VÁRHATÓ HATÁSAIRÓL

2003. október

MNB Műhelytanulmányok

(27)

A „Műhelytanulmányok” sorozatban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, és nem feltétlenül tükrözik a Magyar Nemzeti Bank vezető testületének álláspontját.

Írta: **Mérő Katalin, Zsámboki Balázs, Horváth Edit,**
Bethlendi András, Naszódi Anna, Szombati Anikó, dr. Czajlik István

Kiadja a **Magyar Nemzeti Bank**
Felelős kiadó: **Antalffy Krisztina**
1850 Budapest, Szabadság tér 8–9.

www.mnb.hu

ISSN 1216-9293

Összefoglaló tartalomjegyzék

BEVEZETŐ

7

MÉRŐ KATALIN–ZSÁMBOKI BALÁZS

A BÁZEL II. TŐKEEGYEZMÉNY

ÉS A PROCIKLIKUSSÁG EGYES ÖSSZEFÜGGÉSEI

VÁRHATÓ MAGYARORSZÁGI HATÁSOK A NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK TÜKRÉBEN

1. Bevezetés	21
2. A Bázel II. és a prociklikusság egyes összefüggései	23
A standard módszer és a ciklikusság	23
Az IRB modellek és a ciklikusság	26
<i>Endogén kockázatok</i>	26
A kockázatkezelési modellek kritikája	29
<i>A „fat tail” probléma</i>	29
<i>A PD, LGD, EAD korrelációi a reálgazdasági ciklussal</i>	30
A piaci fegyelmező erő és a ciklikusság	32
3. A magyar bankszektor tevékenységének prociklikussága	33
A hitelezés ciklikussága	34
A céltartalékolás/értékvesztés elszámolás ciklikussága	39
A tőke és a jövedelmezőség ciklikussága	41
4. Következtetések	43
Hivatkozások	45

HORVÁTH EDIT

A TŐKEKÖVETELMÉNYEK ÉS A CÉLTARTALÉKKÉPZÉS PROBLÉMÁI

1. Bevezetés	51
2. A hitelkockázat hagyományos szabályozási kezelése	52
3. A hitelkockázat kezelése a Bázel II/CAD3-ban	56
A várható veszteség	57
Az értékvesztés képzése és a nemteljesítés bekövetkezése	59
A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe	62
Az értékvesztés a standard módszerben	63

4. A magyar szabályozás	63
5. Javasolt módosítások	67
A nemteljesítés (default) előtti értékvesztés	67
A nemteljesítést eredményező értékvesztés	67
A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe	69
Általános kockázati céltartalék	69

BETHLENDI ANDRÁS–NASZÓDI ANNA

A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK PREFERÁLT KEZELÉSÉNEK HAZAI RELÁCIÓI

A DIVERZIFIKÁCIÓ SZEREPE

1. Bevezető	75
2. A kis- és középvállalkozások pozitív diszkriminálásának okai és módjai	75
Standard módszer	78
Belső minősítésen alapuló módszer	84
3. A magyar vállalati struktúra	89
A vállalatok árbevétel szerinti megoszlása	89
A kis- és középvállalkozások és a diverzifikált vállalati portfólió	91
4. Következtetések	99
Hivatkozások	101

SZOMBATI ANIKÓ

A KERESKEDÉSI KÖNYVRE VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁS VÁLTOZÁSA AZ ÚJ BÁZELI TŐKESZABÁLYOZÁS KAPCSÁN

1. A banki könyv és a kereskedési könyv elkülönítése	107
Kereskedési szándék	107
Prudens értékelés	108
<i>Értékelési eljárások</i>	<i>108</i>
<i>Értékelési korrekciók és tartalékok</i>	<i>109</i>
2. A hitelkockázat számszerűsítésének változásai a hitelkockázat banki könyvben megjelenő új eljárásaival párhuzamosan	111
Egyedi kockázat	111

Partnerkockázat	112
3. A hitelkockázat csökkentésének eszközei a kereskedési könyvben	113
4. Változások az európai szabályozásban	115
A kollektív befektetési eszközök megjelenése a kereskedési könyvben	115
Minőségi értékpapírok definíciójának változása – a bázeli szabályoktól való eltérés megszüntetése	115
A partnerkockázat számszerűsítésében várható változások	116
5. Összefoglaló a magyar vonatkozásokról	116
Felhasznált irodalom	118

DR. CZAJLIK ISTVÁN–HORVÁTH EDIT

A CORPORATE GOVERNANCE ÉS A FELÜGYELETI ELLENŐRZÉS SZEREPE

1. Vállalatirányítási kérdések az új bázeli tőkeegyezményben	124
Belső szervezeti követelményrendszer	124
Általános szervezeti követelmények	126
A korábbi bázeli ajánlásokban megfogalmazott legfontosabb követelmények	126
Az új tőkeegyezmény vállalatirányítási követelményei	129
Közzététel	133
Észrevételek, javaslatok	135
2. Felügyeleti szerepe a tőkekövetelmény meghatározásában	136
Mikor intézkedhet a felügyelet?	137
Az 1. pillérben nem kezelt kockázatok	139
A kontinentális jogrendszer és a felügyeleti intézkedések	140
A felügyeleti be-nem-avatkozás melletti érvek	142
A szankcionálás eszközei	146
A szavatoló tőke elvárt szintje és a nyilvánosságra hozatal	146
Javasolt módosítások	147

BEVEZETŐ

A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság 2003 áprilisában tette közzé a bankok prudenciális szabályozására vonatkozó új bázeli tőkeegyezményének (Basel Capital Accord II) harmadik konzultatív anyagát, amelyet 2003 júliusában az EU Bizottságának azonos tartalmú, ám részletszabályaiban kissé eltérő direktíva-tervezete (Capital Adequacy Directive, CAD3) követett. A konzultáció során mindkét bizottság észrevételeket várt az új tőkeszabályozás érintett szereplőitől, így az egyes országok jegybankjától is. Az új tőkeszabályozás súlyát mutatja, hogy a bázeli ajánlást rövid időn belül – várhatóan 2004-ben – követi majd az Európai Unió direktívájának kibocsátása, mely utóbbi implementálása a következő évek egyik legnagyobb szabályozási kihívása lesz Magyarország számára.

A Magyar Nemzeti Bank ennek megfelelően kiemelt feladatként kezeli a Bazel II-CAD3 tőkeegyezmény bevezetésére való felkészülést, az adaptáció előkészítését és a szükséges háttérelmzések elvégzését. A meglehetősen komplex és szerteágazó feladat első szakaszában legfőbb célkitűzésünk az volt, hogy a jogalkotási folyamatba bekapcsolódva megvizsgáljuk az MNB szempontjából fontos és releváns kérdéseket, továbbá felmérjük az implementáció lehetséges magyarországi következményeit. Az elemzések során a makroprudenciális következmények értékelésére fókuszáltunk, és ez alapján 5 témakör részletesebb vizsgálatát végeztük el:

1. A Bazel II. és a prociklikusság összefüggései (Mérő Katalin–Zsámboki Balázs)
2. A tőkekövetelmények és a céltartalékképzés problémái (Horváth Edit)
3. A kis- és középvállalkozások preferenciális kezelése (Bethlendi András–Naszódi Anna)
4. A piaci kockázatok kezelése (Szombati Anikó)
5. A *corporate governance* és a felügyeleti ellenőrzés szerepe (Dr. Czajlik István–Horváth Edit)

Az egyes tanulmányok a 2003. szeptember 30-áig rendelkezésünkre álló információk alapján készültek. A tanulmányok főbb megállapításai az alábbiak szerint összegezhetőek:

Mérő Katalin és Zsámboki Balázs az új bázeli tőkeszabványok és a prociklikusság lehetséges összefüggéseit vizsgálják tanulmányukban, mind elméleti, mind empirikus oldalról. A szerzők rámutatnak arra a potenciális ellentmondásra, ami a szabályozás végső célja – vagyis a stabil és hatékony pénzügyi közvetítőrendszer bizto-

sítása – és a cél eléréséhez használt eszközök – vagyis az egyedi szintű prudenciális szabályok alkalmazása – között fönnállhat. Az egyedi intézményekre vonatkozó szabályok ugyanis bár mikroszinten optimálisak lehetnek az adott intézmény biztonságának elérése érdekében, azonban rendszerszinten már nem feltétlenül érik el ezt a hatást.

Erre az egyik legnyilvánvalóbb példa a prudenciális szabályozás által felerősített ciklikus banki viselkedés. A banki tevékenység prociklikussága – vagyis a reálgazdasági és a hitelezési ciklusok közötti erős korreláció –, valamint a szabályozás cikluserősítő hatásainak és a lehetséges megoldásoknak az elemzése a Bázeli II. egyezmény nagyobb kockázaterzékenysége miatt különösen hangsúlyosan merül fel.

A szerzők rámutatnak, hogy a ciklikus banki viselkedés a hitelezési tevékenység természetes velejárója, ugyanakkor felhívják a figyelmet, hogy a szabályozás mai formájában is hozzájárulhat a banki tevékenység ciklikusságának erősödéséhez. A prociklikusság jelenleg elsősorban a céltartalékképzés és a jövedelmezőség vonatkozásában erős, de a hitelnyújtási hajlandóság tekintetében is szignifikánsnak mutatkozik. Mindezek mellett az új bázeli szabályok a tőkeellátottság prociklikusságát is felerősíthetik.

A szerzők elsősorban az akadémiai irodalomra támaszkodva mutatják be a kockázat endogén természetéből eredő lehetséges rendszerszintű problémákat és a hitelezési aktivitásra gyakorolt hatást. Ugyanakkor a lehetséges magyarországi következményekkel kapcsolatban számos kérdés merül fel, ugyanis az esetleges prociklikus banki magatartás nehezen választható szét a hosszabb távon szükség-szerűen érvényesülő strukturális átalakulási és felzárkózási folyamattól, ami a bankok hitelezési aktivitásának növekedését, a pénzügyi közvetítés mélyülését jelenti. Éppen ezért a hazai bankszektor viselkedésének prociklikussága jelenleg nem, vagy csak nagyon mérsékelten mutatható ki.

A tanulmány rámutat, hogy a kockázaterzékeny tőkekövetelmény-számítási módszerek alkalmazása következtében a tőke megnövekedő volatilitása makroprudenciális szempontból kockázatokat hordoz magában. Ugyanakkor a hazai bankok tőkeakkumuláló és tőkebevonó képességét, valamint a tulajdonosok elkötelezettségét figyelembe véve az anyavállalathoz képest kisméretű magyar leánybankok tőkeoldali támogatása rövid és középtávon várhatóan nem jelent majd gondot.

Horváth Edit tanulmányában a hitelkockázat szabályozásának problémáit vizsgálja az új bázeli ajánlásokban. Jegybanki szempontból fontos tudni, hogy a bankok által felvállalt legjelentősebb kockázati típus, a hitelkockázat tartalékolási rendszerére milyen új, jelentősen megváltozott szabályozási szemlélet vonatkozik. A Bazel II. egyezmény belső minősítésen alapuló módszereiben a „rég rendszer” eszköztárát, az értékvesztést és a tőkekövetelményt nem az eddig megszokott módon, az egyedi hitelekhez allokalja, hanem egy új, portfóliószemléletű megközelítést alkalmaz. Fordulópontot jelent a hitelkockázat szabályozói eszköztárban a rülirozó hitelek kamatbevételeének kockázatot és tőkekövetelményt csökkentő szerepének elismerése is.

Miután a szavatoló tőke és az értékvesztés eredeti funkcióját, azaz a várható és nem várható veszteségek fedezését csak korlátozottan töltötte be, ezért a szabályozók elvárásai a hitelportfólió kockázatának együttes fedezésére vonatkoznak majd a Bazel II-ben. A két instrumentum aggregált értéke válik prudenciális szempontból kulcsfontosságúvá, a kockázat ellentételezésében egymást tőkéletesen helyettesíthetik. Mindezek mellett a portfóliószemlélet kialakítását jelenti az értékvesztések egy ügyfélportfólióban (pl. vállalatok) megengedett újraellokalása, amikor az adott vállalati hitelhez megképzett értékvesztést bizonyos érték elérése után egy másik vállalati hitelre vonatkozó tőkekövetelmény csökkentésére is fel lehet majd használni. Ezek az újítások azonban csak a minősített portfólió elemeire vonatkoznak, azokra a hitelek, amelyek a Bazel II. egyezmény értelmében az értékvesztés megképzése és egyéb ismérvek miatt a nem teljesítő eszközök (defaulted assets) kategóriájába kerültek. A nem minősített hitelek megképzett egyéb tartalékok (pl. céltartalékok) nem csoportosíthatók át, kizárólag a hozzájuk mint egyedi hitelhez kapcsolódó tőkekövetelményt csökkenthetik egy bizonyos szintig.

A szerző felhívja a figyelmet, hogy a fenti szabályok valószínűleg befolyásolják az értékvesztések képzésének ösztönzőit, illetve gyakorlatát, ezért a tanulmányban külön is kitér az új szabályok hazai relevanciájának vizsgálatára, továbbá a Bázeli Bizottság által meghatározott definíciók és rögzített értékek itthoni adaptációjának lehetséges következményeire. Döntő jelentőséggel bír a szerző véleménye szerint a teljesítő és nem teljesítő hitelek elkülönítésének ismerve (a nemteljesítés definíciója), illetve a nem teljesítő portfólió esetében a Bizottság által rögzített tartalékterhek nagyságának átvétele. A magyar bankok jelenlegi tartalékterheinek ismeretében a tanulmány felméri a bázeli szabályokkal járó pótlólagos követelményeket is.

A szerző rámutat, hogy az értékvesztések átcsoportosításának lehetősége és az ezzel járó portfóliószemlélet egy, a kockázatértékeléshez és -kezeléshez közelebb álló, ezzel együtt prudensebb gyakorlatot jelent majd. Ez az új gyakorlat azonban élesen kettéválasztja majd az értékvesztés szerepét az eszközök számviteli értékelésében és a tőkekövetelmény meghatározásában.

Bethlendi András és Naszódi Anna közös tanulmányában a kis- és középvállalkozások preferált kezelésének hazai következményeit mérték fel, különös tekintettel a kisvállalati hitelezés során megvalósuló diverzifikáció szerepére. A Bázeli II. egyezmény ajánlásai ugyanis a hitelintézetek számára a kis- és középvállalkozások (továbbiakban kkv) hitelezését a nagyvállalatok hitelezéséhez képest kisebb minimális tőkekövetelmény előírásával teszik vonzóbbá.

Magyarországon az Európai Unióhoz hasonlóan a kkv-k a GDP és a foglalkoztatottság jelentős részét biztosítják. Az utóbbi években több hazai banknál kiemelt célcsoporttá vált ez a vállalati szegmens, és a teljes vállalati hitelállományon belül is dinamikusan növekszik a kkv-hitelek aránya. A szerzők úgy vélik tanulmányukban, hogy a hitelintézetek kockázatvállalását korlátozni hivatott szabályozásnak nem gazdaságpolitikai, hanem tisztán közgazdasági megfontoláson kell alapulnia, ugyanis az egyre jelentősebb volumenű kkv-hitelállomány miatt a közgazdaságilag szükségesnél alacsonyabb tőkekövetelmény akár komoly rendszerstabilitási problémákhoz is vezethet. Jegybanki szempontból ezért kiemelten fontos a kkv-hitelek preferenciális kezelését illetően a hazai hatásvizsgálat elvégzése.

A tanulmányban a szerzők bemutatják, hogy a hitelkockázatot mérő különböző módszerek hogyan és milyen mértékben preferálják a kkv-kat, valamint megvizsgálják, hogy a tervezett szabályozás közgazdaságilag összhangban áll-e a magyar gazdaság és a vállalati szerkezet adottságaival. A kkv-k kedvezményes kezelésének közgazdasági indoklása a diverzifikáción alapul, ezért az okfejtés hazai relevanciáját külön is elemzik a szerzők.

A magyar vállalati struktúra várható fejlődését figyelembe véve, valamint a hazai bankok és vállalatok versenyképességét szem előtt tartva a tanulmány a bázeli ajánlásban szereplő kkv-definíció változatlan átvételét javasolja. A hazai kkv-k hitelezése során kimutatható, hogy bár önmagában kockázatosabbak a kkv-knak nyújtott hitelek, azonban a belőlük alkotott portfóliók jelentősen csökkenteni tudják a teljes portfólió relatív szórását, így kockázati szempontból előnyös ezen piaci szegmens hitelezése.

A tanulmányban a szerzők rámutatnak arra, hogy a tervezett szabályozás a megfogalmazott elvek és az elméleti háttér ellenére a gyakorlati megvalósítás során bizonyos gyengeségeket mutat. A kkv-k méret szerinti preferenciális tőkekövetelmény-mérséklésének vizsgálatánál arra a megállapításra jutnak, hogy a vállalati méret szerinti tőkekövetelmény-mérséklés a nemteljesítési valószínűség (PD) függvényében jelentős ingadozást mutat, melyet a jelenlegi bázeli ajánlás összefüggései, feltételei nem indokolnának.

Szombati Anikó tanulmányában a módosuló kereskedési könyvi szabályokat elemzi, melyek legfőbb célja – a hitelkockázatok kezelésével összhangban – a nagyobb transzparencia és önállóság biztosítása. Bár a piaci kockázatok számszerűsítésének módszerei alapvetően nem változnak meg, két fő megközelítmódban azonban a magyar pénzügyi szektor szereplőit is közvetlenül érintő változás várható. A 2006-os hatálybalépéstől egyrészt a kereskedési portfólió kialakítása és kezelése terén várható a korábbinál rugalmasabb, a valós piaci viszonyokat jobban figyelembe vevő, de mindemellett kellően prudens hozzáállás, másrészt pedig beépítésre kerülnek a hitelkockázat-számítási módszerekben bekövetkező változtatások. Mindezek eredményeként a Bázeli Bizottság, az Európai Bizottság és a magyar hatóságok által közzétett hatástanulmányok egyértelműen azt jelzik előre, hogy – a tőkekövetelmény-változás egészének nagyságrendjéhez képest kismértékű, de a bázisértékhez viszonyítva jelentős mértékű – tőkekövetelmény-növekedés várható a kereskedési könyvi portfóliók tekintetében. Bár a felmérések szerint a fejlettebb módszerek alkalmazásával ennek mértéke jelentősen leszorítható, van néhány olyan új elem, például a repoügyletekben használatos biztosítékok árazásába beépített konzervatív mechanizmusok, amelyek alkalmazása egyértelműen a tőkekövetelmény növekedését valószínűsítik.

Dr. Czajlik István és Horváth Edit tanulmányukban elsősorban azt emelik ki, hogy az új bázeli tőkeegyezmény csak akkor lehet sikeres, ha a hatása több lesz, mint bonyolult szolvenciaszabályoknak való megfelelés. Az egyezmény akkor fog jól működni, ha az intézmény stratégiájának kialakításában, az üzleti döntések meghozatalánál a kockázatmenedzselési szempontok nagyobb hangsúlyt fognak kapni, és a bankszervezet egészét áthatja majd a kockázati tudatosság. A fenti célok eléréséhez különösen fontos az, hogy a kockázatmenedzselési folyamatok a szervezeten belül megfelelően ki-

dolgozottak és ellenőrzöttek legyenek. Ennek megfelelően a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság az új tőkeegyezmény kidolgozásakor a vállalatirányítási kérdéseket is hangsúlyosan kezeli, és a vállalatirányítási kérdések tárgyalásakor nemcsak a korábbi bázeli dokumentumokban megfogalmazottakra utal vissza, hanem specifikusan új követelményeket határoz meg a fejlettebb módszerek alkalmazásához.

Az igazgatóság, a menedzsment és a belső ellenőrzés viszonyát, az egyes testületek felelősségét és hatáskörét illetően a Bazel II. tőkeegyezmény új követelményeket fogalmaz meg, továbbá a minősítési és becslési folyamat jóváhagyásában bővebb szerepet szán az igazgatóságnak. A szerzők felhívják a figyelmet arra a Magyarországon is várhatóan komoly következményekkel járó előírásra, mely szerint az igazgatóságnak megfelelő ismeretekkel kell rendelkeznie a minősítési rendszerről, és képesnek kell lennie a vonatkozó jelentések értelmezésére. Mindez rámutat a szakmai továbbképzés szükségességére is.

A tanulmány kiemeli, hogy a tőkeegyezmény alkalmazásának kritikus pontja a modellek eredményeinek üzleti döntésekben való megjelenése, ezért a szavatolótőke-követelmények előírásán túlmenően lényeges annak megkövetelése, hogy a kockázati szempontok érvényesüljenek az egyedi döntésekben (pl. a hitelbírálathoz tartozó folyamatban) és az üzleti tervek kialakításánál. A magyarországi hitelintézetek esetében is fontos előrelépést hozhat, hogy az intézmények vonatkozó szabályzatainak tartalmaznia kell majd az erre vonatkozó normákat, eljárásokat, és a prudens működés vizsgálatakor a felügyeletnek ezt is értékelnie kell.

Mivel az egyes intézmények belső irányítási struktúrája és kontrollkörnyezete (feladatok és felelőségek rögzítése) erősen függ az intézmény méretétől és főbb piacaitól, ezért a tanulmány egyik legfontosabb megállapítása, hogy a felügyelet számára a jövőbeli implementáció során megfelelő diszkréciót kell biztosítani az általános vállalatirányítási követelmények teljesülésének megítéléséhez.

A szerzők véleménye szerint az új bázeli tőkekövetelmény-szabályok pénzügyi stabilitásra gyakorolt hatásának vizsgálatát nem szabad az 1. pillér technikai szabályainak értékelésére szűkíteni. A pénzügyi rendszer működése, magatartása szempontjából hasonló jelentőséggel bír a felügyeleti gyakorlatra és az 1. pillérben nem kezelt kockázatokra vonatkozó 2. pillér, illetve a piac számára nyilvánosságra hozott információkat meghatározó 3. pillér.

A szerzők rámutatnak, hogy a 2. pillér által felvetett problémák közül még számos koncepcionális kérdés maradt megválaszolatlan. A legfontosabb hiány ezek közül

a felügyeleti beavatkozás kiindulópontjának rögzítése. Az elképzelések szerint a felügyeleti szankciók egy adott tőkeszint alatt diszkrecionálisan, majd az 1. pillér tőkekövetelménye alá csökkenve normatívan indíthatók. A tanulmány összefoglalja, hogy az új tőkekövetelmény-rendszer automatikus betartásának kikényszerítése milyen veszélyekkel járhat, és milyen esetekben lehet indokolatlan. A szerzők véleménye szerint a hitelkockázat modellezésének korlátossága, az egységes banki szemlélet és magatartás kialakulása olyan következményekkel járhat, amely a szokásostól eltérő felügyeleti magatartást igényelhet, azonban a felügyeleti lépések transzparenciája ilyen esetekben sem sérülhet.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az új bázeli tőkeszabványok – a számos pozitív jellemvonás mellett – több területen még további finomításra szorulnak, illetve a várható hatásokat illetően sok még a bizonytalanság. Jelen tanulmánykötet reményeink szerint hozzájárul az új bázeli ajánlásokkal kapcsolatos szakmai közgondolkodáshoz, a várható magyarországi hatások jobb megértéséhez, és hasznos megállapításokkal szolgál a hazai jogalkotás számára is.

MÉRŐ KATALIN–ZSÁMBOKI BALÁZS

**A BÁZEL II. TŐKEEGYEZMÉNY ÉS A
PROCIKLIKUSSÁG EGYES ÖSSZEFÜGGÉSEI**

VÁRHATÓ MAGYARORSZÁGI HATÁSOK
A NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK TÜKRÉBEN

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	21
2. A Bázeli II. és a prociklikusság egyes összefüggései	23
A standard módszer és a ciklikusság	23
Az IRB modellek és a ciklikusság	26
<i>Endogén kockázatok</i>	26
A kockázatkezelési modellek kritikája	29
<i>A „fat tail” probléma</i>	29
<i>A PD, LGD, EAD korrelációi a reálgazdasági ciklussal</i>	30
A piaci fegyelmező erő és a ciklikusság	32
3. A magyar bankszektor tevékenységének prociklikussága	33
A hitelezés ciklikussága	34
A céltartalékolás/értékvesztés elszámolás ciklikussága	39
A tőke és a jövedelmezőség ciklikussága	41
4. Következtetések	43
Hivatkozások	45

1. Bevezetés

A pénzügyi szektor prudenciális szabályozásának fontosságát számos indokkal lehet alátámasztani, azonban az érvek mögött végső soron a rendszerszintű kockázatok kezelése és a pénzügyi rendszer biztonságos működésének elősegítése áll.¹ Fontos rámutatnunk azonban arra a potenciális ellentmondásra, ami a végső cél és ezen cél eléréséhez használt eszközök között fennállhat. A prudenciális szabályozás ugyanis nem rendszerszintű előírásokat tartalmaz, hanem egyedi intézményekre vonatkoznak a szabályok, azonban ami egyedi szinten optimális lehet a biztonság elérése érdekében, az rendszerszinten már nem feltétlenül az.²

Az egyedi előírások, intézkedések és a rendszerszintű következmények közötti összhang hiányára egyik legnyilvánvalóbb példa a prudenciális szabályozás által felerősített ciklikus banki viselkedés. A banki tevékenység prociklikussága – vagyis a reálgazdasági és a hitelezési ciklusok közötti erős korreláció –, valamint a szabályozás cikluserősítő hatásainak és a lehetséges megoldásoknak az elemzése már hosszabb ideje az érdeklődés középpontjában áll az MNB-ben, és több részletes tanulmány is készült már ebben a témában (MNB Füzetek 23.). Bázél II. kapcsán azonban a téma nemzetközi szinten is egyre hangsúlyosabban merül fel, és az elmúlt években megjelent elemzések számos új szemponttal gazdagították a korábbi megállapításokat.

Fontos kihangsúlyozni azonban, hogy a ciklikus banki viselkedés a hitelezési tevékenység természetes velejárója, és nem csupán a prudenciális szabályozás által előidézett jelenség. Érdekes kérdés például az, hogy „normális” gazdasági viszonyok között a recessziótól távolodva miért lazítják a bankok a hitelezési standardjaikat. Egyes elméletek szerint ennek az az oka, hogy a bankok „elfelejtik” azokat a problémákat, amikkel korábban szembesültek.³ Kimutatható, hogy minél több idő telik el a legutóbbi gazdasági visszaesés óta, annál kevésbé óvatosak a bankok. Ennek oka többek között az lehet, hogy változik a hitelbírálók személyi összetétele, és egyre inkább olyanok hoznak döntéseket, akik korábban nem tapasztalták meg a problémás időszakokat. Ez a folyamat tulajdonképpen a hitelbírálók minőségi romlását jelenti. Mivel kedvező gazdasági környezetben a hitelezési döntésho-

¹ A szabályozás melletti érvek és ellenérvek jó összefoglalóját lásd Mishkin (2001).

² A szabályozás mikro- és makroprudenciális szempontjainak összefoglalóját lásd Borio (2003).

³ Berger–Udell (2003).

zók kevesebb olyan problematikus hitellel találkoznak, amely révén tapasztalatot gyűjthetnének, ezért maga a hitelértékelési folyamat is kevésbé effektív válik. Ezt a jelenséget szokták „disaster myopia”-nak is nevezni, és ennek kialakulása független a szabályozástól. Ugyanakkor a bankokra vonatkozó prudenciális szabályozás – már jelenlegi formájában is – hozzájárul a banki tevékenység ciklikusságának erősödéséhez.

A nemzetközi elemzések szerint a banki viselkedés prociklikussága leginkább a céltartalékképzés és a jövedelmezőség vonatkozásában erős, de a hitelnyújtási hajlandóság tekintetében is szignifikáns. Ugyanakkor a tőkeellátottság prociklikussága nem mutatható ki egyértelműen. A tervezett új bázeli szabályokkal kapcsolatos egyik legfontosabb kritika, hogy – a fentiekén túlmenően – a tőkekövetelmények prociklikus mozgását is előidézi, számottevően növelve a szektorra már ma is jellemző prociklikusságot. Ennek egyik káros következményeként a pusztán a tőkeszabályokhoz való banki alkalmazkodás a ciklus leszálló ágában akár jelentős mértékű hitelszűkítés (credit crunch) kialakulását is eredményezheti.

A bankok által tartott tőke prociklikusságával kapcsolatban a szakirodalomban nem alakult ki egységes álláspont. Egyes tanulmányok szerint az új szabályok nem növelik számottevően a tőke prociklikusságát. Ezek az anyagok főként a bankok tőkeszerkezetében meghatározó szerepet játszó minimumkövetelmény feletti tőkepuffer szerepére, ill. a minősítések egy részének „through the cycle” természetére hívják fel a figyelmet.

Ugyanakkor – elsősorban az akadémiai irodalomban – erős ellenérveket állítanak ezzel a nézettel szemben, elsősorban a kockázat endogén természetéből kiindulva. Az endogén kockázatokra adott homogén reakciók bizonyíthatóan a folyamatok volatilitásának nagyarányú megnövekedéséhez és az ebből fakadó válságokhoz vezetnek. A tervezett bázeli szabályok erős kapcsolatot teremtenek a vállalt kockázatok és a tőke között, egyidejűleg erősen homogenizálják a bankoknak a kockázatokra való reagálását: konjunktúra idején a tőkekövetelmények csökkentésén keresztül ösztönzést adnak a hitelexpanzió erősítésének, míg dekonjunktúra idején a jelentősen megnövekvő tőkekövetelmények a hitelezési aktivitás visszafogásához vezethetnek. Mivel a tőkeoldali ösztönzés a szektor egészét ugyanolyan hitelezési magatartásra sarkallja, az egyedi banki szinten jelentkező esetlegesen nem túl nagy prociklikus mozgás is jelentős prociklikus kilengéshez vezethet a bankrendszer szintjén.

Ezért mindenképpen kérdéses, hogy miközben az új tőkeszabályok valóban kapcsolatot teremtenek a kockázat és a kockázat fedezéséhez szükséges tőkenagyság között (vagyis mikroprudenciális szempontból megfelelő védelmet adhatnak a bankok betéteseinek), addig ugyanez a kockázatérzékenység rendszerszinten vajon nem viselkedik-e éppen ellentétesen: nemcsak hogy nem csökkenti a kockázatot, hanem számottevően növeli a bankszektor sebezhetőségét. A rendszerszintű kockázatok felerősödését az endogén kockázatokra való banki reakciók uniformizáltsága okozza, ami számottevően tovább erősítheti a már ma is meglévő (de éppen a tőke vonatkozásában eddig egyértelműen nem kimutatható) prociklikus banki magatartást. Amennyiben a fenti folyamatok valóban jellemzővé válnak, az új tőkeszabályok a mikroprudenciális és a makroprudenciális szabályozás, ill. az egyedi intézményi stabilitás és a rendszerstabilitás közötti ellentmondás iskolapéldáját jelenthetik. Ennek a problémának a kezelése a jelenlegi szabályozási javaslat keretei között még nem megoldott.

A magyarországi hatásokkal kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy az új tőkeszabályok bevezetése valóban növelné-e a bankszektor sebezhetőségét, kialakítaná-e a ma még nem – vagy csak nagyon mérsékelten – kimutatható prociklikus banki magatartást, esetleg még ezeken a hatásokon is túlmenően visszafogná-e a hosszabb távon szükségszerűen érvényesülő strukturális folyamatot, a bankok hitelezési aktivitásának növekedését, a pénzügyi közvetítés mélyülését.

A tanulmány 2. részében a Bázel II. tőkeegyezmény prociklikus következményeivel kapcsolatban a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott legfontosabb megállapításokat összegezzük és értékeljük. A 3. fejezet a magyar bankszektor tevékenységének prociklikusságát elemzi. Végül a leírtak alapján következtetéseket vonunk le arra vonatkozóan, hogy a Bázel II. szabályok prociklikus jellege milyen következményekkel járhat a magyar bankszektor jövőbeni fejlődése szempontjából.

2. A Bázel II. és a prociklikusság egyes összefüggései

A standard módszer és a ciklikusság

A Bázel II. tőkeegyezmény egyik legfontosabb újdonsága, hogy a szabályozói tőke és a vállalt kockázatok közötti kapcsolatot jelentősen megerősíti, továbbá hogy egy „menüt”

kínál a bankoknak, mely alapján lehetőségük lesz különböző módszerek között választani a tőkekövetelményük meghatározása során. A kevésbé fejlett kockázatkezelési rendszerekkel rendelkező bankok számára továbbra is rendelkezésre álló standard módszer ugyan jóval egyszerűbb, mint a belső értékelésen alapuló (IRB) módszerek, azonban a standard módszer kockázaterzékenysége is számottevően meg nő a Bazel II-ben. Ennek oka a külső minősítő cégek értékelésének széles körű figyelembevétele az ügyfelek kockázati besorolása és a tőkekövetelmények meghatározása során. A jelenlegi rendszerben (Bazel I.) a fix kockázati súlyok a prociklikusság kérdését kevésbé hangsúlyosan vetik fel, és inkább a céltartalékképzés, a hitelezési veszteségek elszámolása, valamint a reálgazdasági ciklusok között azonosítható szoros kapcsolat.

Az új rendszerben azonban a kockázati súlyok már időben nem lesznek állandóak. A hitelminősítő cégek igyekeznek ugyan gazdasági ciklusokon átívelő módon minősíteni ügyfeleiket, azonban az erre vonatkozó empirikus kutatások megosztottak ennek sikerességét illetően.⁴ Óvatosan kell kezelni a minősítések stabilitását kimutató eredményeket is, mivel a minősítő cégek kapacitása korlátozott, az információszerezés és -értékelés pedig költséges, így azon vállalkozások esetében, amelyekről kevés új információ áll rendelkezésre, a minősítés változatlan maradhat annak ellenére, hogy az ügyfél hosszú távú hitelképessége esetleg változott.

Ha a prociklikus minősítésre vonatkozó vizsgálatot csak azokra a vállalatokra korlátozzuk, amelyeknél biztosan tudható, hogy az adott időszakban minősítés-felülvizsgálaton estek át, akkor már rendkívül erős összefüggés tapasztalható a gazdasági ciklus és a hitelminősítések között. Ugyanez igaz az újonnan kiadott minősítések esetén is, ugyanis megfigyelhető, hogy gazdasági fellendülés idején az kezdeti minősítés tipikusan jobb, mint azon vállalatok esetében, amelyek az első minősítést recessziós időkben kapták.⁵ Fontos ennél a pontnál kihangsúlyozni, hogy a hitelminősítések elvileg nem jelentenek abszolút skálát a hitelkockázat mérésében. A hitelminősítő cégek maguk is ordinális skálaként értelmezik a kockázati besorolást, vagyis adott időpontban az értékelések az ügyfelek egymáshoz viszonyított relatív kockázatoságát fejezik ki. Egy-egy minősítés tehát nem jelenti azt, hogy időben állandó bukási valószínűség kapcsolódik hozzá. Így elvileg a reálgazdasági ciklustól függetlennek kellene lenniük a minősítéseknek, hiszen ha a PD minden minősítési kategóriában egyaránt

⁴ Lásd például Amato–Furfine (2003) és Catarineu-Rabell et al. (2003).

⁵ Amato–Furfine (2003).

nő, és így a relatív távolság megmarad közöttük, akkor emiatt nem lenne szükséges átsorolni a minősítés alá vont tételeket.⁶ A tranzíciós mátrixokat alapul véve ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség, hogy recesszió idején gyakoribbak a leminősítések, ami ellentmond az ordinális skála elvének.

Egy másik fontos megfigyelhető jelenség a minősítésekben tapasztalható túllövés (overshooting), vagyis ha változik egy ügyfél besorolása, akkor sokszor jelentős mértékű a változás, ami egy adott időpontban túlzott optimizmust vagy pesszimizmust tükröz. Számos példát adnak erre az utóbbi időszak valutaválságai, amikor egyes országokat drasztikusan leminősítettek, majd pedig néhány hónapon belül fokozatosan javították az értékelésüket. Az ilyen kilengések semmiképpen sincsenek összhangban a hosszú távú, ciklusokon átívelő minősítés elvével. Mindezekből az következik, hogy a hitelminősítések időbeli változásával együtt változnak majd a kockázati súlyok és így a banki tőkekövetelmények is. A jelenlegi rendszerhez képest tehát várhatóan növekedni fog a tőke volatilitása.

Rá kell mutatnunk itt azonban arra is, hogy bár a standard módszer megerősíti a hitelminősítők szerepét a banki tőkekövetelmények számítása során, az egyes országok között jelentős különbségek vannak ezen minősítő cégek gazdaságban betöltött szerepét illetően. Míg az Egyesült Államokban és egyes nyugat-európai országokban a minősítő cégek súlya és befolyása tényleg meghatározó, addig Magyarország esetén minimális a tevékenységük. Bár a Bázeli II. egyezmény ösztönzi a hitelminősítő cégek szolgáltatásainak igénybevételét, a következő néhány évben valószínűleg nem fog érdemben változni a helyzetük hazánkban.

A hitelminősítések szerepe releváns lehet a nagy külföldi befektetők anya- és leányvállalatai esetében, ezek azonban alig veszik igénybe a magyar pénzügyi közvetítőrendszert, így a minősítésük esetleges változása inkább a külföldi finanszírozó bankot fogja érinteni. Ráadásul a jelenlegi információink szerint a külföldi nagybankok és hazai leányintézményeik a fejlettebb IRB módszer alapján, vagyis saját belső minősítési elveikre támaszkodva fogják meghozni finanszírozási döntéseiket, így a standard módszer megállapításai kevésbé relevánsak az ő esetükben. Mivel a hitelminősítők szerepében nem várható számottevő változás Magyarországon, továbbá a magyar bankszektor ügyfelei között egyre nagyobb súllyal szerep-

⁶ Természetesen előfordulhat, hogy a különböző minősítésű ügyfeleket eltérően érinti a gazdasági ciklus, és például a rosszabb besorolással rendelkező ügyfelek érzékenyebbek a reálgazdasági változásokra, vagyis a minősítés alá vont cégek közötti relatív távolság megváltozik. Ekkor az átsorolások indokoltak lehetnek.

lő kis- és középvállalati kört várhatóan nem fogják értékelni a hitelminősítő cégek, így ezen a téren valószínűleg nem hoz érdemi változást a Bázel II.

Az IRB modellek és a ciklikusság

Endogén kockázatok

Az előző fejezetben ismertetett standard módszerhez képest az IRB modellek kockázat-érzékenysége sokkal nagyobb, melynek megteremtése természetesen a szabályozók kifejezett célja is volt. Az akadémiai irodalomban azonban egyre erőteljesebb az új bázei egyezmény kritikája, és az új szabályok közül különösen az IRB módszereket vetették „tűz alá”.⁷ A kritika középpontjában az áll, hogy a kockázati alapú tőkeszabályok nem tesznek különbséget exogén és endogén kockázatok között. Amennyiben a piaci szereplők viselkedése, várakozásai sokfélék, akkor a kockázatot valóban külső adottságnak lehet tekinteni, hiszen a szereplők különböző stratégiákat követnek, különböző pozíciókat vesznek fel. Ekkor a kockázatok a rendszeren kívül határozódnak meg. Tulajdonképpen a stressztesztek elvégzésének is csak ilyen esetekben van értelme, mivel csak ekkor lehet egy külső sokk hatásait jól mérni statisztikai módszerekkel.

Ha azonban a piaci szereplők várakozásai és reakciói azonossá válnak, és ezek a reakciók közvetlenül hatással vannak a piaci árakra, akkor már endogén kockázattal állunk szemben. Ebben az esetben azonos pozíciót próbálnak felvenni a piaci szereplők, így viselkedésükkel befolyásolják a külső környezetet, vagyis a kockázat már nem külső adottság, hanem a rendszeren belül határozódik meg. Különösen jelentős lehet ennek hatása stresszhelyzetekben, hiszen a sokk minden más piaci szereplőt is hasonló módon érint, így a várható reakcióik is hasonlóak lesznek, és ezáltal a kezdeti stresszhelyzethez képest jelentősen megváltozik a környezet. Az endogén kockázatok miatt tehát a korábbi helyzetet leíró függvények érvényüket veszítik, mivel új eloszlások lépnek a helyükbe.⁸

Az endogén kockázatok léte a bankok treasuryjében vagy az értékpapír-kereskedő cégekben dolgozó szakemberek számára jól ismert, általánosan megfigyelhető je-

⁷ Az akadémiai kritikák részletes kifejtését lásd Danielsson et al. (2001), Danielsson–Shin (2002), Danielsson–Shin–Zigrand (2002) és Danielsson–Zigrand (2003).

⁸ A stressztesztek alkalmazási lehetőségeit illetően egyre nagyobb figyelmet fordítanak a kutatók a fenti problémát kezelő ún. „extreme value” elméletekre. Lásd pl. Danielsson–de Vries (2000).

lenség. Furcsa ellentmondás mégis, hogy miközben a piaci kereskedők nagyon is tudják, hogy a kockázat bizonyos esetekben endogénné válik, eközben többnyire az exogén kockázatokra építő VAR modellekkel mérik a kockázatot.

A VAR alapú kockázati modellek széles körű használata nem csak stresszhelyzetben, hanem normál piaci körülmények között is negatív következményekkel járhat, mégpedig a preferenciák harmonizálása miatt. Amennyiben a különböző piaci szereplők azonos elven működő kockázati modelleket használnak, akkor ezek a modellek azonos vagy nagyon hasonló jelzést küldenek az egyes piaci helyzetekben. Így aztán a piaci szereplők a hasonló preferenciáik miatt hasonló módon reagálnak akár a kisebb méretű piaci mozgásokra is, és ezzel jelentős egyirányú ármozgásokat válthatnak ki, melynek következményeként a kockázat endogénné válik.⁹

Az endogén kockázatok által kiváltott közös reakciókkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez nem azonos a szakirodalomban gyakran tárgyalt nyájszellemmel (herding). Ez utóbbi ugyanis az információs aszimmetriával és az ebből eredő potyautas (free rider) problémával van összefüggésben, mely szerint az információszerezés költséges a piaci szereplők számára, ezért az információ begyűjtése és értékelése helyett olcsóbb megfigyelni és követni mások viselkedését, akikről feltételezzük, hogy a szükséges információk birtokában vannak. A nyájszellem kialakulása tehát egy racionális válasz a tökéletlen információs környezetre.

A pénzügyi piacokon természetesen általános jelenség a nyájszellem, és különösen a kisbefektetők számára lehet érdemes a nagyok lépéseit követni. Ha azonban eltekintünk az információs aszimmetriától, és feltételezzük, hogy mindenki azonos információ birtokában van, akkor is kialakulhat a közös, egyirányú mozgás. Ennek feltétele, hogy az információkat mindenki azonos módon értékeli, vagyis a szereplők azonos következtetéseket vonjanak le, és azonos módon reagáljanak a külső körülmények változására. Fontos kihangsúlyoznunk tehát, hogy bizonyos kedvezőtlen esetekben a közös irányba történő mozgásnak a valószínűsége nem nulla, hanem közel 1!¹⁰

⁹ A kockázatok „természetével” kapcsolatban meg kell jegyezni azt is, hogy a kockázatvállaló hajlandóság (risk appetite) sem állandó, hanem időben változó tényező. A kockázatkerülő magatartás különösen válsághelyzetekben erősödhet fel, mely a „flight to quality”, vagyis a minőségi befektetésekre, értékpapírokba történő menekülés jelenségévé széles körben ismert. Külső sokk esetén tehát nemcsak az „objektív” kockázat, hanem a kockázatterzékelés (risk perception) is változik.

¹⁰ Danielsson–Shin (2002).

1. Az endogén kockázatok hatásai és a szabályozói válaszreakciók

Az endogén kockázatok súlyos következményeire számos példa akad a közelmúlt gazdaságtörténetéből. Az 1987-es tőzsdekrach az Egyesült Államokban, továbbá az egyes ázsiai és dél-amerikai valuták elleni spekulatív támadások jól illusztrálják ezt a jelenséget. A legtöbb esetben a külső körülményekben bekövetkező kis változások nagymértékű és hirtelen aggregált hatással jártak, mivel a piaci információk azonos irányba mozdították a várakozásokat, és közös, egyirányú cselekvést eredményeztek.

Az endogén kockázatok negatív következményei jól megfigyelhetők a származtatott ügyletek piacán is. A kezdeti külső sokkot (stresszt) jelentő változás a derivatív ügylet alapját képező termék árában ahhoz vezet, hogy a veszteséget elszenvedő félnek pótlólagos fedezeteket kell nyújtani (margin call). Ez a kényszer más eszközök esetén is pozíciózárást, az eszközök értékesítését eredményezheti, következésképpen azok árában is negatív mozgást vált ki, ami aztán újabb stresszhelyzetet eredményez, tovább erősítve a negatív spirált.

Mit tehet a szabályozás annak érdekében, hogy elkerülje ezt a kedvezőtlen folyamatot? A lehetséges szabályozói válaszreakciók közül érdemes megemlíteni az FSA gyakorlatát, amikor 2002-ben felfüggesztette az ún. „resilience test” alkalmazását az életbiztosítók esetén, vagyis enyhített a prudenciális előírásokon annak érdekében, hogy a biztosítók ne kényszerüljenek pozíciózárásra és eszközeik likvidálására, és emiatt ne mélyüljön tovább a visszaesés az értékpapírpiacon. A szabályok enyhítésével azonban óvatosan kell bánni, mert moral hazard problémákat vethet fel, és arra ösztönözheti a piaci szereplőket, hogy lazább kockázatvállalási politikát folytassanak.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan kapcsolódik az endogén kockázatok kérdésköre a Bazel II. szabályaihoz. A válasz az új bázeli ajánlásokban szereplő kockázati függvényekben rejlik, amelyekkel kapcsolatban megfogalmazható részletesebb kritikákat a következő fejezetek ismertetik. Bár ezek a függvények meglehetősen bonyolultnak tűnnek, mégis a pénzügyi szektor sokszínűségét és komplexitását figyelembe véve inkább a valóság túlzott leegyszerűsítéseként értelmezhetők. A jelenleg alkalmazott kockázatkezelési modellek feltételezik, hogy a piaci szereplők árelfogadók (price takers), vagyis tevékenységükkel nem befolyásolják a piaci

árak mozgását. Ekkor lehet és érdemes statisztikai számításokat végezni a múltbeli adatokon. Mindez azonban csak stabil környezetben reális feltételezés.

A pénzügyi piacokon vállalt kockázatok mértékének egy-egy függvénnyel való leírása, és ennek szabályozói standarddá tétele komoly következményekkel jár. Jól ismert és a közgazdasági irodalomban széles körben tárgyalt jelenség az, hogy a statisztikai összefüggések használata szabályozói célra a korábban meglévő összefüggések érvényességének elvesztéséhez vezet (Goodhart's Law).¹¹ Mindez a Bázeli II. egyezményre alkalmazva azt jelenti, hogy azok a strukturális változások, amelyek az új kockázati alapú tőkeszámítás alkalmazása miatt bekövetkeznek, azt eredményezik, hogy a jelenlegi rendszer alapján számított eredmények nem sokat mondanak a jövőre nézve.¹²

A kockázatkezelési modellek kritikája

A kockázatkezelési modellekkel kapcsolatban számos kritika fogalmazható meg. Ezek közül az alábbiakban a Bázeli II. és a prociklikusság szempontjából relevánsnak tekintett néhány megállapítást emelünk ki.

A „fat tail” probléma

A Bázeli II. által szabályozói célra használt belső értékelési modellek hiányosságai közé tartozik, hogy nem tudják kezelni az ún. „fat tail” problematikáját. Ennek lényege, hogy ugyanakkora várható érték és szórás mellett a szélsőséges kimenetek a valóságban sokkal gyakoribbak, mint ami a kockázatkezelési modellekben általánosan használt normál eloszlásból adódna.

2. Milyen valószínűsége van egy tőzsdekrachnak?

Danielsson, J. (2003) egy szemléletes példát hoz a „fat tail” probléma illusztrálására. Az 1987-es tőzsdekrach idején az Egyesült Államokban az értékpapír-

¹¹ 'Any observed statistical regularity will tend to collapse once pressure is placed upon it for control purposes.' Idézi: Christal–Mizen (2001).

¹² A téma részletes kifejtését lásd Lowe (2002).

piaci hozam 20 szórásnnyira (szigmára) volt az átlagos hozamtól. Normál eloszlás esetén 20 szórásnny esemény csak 4×10^{88} naponta következik be. Tekintve, hogy a Föld csak kb. 10^{14} napja létezik, az egész univerzum pedig szintén „alig” 10^{17} napot élt meg, ez elég sokkoló eredmény. Ha a jóval kevésbé extrém eseménynek minősülő 5 szigmányi eltérésre végezzük el a számításokat, akkor azt kapjuk, hogy normál eloszlást alapul véve 10 000 évente történne ilyen esemény, azonban 1929–2003 között 30 ilyen is volt az S&P 500-zal mérve. Mindez azt mutatja, hogy az extrém helyzetekben a normál eloszlásra építő kockázatkezelő modellek nem sokat érnek.

A PD, LGD, EAD korrelációi a reálgazdasági ciklussal

A kockázati függvények paramétereinek viselkedésével kapcsolatban több empirikus vizsgálat is született az elmúlt években, melyek számos tanulsággal szolgálnak elemzésünk szempontjából.¹³

A kockázatok „természetéhez” tartozik, hogy korreláció van az ügyfelek között a veszteség bekövetkezésének valószínűsége, vagyis a PD (nemteljesítési valószínűség) szempontjából.¹⁴ Az új bázeli ajánlásokban 1 rendszerszintű kockázati faktoral számolják a korrelációt, méghozzá úgy, hogy a korreláció csökkenő függvénye a PD-nek. Ez azt jelenti, hogy minél nagyobb egy ügyfél bukási valószínűsége, annál nagyobb súlya van az egyedi tényezőknek. A kockázati súly függvény a korábbi javaslatokhoz képest emiatt laposabb lett, így a nagyobb PD már nem emeli annyira a tőkekövetelményt, vagyis mérsékli a tőke ciklikus kilengését.

Érdemes megvizsgálni azonban a nemteljesítési valószínűség (PD) és a veszteségráta (LGD) összefüggéseit is. A Bázeli II. ajánlásaiban az IRB alapvető módszerénél az LGD rögzített értékű, vagyis független a gazdasági ciklustól és a PD-től. A valószínűságonban azonban ez komoly leegyszerűsítése a tényeknek, mivel a PD és LGD között pozitív korreláció mutatható ki.¹⁵ Ráadásul kockázatkezelési szempontból fontos, hogy ahogy a korreláció nő a két paraméter között, úgy nő a kockázat is. A pozitív korreláció oka elsősorban abból adódik, hogy a csődök számának növekedése esetén nő a nem teljesítő eszközök vagy az azok fedezésére szolgáló eszközök

¹³ Lásd például Lowe (2002).

¹⁴ Ha nem lenne közöttük korreláció, akkor az átlagos bukás előre jelezhető lenne, vagyis nem is lenne igazán „nem várható veszteség”.

¹⁵ A problémakör részletesebb bemutatását lásd Altman et al (2002).

kínálata, és ez tovább nyomja az árakat lefelé. Mindez csökkenti a megtérülési rátát, vagyis a veszteségráta növekszik.

Az IRB alapvető módszerrel ellentétben az IRB fejlett módszerének alkalmazásakor a bankok a PD-vel együtt, vagyis a gazdasági ciklikushoz igazodóan módosítják az LGD-becslésüket is. A jelenség lehetséges hatásaira elvégzett szimuláció¹⁶ azt mutatja, hogy jelentős eltérés mutatkozik a tőkekövetelményekben, ha az IRB alapvető módszer fix 50% LGD-becslése helyett 40–60% között ingadozó LGD-vel számoljuk a tőkeszükségletet.

A fentihez hasonló számítások az IRB módszer alkalmazását illetően Mexikó esetében is nagy kilengéseket mutattak a tőkekövetelményekben a 90-es években.¹⁷ A 94-es válságperiódus utáni két évben legalább 40%, de egyes bankok esetén akár 100%-os tőkekövetelmény-növekedés is szükségessé vált volna, ha a bankok a Bázeli II. előírásai alapján számolták volna a követelményeket. Általában is az mondható, hogy a nyitott és a világgiaacba erősen integrált fejlődő országokban a gazdasági ciklusok is erőteljesebben mutatkoznak, és így az IRB módszerek alkalmazásával nagyobb lehet az ingadozás a banki tőkekövetelményekben is.¹⁸

A kérdést természetesen Magyarország esetében is érdemes lehet megvizsgálni, mivel a bankok tervei között szerepel az IRB módszer bevezetése az új bázeli tőkeegyezmény hatálybalépésével egy időben, vagy röviddel az után. A ciklikusság megítéléséhez fel kell mérni, hogy milyen erős a gazdasági kilengés a fejlett országokhoz viszonyítva, továbbá hogy hazánkban nagyobbak-e a PD és a LGD átlagos értékei. Mindkét esetben ugyanis nagyobb lehet a tőkekövetelmény változása Magyarországon, mint a Bázeli Bizottságban részt vevő országokban. Sajnos a jelenleg rendelkezésre álló adatokból a fenti számítások még nem végezhetők el, így az IRB módszer esetén a prociklikusság mértékének megítélése is bizonytalan.

Bár sok modell kezeli a ciklikusságot a PD esetén, azonban a modellek az LGD-hez hasonlóan az EAD változását sem veszik figyelembe a gazdasági ciklus során. Pedig ez utóbbi is ciklikus mozgást mutat.¹⁹ Ez a jelenség főleg a függő kötelezettségek igénybevételénél tapasztalható, ugyanis mind a garanciabeváltások nagysága, mind a lehívott hitelkeretek tipikusan nőnek recessziós és/vagy likviditáshiányos időkben.

¹⁶ Altman et al. (2002) az S&P tranzíciós mátrixának 1981–2000 közötti adatait használva végezték ezeket a számításokat.

¹⁷ Segoviano–Lowe (2002).

¹⁸ Catarineu-Rabell et al. (2003) elemzése szerint a banki tőkekövetelmények a fejlett országokban is mintegy 15–50%-kal nőhetnek recessziós időkben, a választott kockázatkezelési módszertől függően.

¹⁹ Allen–Saunders (2003).

A fentiek tehát azt jelentik, hogy az IRB fejlett módszerének alkalmazásával szignifikánsan nő a prociklikusság az IRB alapvető módszerhez képest. Természetesen felmerül a kérdés, hogy jó megoldás-e, ha a kockázatkezelő modellek precizitását csökkentjük például azzal, hogy rögzített vagy korlátok közé szorított LGD használatát írjuk elő. Erre a kérdésre nem egyszerű válaszolni. Világosan látni kell azonban, hogy bármilyen megoldást is választ a szabályozó, a stabilitás és precizitás között trade-off van, és az egyik célt csak a másik rovására lehet elérni.

A piaci fegyelmező erő és a ciklikusság

Bázel II. egy másik aspektusával, a 3. pillérrel kapcsolatban szintén felmerülnek a fent említett problémák. A piaci közzétételi szabályok (market disclosure) normál esetben hozzájárulnak a pénzügyi szektor transzparens működéséhez, és elősegítik az információk szélesebb körű feldolgozását és értékelését, továbbá ösztönzik a menedzsmentet a prudens viselkedésre, és mindezek mellett még a felügyelet felett is egyfajta kontrollt jelentenek. Az előző fejezetekben tárgyalt kedvezőtlen esetekben azonban a piaci közzétételi szabályok szintén egy irányba mozdíthatják a várakozásokat.

Ha a piac felismeri ennek veszélyét, akkor a piacnak szerepe lehet abban, hogy magasabb tőkepuffert várjon el a bankoktól boomidőszakban. A jelenlegi szabályozói rezsimben is megfigyelhető, hogy bár a felügyeleti hatóságok által megkövetelt minimális tőke megfelelési mutató 8%, a piac értékítélete szerint a 10-12%-os mutatóval rendelkező intézmények jóval alacsonyabb kockázati prémiummal jutnak forráshoz. Vagyis a piac kényszerítő ereje „erősebb” lehet, mint a szabályozói minimum, és ennek megfelelően a bankok már ma is számottevő tőketöbblettel rendelkeznek.

Jelenleg a szakirodalomban a tőkepuffer szerepe még kevésbé elemzett terület. Egyes tanulmányok arra a következtetésre jutottak, hogy a minimális szint feletti tőketartalék nagysága a reálgazdasági ciklussal ellentétesen mozog, vagyis gazdasági fellendülés idején a többlettőke nagysága tipikusan csökken, míg recessziós időkben növekszik.²⁰ Bár ezen mozgások iránya általában statisztikailag szignifikáns, ugyanakkor a kilengések mértéke meglehetősen elenyésző.

²⁰ Norvégia esetén lásd Lidquist (2002), Spanyolország esetén lásd Ayuso et al. (2002), Olaszország esetén pedig lásd Gambacorta–Mistrulli (2003).

Az ugyanakkor megállapítható, hogy a jobban tőkésített bankok hitelezési aktivitását kevésbé befolyásolják a külső sokkok, vagyis ezen intézmények viselkedése kevésbé prociklikus. A vonatkozó empirikus eredmények szerint ennek részben az az oka, hogy a magas tőke megfeleléssel rendelkező bankok általában kockázatkerülőbb stratégiát folytatnak, így ügyfélkörük is biztonságosabb, vagyis kevésbé függnek a realgazdasági ingadozásoktól.²¹ Ezen túlmenően a többlettőke fontos szerepet tölt be az esetleges hitelezési veszteségek „elnyelésében”, így a tőkeerős bankok kevésbé kényszerülnek hitelezésük visszafogására gazdasági recesszió idején.

A piaci fegyelmező erőnek fontos szerepe lehet abban, hogy egyrészt a kockázatosabbnak ítélt bankoktól nagyobb tőketöbbletet várjanak el a piaci szereplők, másrészt hogy gazdasági fellendülés idején ne csökkenjen a tőkepuffer mértéke. Ha emellett a szabályozók és a felügyelet is megfelelő módon kommunikálják, hogy gazdasági fellendülés idején is a minimálisnál magasabb tőkét várnak el, akkor ezzel befolyásolhatják a piaci értékítéletet is, és így mérsékelhető a Bázeli II. egyéb elemei által felerősített prociklikus banki viselkedés is.

3. A magyar bankszektor tevékenységének prociklikussága

A hazai bankszektor tevékenységének prociklikusságára vonatkozó elemzésünk kiindulópontja az a stilizált tény, hogy az egyes bankok és általában egy-egy ország bankrendszerének viselkedése, a banki tevékenység sajátosságaiból fakadóan törvényszerűen prociklikus. Ex post a prociklikusságot a ciklus mérésére leginkább alkalmas output gap²² és a banktevékenység különböző mutatóinak együttmozgásával szokták elemezni. Az elemzések alapján megállapítható, hogy a gazdasági ciklus konjunkturális szakaszaiban általában nő a bankok GDP-hez viszonyított hitelezési aktivitása, nőnek a hitelek fedezetét képező eszközök árai, nő a bankok jövedelmezősége, és csökkennek a hitelek várható veszteségének fedezésére képzett céltartalékok/értékvesztések. A bankok tőkeellátottságának és a gazdasági ciklusnak a kapcsolata már kevésbé egyértelmű, a ciklus fellendülő ágában növelheti a tőkeellátottságot a könnyebb és olcsóbb tőkebevonási lehetőség, míg a konjunktú-

²¹ Gambacorta–Mistrulli (2003).

²² Az output gap a tényleges és a potenciális GDP különbségének a potenciális GDP százalékában meghatározott nagysága. Pozitív értéke a gazdaság túlfűtöttségének, míg negatív értéke a dekonjunktúrának a jele.

rális hitelexpanzió ellentétes hatást fejt ki. A jelenleg érvényes banki tőkekövetelmények nem prociklikusak, az elvárt tőke egyenesen arányos a kihelyezések nagyságával, így az csak a kihelyezések ciklikus mozgására érzékeny, maga az egységni kihelyezésre jutó tőkekövetelmény nem változik a ciklus egyes szakaszaiban.

A hitelezés ciklikussága

A bankok hitelezési magatartásának ciklikussága időszakonként és országonként eltérő képet mutat. A jelenség illusztrálására Borio–Furine–Lowe (2001) néhány OECD-ország adatai alapján az output gap és a magánszektor GDP-arányos hitelállománya közötti kapcsolatot vizsgálták az 1979–1999 közötti időszak vonatkozásában. Megállapításuk szerint bár a gazdasági és hitelezési ciklusok közötti kapcsolat nem követ egyértelműen jól azonosítható sémát, létezésük mégis jól kimutatható.

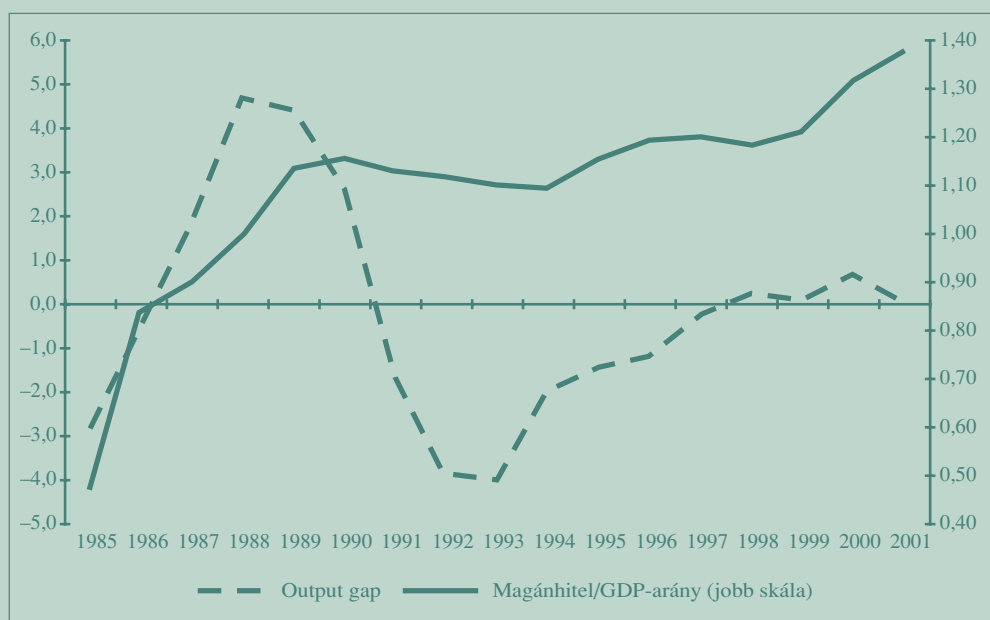
Az 1980-as évek második felétől, elsősorban a bankpiacok liberalizálását követő bankválságok hatására, megerősödött a bankok kockázati tudatossága, elkezdtek kirajzolódni a kockázatkezelési rendszerekre vonatkozó nemzetközi standardok. 1988-ban megszületett a bázeli tőkeegyezmény, ezért a kockázatok változására adott banki reakciók elemzését is érdekesebb erre az időszakra vonatkozóan vizsgálni.

Az 1. a–d ábrák a hitelezési aktivitás és a gazdasági konjunktúra közötti összefüggést ábrázolják néhány olyan uniós tagállam vonatkozásában, amelyek nem mentek keresztül rendszerszintű bankválságokon a vizsgált, 1985–2001-es időszakban. A grafikonokon látható, hogy a GDP-arányos hitelállomány trendszerűen nőtt, vagyis az időszakot a pénzügyi közvetítés szignifikáns mélyülése jellemezte. Ugyanakkor az Egyesült Királyság, Spanyolország és Olaszország esetében a növekedés mértéke, ill. időszakos megtörése, a mélyülő trend átmeneti megfordulása elég erősen együtt mozog a konjunktúraciklusokkal. Általában a negatív output gappal jellemezhető időszakokban (vagy azokban az időszakokban, amelyekben ugyan még pozitív az output gap, de erősen csökken és várhatóan negatívba fordul) csökken vagy stagnál a GDP-arányos hitelállomány, míg a pozitív output gaphez (vagy a még ugyan negatív, de növekvő, és várhatóan pozitívba forduló output gaphez) a hitelezés gazdaságfinanszírozó szerepének növekedése társul. Eltérés az egyes országok között csak a konjunktúrához kapcsolódó változások mértékében mutatkozik.

Az általánosan jellemző sémától eltérés mutatkozik Németország esetében. Itt a nyolcvanas évek végének, a kilencvenes évek elejének konjunktúrája nem járt a banki pénzügyi közvetítés mélyülésével, a hitelezés gazdaságfinanszírozó szerepének növekedése csak később, a kilencvenes évek dekonjunkturális időszakában indult markáns növekedésnek. Ez a német újraegyesítést követő, a vállalati és fogyasztási hitelezés területén megnyilvánuló hitelezési boom következménye²³, ami egyértelműen strukturális eredetűnek tekinthető.

Az output gap és a magánszektornak nyújtott bankhitelek GDP-arányos nagysága néhány EU-országban

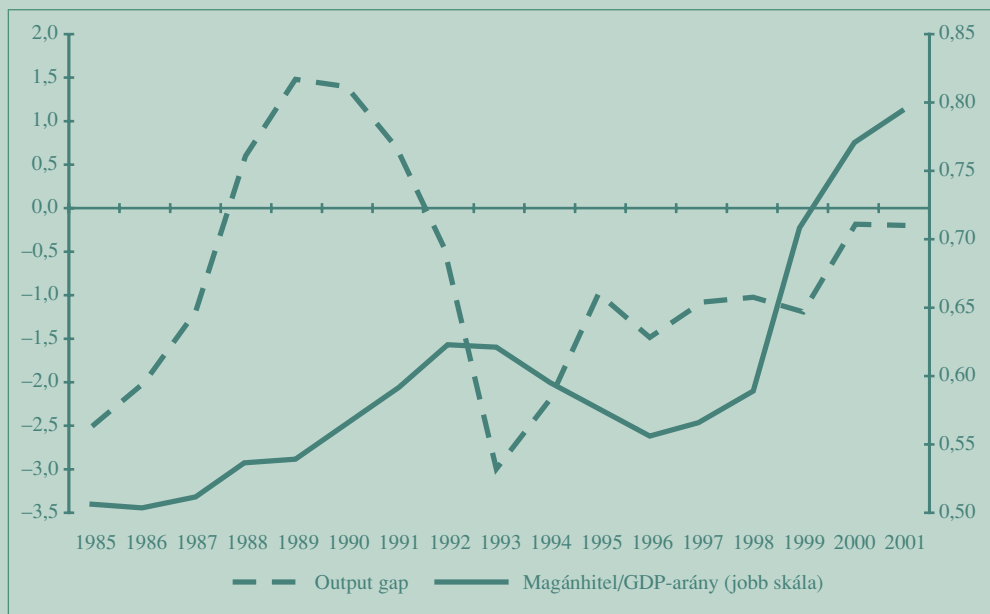
1.a ábra Egyesült Királyság

Forrás: OECD és IFS

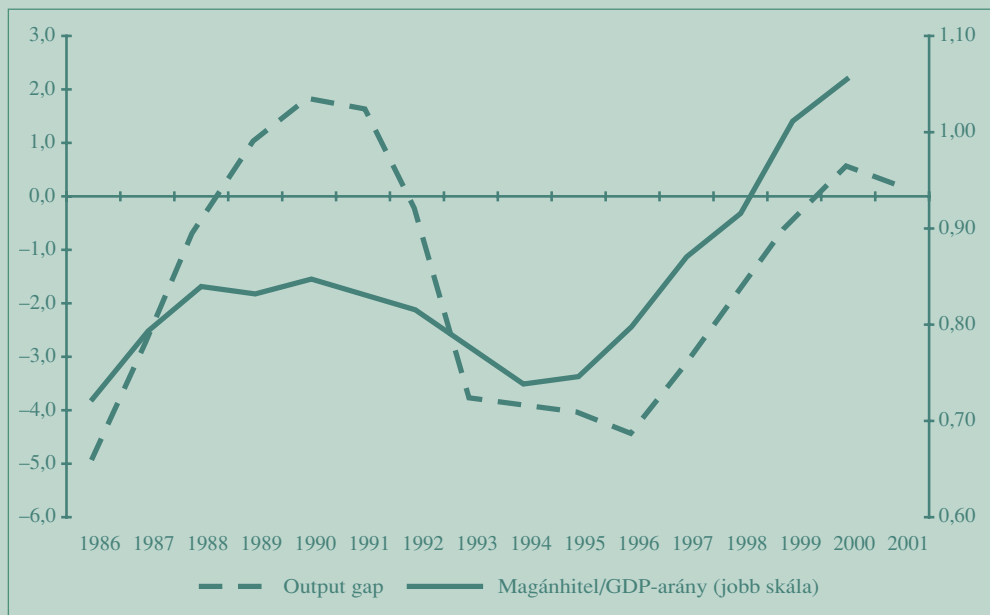
²³ Lásd: Deutsche Bundesbank (2002).

1.b ábra Olaszország

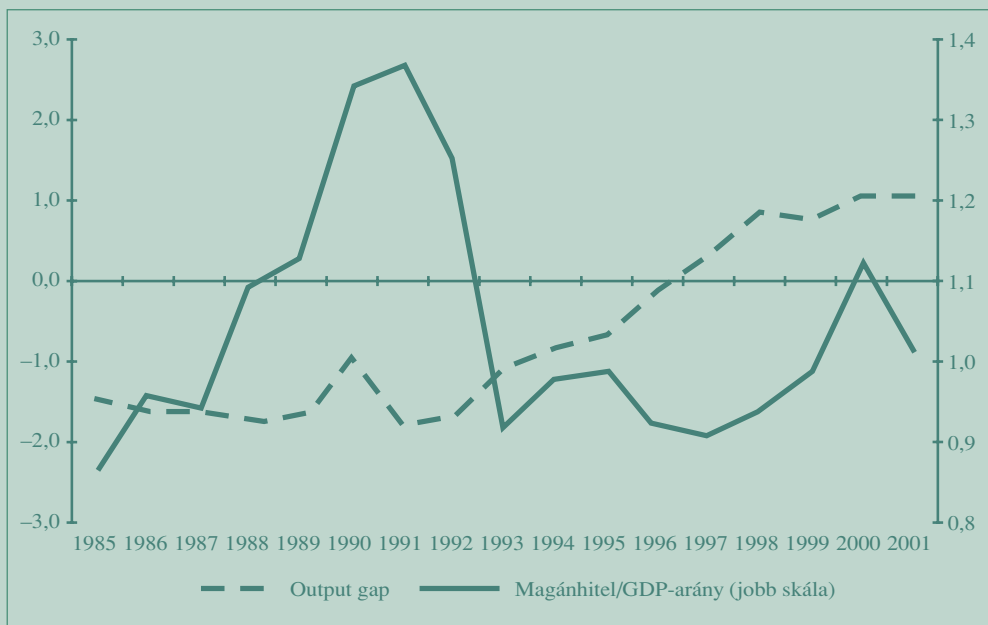
Forrás: OECD és IFS

1.c ábra Spanyolország

Forrás: OECD és IFS

1.d ábra Németország

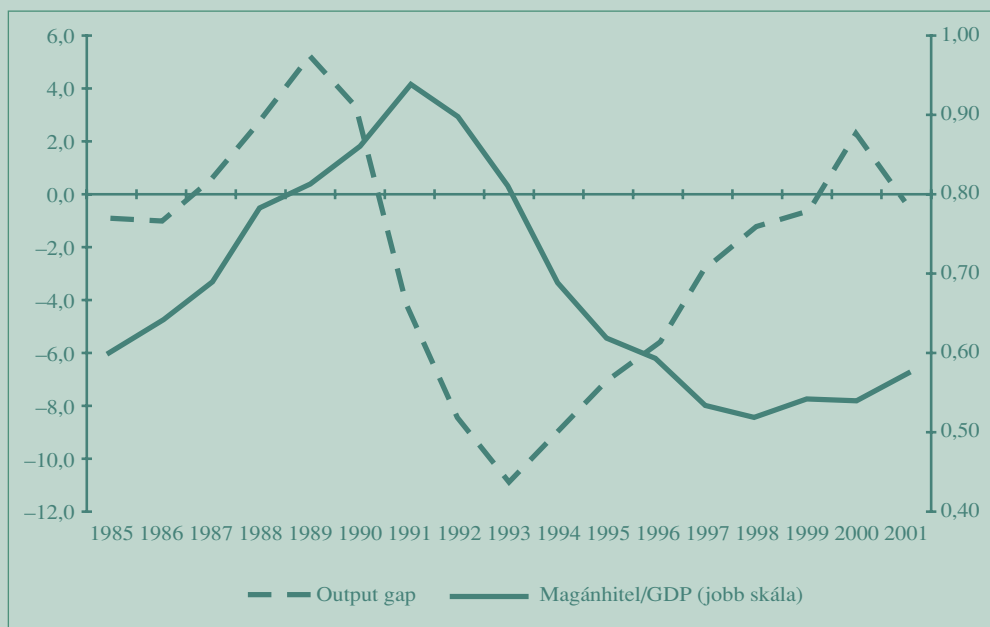

Forrás: OECD és IFS

Az előzőektől eltérő képet mutatnak a mély rendszerszintű bankválságon keresztülment skandináv országok. Ezekben az országokban a pénzügyi szektor liberalizálását a gazdasági konjunktúra által nem támogatott kiugró mértékű hitelexpanzió követte, ami azután az egyértelmű és tartós gazdasági visszaesés időszakában, a bankválságok kitörését követően, drasztikus hitelcsökkenésbe csapott át. A válságot követően újra növekedésnek induló hitelezés Finnországban pl. még 2001-re sem eredményezte az 1985-ös GDP-arányos hitelezési szint elérését.

Ha a banktevékenység prociklikusságára vonatkozó általános összefüggéseket a hazai adatokon próbáljuk elemezni, kevésbé egyértelmű kép rajzolódik ki. A két-szintű bankrendszer fennállása óta a bankoknak a hazai magánszféra részére folyósított hitelei nálunk is együttmozgást mutatnak a konjunkturaciklussal. Ugyanakkor a 3. ábra alapján jól látható, hogy az adott időszakban a banki aktivitást a ciklus konjunkturális jellegénél jóval erősebben befolyásolta a gazdaság hosszú távú trendje: a transzformációs válság teljes időszakában folyamatosan csökkent, majd azt követően évről évre nőtt a bankok hitelezési aktivitása.

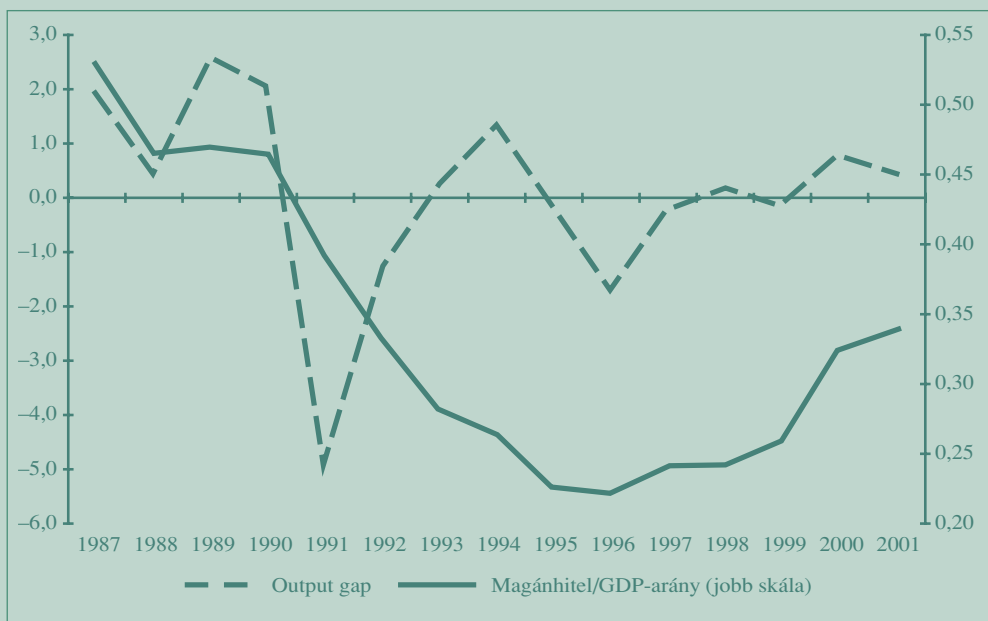
2. ábra Az output gap és a magánszektorban nyújtott bankhitelek GDP-arányos nagysága Finnországban

Forrás: OECD és IFS.

A transzformációs válság 1987–1995-ös periódusában az átalakuló, tömeges csődhullámon keresztülmenő vállalati szektor hiteleinek folyamatos leépülése volt jellemző, még azokban az években is, amelyeket az erősen javuló konjunktúra jellemez. Ez a folyamat az átalakulás törvényszerű velejárója volt. 1996-tól javuló, ill. kedvező konjunkturális helyzetben folyamatosan nő a hitelek GDP-hez viszonyított aránya. Az 1996–2002 közötti időszakra vonatkozóan is jogosan mérülhet fel azonban a kérdés, a hitelezés erősen prociklikus viselkedése vajon a ciklikus együttmozgás jele, vagy csak a transzformációs válságot követő, törvényszerűen bekövetkező pénzügyi közvetítés mélyülésének megnyilvánulása. Magyarország esetében is megfigyelhetők azok az összefüggések, amelyek az 1. ábrán szereplő EU-országokra voltak jellemzőek, 1985 és 1995 között a hitelezés csökkenésének mértéke kisebb a konjunkturális időszakokban, míg 1996 és 2002 között a növekedés volt mérsékeltebb azokban az években, amelyeket kevésbé kedvező konjunktúra jellemez. Összességében elmondható, hogy a hitelezés gazdaságfinanszírozó szerepének változását elsősorban a strukturális fo-

3. ábra Az output gap és a magánszektornak nyújtott bankhitelek GDP-arányos nagysága Magyarországon

Forrás: OECD és IFS

lyamatok mozgatták, azonban a változások mértékét befolyásolta a konjunkturális helyzet is.

A céltartalékolás/értékvesztés elszámolás ciklikussága

A hitelexpanzió mellett a prociklikus banki magatartás legáltalánosabb jele az, hogy a fellendülés időszakaiban csökken, míg dekonjunktúra idején nő a hitelek céltartalékokkal/elszámolt értékvesztéssel való fedezettsége. A hitelek tartalékokkal való fedezettsége és a konjunktúra szinte minden országban és időszakban negatív korrelációt mutat.

Magyarország esetében a hitelek céltartalékoltságának²⁴ konjunkturális mozgását eleve csak a bankkonszolidációs periódus lezárultát követően érdemes vizsgálni, hiszen az 1987–1995-ös időszakban a tartalékok nagyságát elsősorban a szabályo-

²⁴ A hitelek után képzett speciális céltartalékok, ill. elszámolt értékvesztések állománya és a teljes hitelállomány hányadosa.

zás változásai, ill. a konszolidáció keretében végrehajtott intézkedések határozták meg. A 4. ábra Magyarország esetében is erős negatív kapcsolatot mutat a hitelek céltartalékoltsága és a gazdasági konjunktúra között.

4. ábra A hitelek céltartalékoltsága és az output gap Magyarországon

Forrás: MNB

A tartalékoltság és a konjunktúra közötti összefüggés nemzetközi összehasonlításban is erősnek tekinthető²⁵ (1. táblázat).

Ugyanakkor a hazai helyzet ismeretében a tartalékoltsági aránnyal kapcsolatban is felvethető a kérdés, hogy az vajon az erős prociklikusság, vagy a bankrendszer konszolidációs periódusát követő stabilizáció jele-e. A 4. ábra alapján – az erős negatív kapcsolat ellenére – inkább az utóbbi megállapítás látszik erősebbnek. A bankszektor konszolidációs periódusát követően gyakorlatilag folyamatosan csökkent a tar-

²⁵ A megállapítás erejét két tényező is csökkenti. Egyrészt a táblázatban összehasonlításként szereplő országok esetében a korrelációt hosszabb idősor alapján számították, mint az általunk számolt, 1996 és 2002 közötti időszakra vonatkozó magyar mutató (általában a 80-as évek valamely évétől 1999-ig terjedő időszakra vonatkozóan). Másrészt a külföldi mutatók a tartalékoltságot az összes eszközhöz viszonyítják az általunk használt és kifejezőbb teljes hitelállomány helyett.

1. táblázat A hitelek tartalékoltsága és az output gap közötti korreláció

Ország	Korrelációs együttható
Magyarország	-0,86
Egyesült Királyság	-0,38
Olaszország	-0,21
Spanyolország	-0,41
Németország	-0,21

Forrás: Borio–Furfine–Lowe(2001), ill. MNB

talékoltsági arány, az induló extrém módon magas értékről fokozatosan közelítette a nemzetközileg is szokásos, stabil bankszektorokra jellemző értéket. A tartalékoltság folyamatos csökkenésében 1998-ban az orosz válság portfólióromlást eredményező hatása hozott csak megtorpanást, ami kétségkívül prociklikus jellegű volt, még ha az output gap szintjén ezt a hatást a választási évre jellemző konjunktúra túl is kompenzálta. Összességében azonban a tartalékoltság folyamatos csökkenése mögött jóval erősebbnek tűnnek a strukturális, mint a konjunkturális okok.

A tőke és a jövedelmezőség ciklikussága

Magyarország esetében a tőke ciklikusságának kérdését is csak a bankkonszolidációs periódust követően érdemes vizsgálni. Ebben az időszakban a bankok tőkehelyzetének alakulását is elsősorban a hosszabb távú strukturális folyamatok, és nem a konjunktúra ingadozása határozta meg. A tőke megfelelési mutató 1996-ban a tőkeemeléses privatizációk révén a bankszektor akkori tevékenységéhez képest kiemelkedően magas volt. Azonban a tőkét behozó tulajdonosok célja már a tőkeemelés pillanatában sem a kiugró tőkeszint fenntartása volt, hanem az, hogy a potenciáli-

2. táblázat A tőke megfelelési mutató alakulása Magyarországon

Tőke megfelelési mutató	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
	16,7	15,7	15,3	14,2	13,7	13,9	11,1

Forrás: MNB

san komoly fejlődés előtt álló magyar piacon biztosítsák a növekedés fedezéséhez szükséges tőkét. Így a tőkehelyzet folyamatos „romlása”, a TMM nemzetközi normákhoz való közeledése szintén nem tekinthető konjunkturális eredetűnek.

A jelenlegi tőkeszabályok nem ciklikus jellegével összhangban a bankok tőkehelyzete és az output gap közötti korreláció nemzetközileg is vegyes képet mutat. A tőkeellátottságot az áttételi rátával mérve²⁶ a 80-as és 90-es éveket a tőke és az output gap közötti negatív korreláció jellemezte pl. Olaszországban, Ausztráliában, Japánban, Svédországban és az USA-ban, míg pozitív korreláció volt megfigyelhető pl. Németországban, Norvégiában, Spanyolországban, ill. az Egyesült Királyságban.²⁷

A jövedelmezőség és az output gap közötti kapcsolat általában egyértelműen kimutatható. A Borio–Furfine–Lowe által vizsgált országokban a 80-as és 90-es években pl. Németország²⁸ kivételével mindenhol pozitív korreláció volt a két kategória között, néhány ország esetében kimagasló korrelációs együtthatók mellett (Ausztrália: 0,71; Finnország: 0,81; Spanyolország: 0,84; Svédország: 0,6).

Magyarországon a bankok jövedelmezősége és az output gap közötti kapcsolatot nem lehet érdemben vizsgálni. A bankkonszolidációs periódus lezártaig a jövedelmezőséget is az aktuális szabályváltozások, egyedi állami beavatkozások határozták meg. Ezt követően, a bankszektor összesített jövedelmezőségét a Postabank 1997–1998-ra kimutatott, szintén nem konjunkturális eredetű vesztesége mozgatta. Az 1999–2002 közötti periódus pedig már végképp rövid ilyen jellegű elemzésekhez.

Összességében elmondható, hogy a hazai bankszektor tevékenységének prociklikus jellege ma még nem elemezhető, ill. nem mutatható ki megbízhatóan. A prociklikusság kérdése eleve csak a transzformációs válság és a bankkonszolidációk lezárulta után, 1996-tól vethető fel, de az azóta eltelt időszak rövid ahhoz, hogy komolyabb következtetések alapjául szolgáljon. Ráadásul az időszak egészét viszonylag kedvező konjunkturális folyamatok jellemezték. Ami mégis kimutatható, az annyi, hogy a bankok azon mutatóinak alakulását, amelyek leginkább alkalmasak a prociklikusság dokumentálására, jelenleg sokkal inkább a hosszabb távú, strukturális átalakulásra jellemző trendek határozzák meg, semmint a rövid távú konjunkturaciklusok. A konjunktúra inkább csak a trendtől való – kisebb mértékű – eltérést eredményez.

²⁶ Tőke/mérlegfőösszeg.

²⁷ Lásd: Borio–Furfine–Lowe (2001).

²⁸ A negatív korrelációt Németország esetében a rejtett tartalékokon keresztüli profitsimitás lehetősége indokolja.

4. Következtetések

1. Jelenleg a hazai bankszektor főbb mutatóinak alakulását a trendszerű változások határozzák meg, a ciklikus ingadozások hatása ettől számottevően elmarad. Ezért a hazai bankszektor viselkedésének prociklikussága nem, vagy csak nagyon mérsékeltén mutatható ki. Ez megnehezíti a Bázeli II. szabályozás várható prociklikus hatásainak elemzését is.
2. Egy esetlegesen erősen prociklikussá váló tőkeszabályozás különösen káros lehet Magyarországon, ahol a dekonjunktúra alatti erős hitelvisszafogás a hitelezés szükségszerű mélyülésének is gátjává válhat. Ugyanakkor az ezt ellensúlyozó anticiklikus szabályozással is óvatosan kell bánni: elkerülendő, hogy a fellendülés alatt kibontakozó ciklikus túlhitelezés visszafogása a célon túllőve akadályozza a pénzügyi közvetítés mélyülését.
3. Mivel Magyarországon a hitelminősítők szerepe kicsi, így a standard módszert választó magyar bankok ciklikus viselkedését ez kevésbé érinti. Inkább az elfogadott fedezetek köre és értéke, vagyis tőkekövetelmény-csökkentő szerepe változik. Fel kell készülni azonban arra, hogy a bankok tervei szerint a standard módszert csak átmenetileg választják, és néhány éven belül minden meghatározó intézmény az IRB módszer alapján kívánja kiszámolni tőkekövetelményét. A standard módszer esetleg a kisebb, nem integrált hitelintézetek számára lehet hosszabb távon is releváns opció, de a pénzügyi szektor egésze szempontjából semmiképpen sem. Így a várható hatások értékelése során az IRB módszerekre kell koncentrálnunk. Fel kell hívni a figyelmet azonban már most arra a lehetséges kontraszelektációs folyamatra, mely szerint a különböző tőkekövetelmény-számítási módszerek párhuzamos működése következtében a jó ügyfeleket „kizsárolhatják” majd maguknak az IRB bankok, míg esetleg a kockázatosabb ügyfelek a standard módszert alkalmazó intézmények ügyfélkörében koncentrálnak.
4. Az új bázeli szabályok hatására a hitelpiac várhatóan jobban fog hasonlítani az értékpapírpiachoz, mint korábban (több publikus információ, hitelminősítők növekvő szerepe stb.). Ez az értékpapírpiachoz hasonlóan bizonyos válsághelyzetekben a likviditás „kiszáradását” okozhatja a vállalkozói szektor számára, vagyis a bankok nem lesznek hajlandók úgy hitelezni, mint korábban. A bankok kitüntetett szerepe a likviditás biztosításában várhatóan csökkenni fog.

5. A tanulmány rámutatott annak veszélyeire, hogy a fent említett problémák miatt az IRB módszer alkalmazásával meg fog növekedni a bankok tőkéjének volatilitása, és emiatt erősödhet a prociklikus banki viselkedés. Jelenleg még a magyar bankszektor egésze jól tőkésített, de egyes intézmények már most a 8%-os határ közelében működnek. A tőke volatilitásának értékelésekor a 10% alatti TMM-mel rendelkező bankok aránya lehet releváns. 2002 végén ezek piaci részaránya 23,6% volt. Így tehát a tőkekövetelmények 25%-kal való növekedése a bankrendszer mintegy negyedét juttatná a tőkemegfelelési határra. Természetesen önmagában ez az adat nem mond sokat, hiszen a kérdést azzal együtt kell vizsgálni, hogy milyen a hazai bankok tőkeakkumuláló és tőkebevonó képessége. Jelenlegi információink szerint a magyar bankok többségének tőkebevonó képessége megfelelő, és a tulajdonosok elkötelezettsége miatt a nagy külföldi intézményekhez képest kisméretű magyar leánybankok tőkeoldali támogatása nem jelent gondot. Azon intézmények esetében azonban, ahol ezek a feltételek nem biztosítottak, komoly következményekkel járhat, és akár bankrendszeri szintű problémákhoz vezethet a tőke volatilitásának növekedése.
6. A ma Magyarországon működő leánybankok esetleges fiókká alakulása azt jelenti, hogy ezen intézmények esetében a külföldi bank tőkéje válik a hitelezési aktivitás alapjává. Így esetleg ha a külföldi intézmény tőkekorlátossá válik a gazdasági ciklus miatt, akkor ez a magyarországi fiók hitelezési aktivitását is befolyásolja, vagyis a külső problémák jóval könnyebben „begyűrűzhetnek” a magyar gazdaságba. A magyar bankok fentebb már említett relatív kis mérete miatt azonban ennek veszélyét nem látjuk túlzottnak.
7. A tőke ciklikusságának erősödése felveti azt a kérdést, hogy a stabilitás biztosítása érdekében esetleg nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a nem tőke jellegű előírásokra. Ilyenek lehetnek pl. a diverzifikációs előírások, a nagyhitelkorlátok szigorú betartása stb.
8. Bázel II. ösztönzői alapján várható a portfólió átrendeződése azon hitelek esetében, melyeknél a relatív nagyobb tőkekövetelményt nem tudják jól beárazni a bankok. Fontos, hogy megkülönböztessük ezt a fajta egyedi hatást, továbbá a strukturális átalakulásból eredő változásokat a ciklikus mozgásoktól, ami nem lesz könnyű, különösen ha a strukturális változások és Bázel II. portfólióátrendezésre irányuló ösztönzői együtt járnak a reálgazdasági ciklussal. Mindezek komoly kihívást jelentenek majd az MNB számára is.

Hivatkozások

- Allen, L.–Saunders, A.** (2003): A survey of cyclical effects in credit risk measurement models, BIS Working Papers No. 126
- Altman, E. I.–Resti, A.–Sironi, A.** (2002): The link between default and recovery rates: effects on the procyclicality of regulatory capital ratios, BIS Working Papers No. 113
- Amato, J. D.–Furfine, C. H.** (2003): Are credit ratings procyclical?, BIS Working Papers No. 129
- Ayuso, J.–Pérez, D.–Saurina, J.** (2002): Are capital buffers pro-cyclical? Evidence from spanish panel data, Banco de Espana, Servicio de Estudios, Documento de Trabajo no. 0224
- Berger, A. N.–Udell, G. F.** (2003): The institutional memory hypothesis and the procyclicality of bank lending behaviour, BIS Working Papers No. 125
- Borio, C.–Furfine, L.–Lowe, P.** (2001): Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options, BIS papers No.1.
- Borio, C.** (2003): Towards a macroprudential framework for financial supervision and regulation?, BIS Working Papers No. 128
- Catarineu-Rabell, E.–Jackson, P.–Tsomocos, D. P.** (2003): Procyclicality and the new Basel Accord–banks' choice of loan rating system, Bank of England, Working Paper No. 181
- Chrystal, K. A.–Mizen, P. D.** (2001): Goodhart's Law: its origins, meaning and implications for monetary policy, www.staff.city.ac.uk
- Danielsson, J.–Jorgensen, B. N.** (2003): Regulation incentives for risk management in incomplete markets, www.riskresearch.org
- Danielsson, J.–Zigrand, J-P.** (2003): What happens when you regulate risk? Evidence from a simple equilibrium model, www.riskresearch.org
- Danielsson, J.** (2003): On the feasibility of risk based regulation, www.riskresearch.org
- Danielsson, J.–Shin, H. S.–Zigrand, J-P.** (2002): The impact of risk regulation on price dynamics, www.riskresearch.org
- Danielsson, J.–Shin, H. S.** (2002): Endogenous risk, www.riskresearch.org

- Danielsson, J.–Embrechts, P.–Goodhart, Ch.–Keating, F.–Renault, O.–Shin, H. S.** (2001): An academic response to Basel II, Financial Market Groups, Special Paper No. 130
- Danielsson, J.–de Vries, C. G.** (2000): Value at risk and extreme returns, www.riskresearch.org
- Deutsche Bundesbank** (2002): The development of bank lending to the private sector Monthly Report, October
- Gambacorta, L.–Mistrulli, P. E.** (2003): Bank capital and lending behavior: empirical evidence for Italy, Banca d'Italia
- Lindquist, K-G.** (2002): Banks' buffer capital: How important is risk, Norges Bank
- Lowe, P.** (2002): Credit risk measurement and procyclicality, BIS Working Papers No. 116
- Mishkin, F. S** (2001): Prudential supervision. Why is it important and what are the issues?, in Mishkin (ed): Prudential Supervision. What works and what doesn't, The University of Chicago Press
- Redak, V.–Tscherteu, A.** (2003) Basel II, procyclicality and credit growth – first conclusions from QIS 3, Oesterreichische Nationalbank, Financial Stability Report, 5.

HORVÁTH EDIT

**A TŐKEKÖVETELMÉNYEK
ÉS A CÉLTARTALÉKKÉPZÉS PROBLÉMÁI**

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	51
2. A hitelkockázat hagyományos szabályozási kezelése	52
3. A hitelkockázat kezelése a Bázel II/CAD3-ban	56
A várható veszteség	57
Az értékvesztés képzése és a nemteljesítés bekövetkezte	59
A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe	62
Az értékvesztés a standard módszerben	63
4. A magyar szabályozás	63
5. Javasolt módosítások	67
A nemteljesítés (default) előtti értékvesztés	67
A nemteljesítést eredményező értékvesztés	67
A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe	69
Általános kockázati céltartalék	69

1. Bevezetés²⁹

A Bázeli Bizottság már a 2001-ben napvilágot látott konzultációs anyagában (CP2) deklarálta azt a szándékát, hogy az új, kockázatot tükröző tőkekövetelménynek a korábbi szabályozói logikával ellentétben a nem várható veszteségek mellett a várható veszteségekre is fedezetet kell nyújtania. E fejezetben megvizsgáljuk a következő kérdéseket: a hitelkockázat várható és nem várható veszteségei szabályozói kezelésének fenti módon megváltozott rendszerét, az értékvesztés és tőkekövetelmény eltérő funkcióit, valamint újonnan létrehozott összefonódásait, illetve ezek alkalmazhatóságát a magyar szabályozás jelenlegi keretei között.

A meghirdetett új szemlélet arra a problémára vezethető vissza, hogy az értékvesztés jelenlegi képzési elve és gyakorlata miatt nem tudja betölteni a várható veszteség fedezésében neki szánt funkciót. Ezt a hiányt a nemzetközi standardokkal előírható tőkekövetelmény-szabályokkal korrigálják. Az értékvesztés funkciójának hiányossága arra vezethető vissza, hogy egyszerre tölt be számviteli és prudenciális célokat. Amíg a számvitel az értékváltozás követésére törekszik, addig a prudenciális cél a kockázatvállalás követése, és az egyik cél gyakran csak a másik rovására érvényesülhet, ahogy a gyakorlatban a számviteli cél elsőrendűségét figyelhetjük meg. Az egyes országok eltérő módon, de többnyire a számviteli alapelveket követve írják elő az értékvesztés+céltartalék³⁰ képzését, amely ebből adódóan – és egyéb szabályozói standard vagy piaci best practice hiányában – alapvetően a már bekövetkező, vagy más szóval realizálódó veszteségek kimutatásáról és kezeléséről szól³¹. Így néhány ország, de leginkább néhány hitelintézet gyakorlatának kivételével az értékvesztés (vagy specifikus céltartalék) nagysága egyáltalán nem tükrözi a kockázati értelemben vett várható veszteséget.

Noha az új javaslatok megoldották ezt a problémát, a megoldás módja miatt mégis számos új kérdés merült fel. Három körbe csoportosítottuk az általunk fontosnak tartott kérdéseket, amelyekre válaszokat kerestünk a Bizottság által kiadott konzultációs anyagok alapján. Az összefüggések érvényre jutását a magyar értékvesztési

²⁹ A tanulmány 2003 júniusában készült el. A Bázeli Bizottság 2003. október 10–11-ei ülésének módosító javaslatai alapvetően ezt a témakört érintették, azonban a tanulmány megállapításai többségükben így is relevánsak maradtak.

³⁰ A magyar jogszabályok bizonyos eszköztételeknél értékvesztés, míg másoknál (mérleg alatti tételek) céltartalék képzését írják elő. A kettő együtt feleltethető meg a nemzetközileg használt specifikus céltartalék fogalmának.

³¹ A statisztikailag valószínűsíthető veszteséget, ez alatt azt a veszteséget értjük, aminek bekövetkeztére nem utal semmilyen jel vagy információ, de múltbeli adatsorokból vagy jövőbeli várakozásokból kimutatható, hogy adott időszakban bekövetkezik, nem tudja kezelni a számvitel (és nem is célja, hogy kezelje).

és céltartalékképzési gyakorlatban tovább vizsgáljuk, hogy a hazai sajátosságok miatt felmerülő módosítási javaslatokat az inkonzisztensnek talált tartalmi elemekkel együtt a Bázeli, illetve Európai Bizottságok felé jelezzük.

A három kérdéskör a következő:

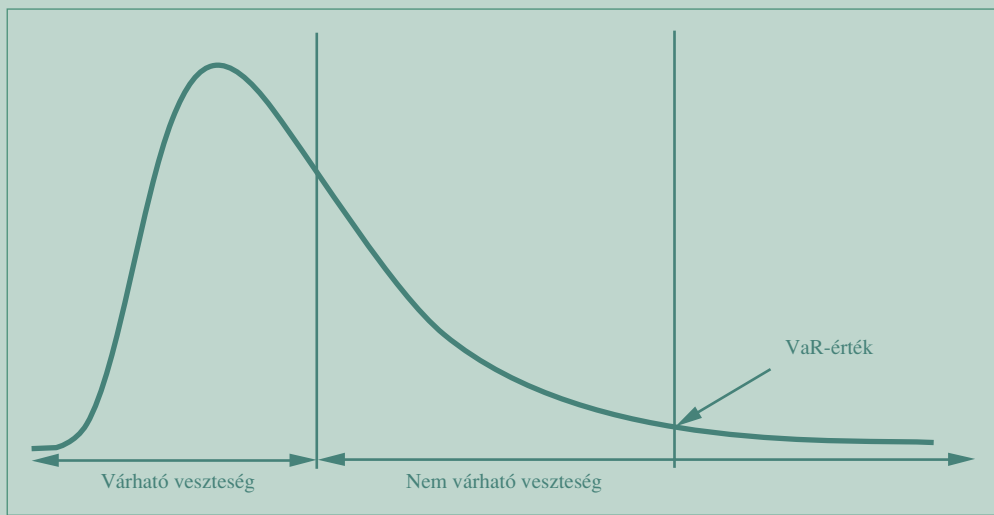
1. Ha a szavatoló tőke a várható veszteség fedezésére is alkalmas, akkor milyen szerepe marad az értékvesztésnek és bizonyos országokban az általános kockázati céltartaléknak?
2. Hogyan lehet figyelembe venni a bizonyos előretekintéssel képzett értékvesztést vagy kockázati céltartalékot a szavatoló tőke számítása során, ha egymást átfedve töltik be a várható veszteség fedezésének funkcióját?
3. Hogyan értelmezhető és milyen következményei lehetnek annak, ha a szignifikáns hitelminőség-romlást tükröző értékvesztés képzésével nem teljesítőnek (defaulted asset) minősül egy hitel?

2. A hitelkockázat hagyományos szabályozási kezelése

Hitelkockázat esetében sajátosságnak tekinthető, hogy elsősorban veszteségekről beszélünk. A hiteleknek jellemzően nem létezik másodlagos piaca, így „hitelezési nyereség”-et nem érhetünk el olyan értelemben, mint ahogy árfolyamkockázat esetében árfolyamnyereséget. Jelenleg még ez a veszteségszemlélet tekinthető uralkodónak, azonban a legfejlettebb piacokon rendkívül gyorsan fejlődnek és terjednek a hitelkockázat adásvételét lehetővé tevő eszközök, amelyek változást fognak előidézni.

A hitelkockázat szemléltetésére gyakran használják az 1. ábrán bemutatott veszteségfüggvényt, amely leginkább a hitelportfólió VaR-értékének megértéséhez segít hozzá. Ez a veszteségeloszlás alkalmas a várható veszteség és a várható veszteség bizonytalanságának, illetve adott időtáv esetén a VaR-érték meghatározására. Azonban nem felel meg a hitelezési veszteségre vonatkozó „ideális” szabályozási rezsim bemutatására elsősorban a **szabályozásban használt instrumentumok eltérő időhorizontja** miatt, ahol a várható veszteséghez kapcsolható **értékvesztés vizsgált időtartama az eszköz futamideje, míg a VaR-értékhez társítható szavatoló tőke esetében egy év**. Röviden összefoglalva a különbség abból adódik, hogy az értékvesztés az eszköz értékének csökkenését követi, míg a szavatoló tőke arra az egy évre tekint

1. ábra Egy portfólió hitelezési veszteségének eloszlása

előre, amíg a vállalt kockázati pozíció megszüntethető, illetve pótlólagos szavatoló tőke allokálható. E két instrumentum szerepét a hitelkockázat kezelésében a következő bekezdésekben foglaljuk össze.

A hitelkockázat felmérése után az intézmények kétféle úton készülhetnek fel a bekövetkező veszteségekre: a hitelek árazásával vagy saját forrás allokálásával. Elméletileg a hitel ára, a kamat tükrözi a hitellel felvállalt kockázatot, így a kamatjövedelemnek fedezetet kell nyújtania a bekövetkező veszteségre, az árazás pillanatában pedig a várható veszteségre.³² A gyakorlatban ez csak akkor valósulhat meg, ha a piaci szereplők bizonyos fejlettségi szinttel rendelkeznek, és képesek a várható veszteség számszerűsítésére, másrészt a kockázaton alapuló árazást nem torzítja a külső és belső környezet, pl. éles verseny a hitelek piacán. Amíg a szabályozás korai történetére jellemző ár- és mennyiségi limitek előírásával még közvetlenül beavatkozott az árazás kialakításába, addig a jelenlegi prudenciális keretrendszer a tőkekövetelmény-szabályokra, azaz a saját forrás allokálására fókuszál. A saját tőke nagyságára vonatkozó előírások kevésbé direkt módon szabnak határt a kockázátvállalásnak. A piaci részesedés növelésének célját a szereplők legkönnyebben az árak csökkentésével, illetve a hitelezési standardok fellazításával érhetik el. Az árak

³² A várható veszteség egy bizonyos szintje után a bankok inkább a hitel visszautasításáról döntenek. A fenti megállapítás a nyújtott hitelekre vonatkozik.

csökkentése és a megnövekedő céltartalékképzés, amely a lazább standardok miatt esetleg romló ügyfélminőség következménye, az eredmény csökkenéséhez vezet, a folyamat tartóssága esetén a tőkekövetelmény effektívvé válik, aminek árazási és hitelallokálási következményei lesznek.³³ Így a szabályozó szofisztikált módon, de végeredményben ugyanúgy a hitelek árára és mennyiségére hatva éri el a banki kockázatvállalás alakítását és korlátozását. Az uralkodó szabályozási rezsim ezért néhány fogyasztóvédelmi rendelkezés kivételével közvetlenül nem érinti az árazási gyakorlatot, nem támaszt minimumkövetelményeket, és a legjobb gyakorlathoz vezető szempontrendszer sem kínálja fel, a jövedelem nagyságának kialakítása így a bankok saját hatáskörében marad.

A prudenciális szabályok három számvitelileg kimutatott kategóriát használnak a bekövetkezett és jövőben bekövetkező hitelezési veszteség elszámolására: az értékvesztést+céltartalékot (specifikus céltartalék)(1), az általános kockázati céltartalékot (2) és a szavatoló tőkét (3).

A Bázeli Bizottság ajánlása szerint a céltartalékok (specifikus és általános) az eszközök értékének csökkenését mutatják, amelynek portfólióhoz társítható becsült veszteségek szerint kell alakulnia³⁴. Az értékváltozás követésének funkciója számviteli előírásokból következik, azonban azzal a következménnyel jár, hogy a vizsgált időtávra az eszköz futamideje válik, mert az eszköz értékét az élettartama alatti minden jövőbeli esemény, veszteség befolyásolja.

Értékvesztést (specifikus céltartalék) a realizálódott veszteség vagy az olyan esemény bekövetkezése után képeznek a bankok, amiből veszteség valószínűsíthető. A veszteség azonban minden esetben adott hitelhez kapcsolható, és bekövetkeztét nem befolyásolja a portfólió többi szereplőjének teljesítménye.

Az általános kockázati céltartalék a hitelportfólió értékének előre nem látható csökkenésére biztosít puffert a hitelintézet számára. Így a hozzárendelhetőség (számviteli) szempontjából a szavatoló tőkéhez hasonló szerepet tölt be a hitelezési veszteség kezelésében, hiszen nem kapcsolható egyedi hitelekhez, hanem csak a portfólió egészéhez. A Bázeli Bizottság ajánlásában az általános kockázati céltartalék egy része beleszámít a nem várható veszteségek fedezésére szánt szavatoló tő-

³³ A saját tőke költsége, illetve a tőkekövetelmények adott ügyfélhez és ügylethez rendelése miatt a tőkekövetelmények akkor is befolyásolhatják a bankok hitelezési magatartását, ha nem effektívek (a bank a minimumszint felett rendelkezik szavatoló tőkével).

³⁴ BIS: Sound practices for loan accounting and disclosure, July 1999.

kébe, azonban csak bizonyos szabályozók által megállapított limitek nagyságáig. Az ezen a limiten túl megképzett céltartalék arra szolgálhat, hogy az értékvesztéssel együtt a várható veszteség ellentételezésére legyen elegendő.

A szavatoló tőke a működőképesség fenntartásának biztosítására szolgál. Ezt a kockázatkezelési eszközrendszerbe a következőképpen illeszthetjük be: a hitelezési kockázatból ne következzen be olyan veszteség, amely a bankot készületlenül érné, és a fennmaradását veszélyeztetné. Ezért a veszteségre való felkészülésre olyan időtávot kell választani, amely alatt a bank záni tudja kockázatvállalását, vagy amíg addicionális tőkéhez jut (szabályozói standard: 1 év).

Eredetileg az a koncepció érvényesült, hogy az értékvesztés az adott hitelhez kapcsolható várható veszteségekhez, míg a szavatoló tőke a hitelportfólió egészének nem várható veszteségéhez társítható. Ezt igazolja a szavatoló tőke változó részét alkotó eredmény sor számítása is, amelynek során a portfóliószinten kimutatott jövedelmet csökkentik az értékvesztéssel, céltartalékképzéssel, az ez után megmaradó jövedelem (minden egyéb működési költséggel csökkentve) ezért a várható veszteség feletti veszteségre (nem várható veszteség) jelent puffert. A szavatoló tőke és a céltartalékok, értékvesztés szétválasztása aszerint, hogy a várható vagy a nem várható veszteség finanszírozására szolgálnak, némiképp erőltettnek tűnhet, különösen akkor, ha figyelembe vesszük az abból adódó ellentmondásokat, hogy a céltartalék és az értékvesztés egyszerre és egymásnak ellentmondva tölt be számviteli (értékváltozás követése) és prudenciális (kockázatvállalás követése) célokat. **A szabályozói és szakértői vélemények a legtöbb esetben megegyeznek abban, hogy sem a céltartalék/értékvesztés, sem a szavatoló tőke nem tölti be a neki szánt szerepet a várható és egy év alatt nem várható veszteségekre való felkészülés tekintetében. Ez igaz a bankszektorokra általában, azonban a kockázatkezelés fejlődésével bizonyos bankok és országok éltek a szabályozási ajánlásokban felkínált lehetőségekkel, és vagy általános kockázati céltartalékot, vagy egyéb tartalékokat képeztek úgy, hogy azok a várható veszteségek értékét tükrözzék.**³⁵

A szabályozás alapvető célja azonban mindenképpen az, hogy a szavatoló tőke és céltartalék együtt a hitelportfólió várható és nem várható veszteségének fedezésére legyen elegendő. A két instrumentum közötti megoszlás prudenciális szem-

³⁵ Van olyan ország, ahol az általános kockázati céltartalék tölti be a várható veszteség fedezésének szerepét (Kanada), van, ahol külön értékvesztési kategóriát hoztak létre erre a célra (Spanyolország), és egészen sajátos rendszerek is megfigyelhetők (Németország).

pontból már csak másodlagos kérdés, és ez szemlélet válik egyértelművé a **Bázel II. szabályrendszerében**. Természetesen adó- és osztalékfizetés szempontjából már egyáltalán nem semleges, hogy céltartalékot képez vagy tőkétallokál a bank.

3. A hitelkockázat kezelése a Bazel II/CAD3-ban

Az első 2001. januári javaslat nem foglalkozott az értékvesztés kérdésével, koncepciója szerint a tőkekövetelmény nyújt majd fedezetet várható és nem várható veszteségre is, a veszteség azonosításának alapja pedig a hitelek értékvesztéssel csökkentett könyv szerinti értéke. A bizottsághoz érkező kritikákat figyelembe véve azonban úgy döntöttek, hogy felülvizsgálják a korábbi javaslatot.

A felülvizsgálat eredményeként a legújabb CP3-as verzióban a belső minősítésen alapuló IRB módszerekben a kockázatértékelés (tőkekövetelmény-képzés) kiindulópontja a hitel névértéke vagy bekerülési értéke. A szabályozók által előírt kockázati súly 8%-a egy olyan VaR jellegű értéket határoz meg, amely 99,5%-os konfidenciaszint mellett próbálja megállapítani a maximális hitelezési veszteséget. Mindaz, amit a bank a várható veszteség fedezésére már megképzett, csökkenti a hitel végső kockázati súllyal korrigált értékét és forintról forintra a tőkekövetelményét, azonban csakis a szabályozói kockázati súlyban azonosítható várható veszteség mértékéig³⁶. A problémamentes, teljesítő hitelek esetében elismerhető az általános kockázati céltartalék szavatoló tőkébe be nem számítható része és bizonyos feltételekkel a hitelhez kapcsolódó várható jövőbeli határbevétel³⁷ – a várható veszteség nagyságáig. A nem teljesítő hiteleknél a teljes kockázati súllyal korrigált érték várható veszteségnek minősül (már nincs bizonytalanság, mert bekövetkezett a nemteljesítés), és az összes megképzett értékvesztés elszámolható, ezt azonban a későbbiekben bővebben kifejtjük.

³⁶ Az adott hitelhez kapcsolódó tőkekövetelmény úgy alakul ki, hogy először meghatározzuk az ügyfél és ügylettípus minden jellemzőjét figyelembe vevő kockázati súlyt (%), majd ezt csökkentjük az értékvesztés 12,5-tel felszorozott értékével, hogy mindezt 0,08-cal megszorozva a tőkekövetelmény forintértékét kapjuk meg. Minden 1 forint értékvesztés elszámolása egy forinttal csökkenti a tőkekövetelményt.

³⁷ Future margin income: kamatbevétel csökkentve a működési költségekkel. Elismerhetők még az olyan portfólióala-
pon megképzett értékvesztések, mint az országhoz tartozó kockázati és az ágazati.

A várható veszteség

A várható veszteséget a $PD \times LGD \times EAD$ szorzat alapján azonosítja a bázeli ajánlás, amelynek kockázati súlyhoz egyenértékesített képlete a következő:

$$EL = 12,5 \times PD \times LGD \times EAD$$

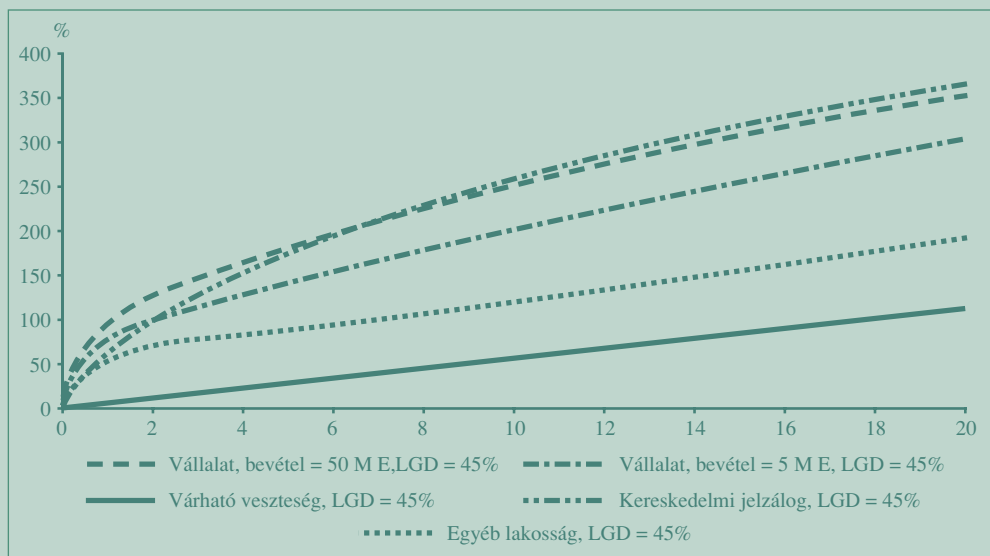
A várható veszteség komponensben nincs lejáratidő-korrekció, amely származhat ugyanabból a kiindulási tételből, hogy a várható veszteségnek, a hitel értéke megváltozásának időhorizontja az eszköz egész futamidejével egyenlő. Ennek viszont némi képp ellentmond a nemfizetési valószínűség (PD) definíciója, amely az egész bázeli rendszerben a nemfizetés egy év alatt bekövetkező valószínűségét méri.

Sem a lejárat korrekción, sem más, a kockázati súly függvényben megtalálható módosítás nem található a fenti képletben (mint például az összgazdasággal való korreláció különböző értékei). Az 2. ábrán a nemteljesítési valószínűség (PD) függvényében szemléltetjük az egyes ügyfélszegmensekhez az IRB *foundation módszerben* kapcsolódó kockázati súlyokat és azok várható veszteség komponensét, a nemteljesítés bekövetkezte előtt³⁸. A 2.a ábrán az azonos, 45%-on rögzített LGD-értékű (csőd esetén bekövetkező veszteségek) ügyfélszegmenseket gyűjtöttük össze, amelyekhez ugyanolyan értékű várható veszteség komponens tartozik. Ezért az eltérő ügyfélcsoportoknál ugyanahhoz a nemteljesítési valószínűséghez tartozó kockázati súlyokon belül egészen más arányt képvisel a várható veszteség komponens. Ennek következtében minden olyan portfólióalapú céltartalék, illetve értékvesztés megképzése, amely nem jár a szabályozói nemteljesítés eseményének bekövetkeztével³⁹, sokkal nagyobb mértékben csökkentheti például az egyéb lakossági hitelek kockázati súlyát, mint az 50 millió eurónál nagyobb bevételű vállalatok esetében. Önmagában ezek az eltérések is befolyásolhatják az elszámolható értékvesztések képzésének ösztönzését, így nagyobb portfólióalapú értékvesztés képzésében lehetnek érdekeltek a hitelintézetek – kisebb vállalatok vagy egyéb lakossági hitelek esetében –, hiszen esetükben nagyobb mértékben csökkenthető a tőkekövetelmény.

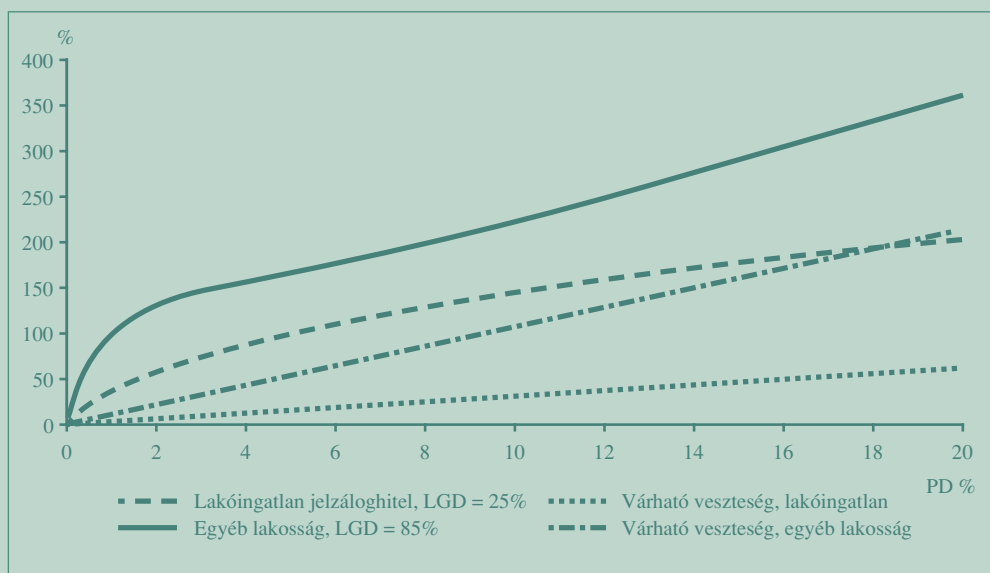
³⁸ IRB *alapvető módszer* esetén a Bizottság LGD-értéke vállalati és bankközi portfólió esetén 45%, lakossági ügyfelek esetén nincs rögzített LGD-érték, a bankok feladata annak meghatározása (a Bizottság példáiiban többféle értéket is meghatároz: jelzálog 25% és 45%, rülirozó hitelek 85%, egyéb lakossági hitelek 45% és 85%).

³⁹ Országkockázati, ágazati értékvesztések, illetve a nem hitelminőség-romlást tükröző értékvesztések.

2.a ábra A kockázati súly függvények és azok várható veszteség komponense, LGD=45%

2.b ábra A kockázati súly függvények és azok várható veszteség komponense, LGD=25% és 85%

A példánál maradva a vállalati hitelek elszámolható értékvesztésének képzését azonban jobban ösztönözheti az adóteher csökkenése (az értékvesztések adózás

előtt csökkentik az eredményt), mint a tőkekövetelmény mérséklése, így az ügyfél-kategóriák közötti különbségek mérséklődhetnek.

Az értékvesztés képzése és a nemteljesítés bekövetkezte⁴⁰

Sajátságos esetet okoz az, hogy a default esemény tervezett definíciója értelmében az értékvesztés képzése alapesetben a nemteljesítés (default) bekövetkeztét jelenti. Kivételt képez ez alól az olyan értékvesztés, amely nem „materiális” veszteséghez kapcsolódik. A materialitás szintjét a Bázeli Bizottság nem definiálja részletesen, az ajánlásban máshol található megjegyzései alapján egyrészt azok a veszteségek sorolhatók ide, amelyek elhanyagolhatók, vagy bizonyíthatóan nem tényleges default eseményhez kapcsolódnak (pl. a hitelkeret túllépése 90 napon túl 1 euróval, és tudjuk, hogy nem fog csőd bekövetkezni), másrészt azok az értékvesztések is idetartoznak, amelyeket általánosan egy portfólióval szemben képeztek (pl. országhoz kapcsolódó kockázatra). Mindezeket túl **országokként eltérő döntés születhet arról, hogy az értékvesztés milyen szintje vagy melyik értékvesztési-minősítési kategóriához kapcsolható képzése eredményezi a nemteljesítés bekövetkeztét.** Alapelveként, ha az értékvesztés a hitel minőségének és értékének jelentős romlását tükrözi, vagy olyan esemény bekövetkeztét jelzi, amely miatt hitelezési veszteség keletkezhet a banknak, akkor az a default „beálltát” idézi elő.

Az értékvesztés figyelembevétele másképpen történik a nem teljesítőnek minősülő eszközök (defaulted assets) esetében, mint a teljesítő hiteleknel (non-defaulted assets). Mint a korábbiakban már említettük, a **teljesítő hiteleknel csak az értékvesztés nagyon kis része vehető figyelembe a kockázati súly várható veszteségének csökkentésére**, ilyenkor elsősorban a szavatoló tőkébe be nem számítható **általános kockázati céltartalék**, illetve az **országhoz kapcsolódó kockázat miatt elszámolt értékvesztés** csökkentheti a tőkekövetelményt.

Nem tisztázza ugyanakkor az ajánlás azt, hogy hogyan lehet figyelembe venni egy portfólióval szemben megképzett céltartalékot vagy értékvesztést az egyedi ügyletek tőkekövetelményének számítása során, amelyek aggregálásából adódik a teljes tőkekövetelmény.

⁴⁰ CP3 Article 414–419, 346.

Nem teljesítőnek minősülő hiteleknel azonban az összes megképzett értékvesztés figyelembe vehető és a tőkekövetelmény 0-ra csökkenthető, amíg a bank ki nem vezeti a könyveiből az adott hitelt. Ez jelentős enyhítés a korábbi elképzelésekhez képest, hiszen a következőket jelenti. Nemteljesítés bekövetkeztekor ($PD = 100\%$) az előírt kockázati súly megegyezik a várható veszteséggel (ekkor már nem beszélhetünk nem várható veszteségről), például vállalatok és SME esetén a függvény alapján ez 569%-os kockázati súly, amely teljes mértékben csökkenthető értékvesztéssel, tehát **ha 100 Ft névértékű hitelre 45 Ft értékvesztést képeztünk, akkor nem kell tőkétallokálnunk** ($kockázati\ súly = 569 - 45 \times 12,5 = 0$). Furcsának tűnhet, hogy nem teljesítőnek minősülő hitelek esetében is sor kerülhet tőkekövetelmény meghatározására. Ennek egyik oka magában a nemteljesítés definíciójában keresendő, ugyanis a nemteljesítést kiváltó pillanatokban még nem lehetünk biztosak a veszteség nagyságában, lényegében továbbra is megkülönböztethetünk várható, illetve nem várható megtérülést. Másrészt **a nem teljesítőnek minősülés után a tőke is a várható veszteséghez kapcsolható, kiegészíti az értékvesztés hiányzó összegét.** A szabályozói nemteljesülés bekövetkezte nem jár azzal, hogy a hitelt teljes egészében le kell írni (el kell kezdeni behajtani vagy kivezetni a könyvekből), hanem **egyetlen következménye az, hogy összességében annyi értékvesztéssel és szavatoló tőkével kell rendelkezünk, amennyi a Bázeli Bizottság által átlagosnak tartott csőd esetén bekövetkező veszteség forintértékével megegyezik.**⁴¹

A Bizottság lehetőséget teremtett az értékvesztés adott ügyfélcsoporton belüli újra-csoportosítására, amely akkor indokolt, ha az LGD az adott ügyfélportfólió csőd esetén bekövetkező átlagos veszteségét tükrözi. Ez a lehetőség fennáll az IRB *alapvető módszer* esetén, *fejlett módszer* esetén viszont csak akkor, ha a bank átlagos érték-ként definiálja az általa használt LGD-t. Ennek értelmében ha a nem teljesítőnek minősülő hitelre megképzett értékvesztés meghaladja a várható veszteség komponenst (ekkor már $EL = 12,5 \times LGD \times EAD \times 1$), akkor az más, ugyancsak nem teljesítőnek minősülő hitel esetén még figyelembe vehető (CP3 345. pont). Így az esetleg 45 Ft felett képzett értékvesztést más, ugyanehhez az ügyfélcsoport-hoz tartozó, nem teljesítőnek minősülő hitelnél is csökkentheti a tőkekövetelményt. Ezzel az utolsó lépéssel lényegében az **értékvesztések újraallokálására ad engedélyt a szabályozás.**

⁴¹ 100 Ft névértékű vállalati hitel ($LGD = 45\%$) esetén 45 Ft-tal: 45 Ft értékvesztés esetén a tőkekövetelmény 0 Ft, 20 Ft értékvesztés esetén a tőkekövetelmény 25 Ft lesz ($(569 - 20 \times 12,5) \times 0,08$).

A bázeli előírások célja, hogy a nemteljesítés bekövetkezte után annyi tartalékkal rendelkezzen a bank, amennyi a portfóliószegmensre a Bizottság által vagy a fejlett módszer esetén a bank által meghatározott átlagos veszteség. **Nem szabályozza viszont ennek a megoszlását értékvesztés és szavatoló tőke között, erről a bankok az osztalékfizetés és az adott ország adószabályai alapján saját maguk hozhatnak döntést.** Véleményünk szerint ez a rendszer arra ösztönzi a bankokat, hogy minél gyorsabban megképezzék az LGD-ként meghatározott értéknek megfelelő értékvesztést, azonban az ennél az értéknél magasabb értékvesztés képzését nem támogatják. Egyrészt az a tény, hogy ennél az értéknél már nem kapcsolódik tőkekövetelmény a hitelhez, azt is jelenti, hogy a képzése további tartalékteher-csökkentéssel nem jár. Másrészt az értékvesztéstöbblet portfóliószintű átcsoportosítása azt az üzenetet küldi, hogy a szabályozók az LGD-érték portfóliószintű fedezettségére fókuszálnak, az egyes hitelekhez való kapcsolása pedig kevésbé fontos.

A szabályozóknak olyan rendszert kell létrehozniuk, amely **elválasztja az értékvesztés szerepét az eszközök értékelésében és a tőkekövetelmény meghatározásában.** Az utóbbi esetben érvényesül a portfóliószemlélet és az előzetesen meghatározott LGD-értékhez történő ragaszkodás, míg az eszközök értékeléskor a jelenlegi gyakorlat szerint bizonyos kategóriákba sorolás az eszköz értéke 70-80%-ának megfelelő értékvesztés képzését vonja maga után. Ebben az esetben viszont az értékvesztés arányának egyértelmű előírásával vagy erősebb ösztönzőkkel szükséges arra késztetni a bankot, hogy kellően magas értékvesztést számoljon el.

A szabályozói szemlélet változása nem jár rendkívüli többletteleherrel a piaci szereplők számára, ha az LGD-érték valóban a portfóliószegmens bekövetkező veszteségeit tükrözi. Ebben az esetben a magas értékvesztéssel bíró hitelek kompenzálhatják az alacsonyabb értékvesztésű hiteleket a tőkekövetelmény számolása során – egészen addig a szintig, hogy az értékvesztett hitelekből álló teljes portfólióhoz nem kell tőkét képezni. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az előre megállapított átlagos veszteségnagyságnak valóban az adott portfólióra jellemző értéket kell tükröznie, így az alacsony értékvesztéssel járó minősítési kategóriába sorolásnak (pl. külön figyelendő) is nemteljesítést kiváltó eseménynek kell lennie, tekintet nélkül az értékvesztés összegére. Az IRB *fejlett módszer* esetén ez a bank pontosságán múlik, az IRB *alapvető módszer* esetén kérdéses viszont, hogy a Bázeli Bizottság által megadott értékek mennyire felelnek meg a hazai bankrendszer veszteségadatainak, átlagos értékvesztésképzésének.

A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe

Jelentős fordulópont a kockázatalapú szabályozás szemléletében, hogy korlátozott körben és megfelelően árazott hitelek esetében elismeri a kamatspreadből származó bevételt kockázat fedezésére alkalmas eszköznek. A kamatfelár teremti meg a hitelhez kapcsolható értékvesztés és a tőkeköltség finanszírozási forrását. A tőkekövetelmény számításánál alapvetően a már megképzett tartalékokat (értékvesztés és egyéb céltartalékok) ismerik el, ebben az esetben azonban nem az értékvesztést, hanem magát a bevételt veszik figyelembe a szabályozók. **Ez több szempontból előnyös a bankok számára, így egyrészt például nemcsak a nem teljesítőnek minősülő hiteleknél, hanem folyamatosan a hitel nyújtásától kezdve csökkenti a tőkekövetelményt, másrészt ez az érték többnyire nagyobb is annál, mint amennyi értékvesztést képeztek volna.**

Azonban csupán **egyetlenegy kiválasztott termék esetében** engedi meg ezt a lehetőséget, a hagyományosan magasan árazott és magas várható veszteségű rulírozó hiteleknél (pl. hitelkártya), ahol a kamatfelár nagysága szükségtelenné teszi, hogy a bank saját tőkéje is fedezetet nyújtson a várható veszteségre. Tovább szűkíti ezt a kört, hogy rulírozó hitelnek csak a 100 000 euró (25 millió Ft) alatti kitettséggel bíró természetes személynek nyújtott rulírozó hitelek tekinthetők. Az elismerés feltétele, hogy a hitelintézet ismerje a termékhez kapcsolódó veszteségi rátáit, és így képes legyen megfelelni a volatilitástesztnek. A volatilitásteszt szerint az adott hitelen a következő 12 hónapban elérhető bevételnek (a normál üzleti költség levonása után) meg kell haladnia a várható veszteséget és az éves veszteségráták kétszörösnyi értékét. Ebben az esetben a várható veszteség komponens maximum 90%-a fedezhető jövőbeli határbevételekkel, ami a magas várható veszteséggel bíró retail kategóriában jelentős könnyebbséget jelent.

Véleményünk szerint, amennyiben az igen komoly volatilitástesztnek más lakossági fogyasztási hitel árazása is megfelel, nem indokolt a rulírozó hitelek (hitelkártyák) kivételes bánásmódja. Részben helyettesítési termékekről lévén szó, az eljárás lakossági hitelekre történő kiterjesztését javasoljuk.

Az értékvesztés a standard módszerben

A standard módszerben is történt némi változás a korábbi verzióhoz képest, amely magasabb értékvesztés elszámolására ösztönöz. A törlesztésben, kamatfizetésben 90 napon túli késedelemben szenvedő hitelek kockázati súlyát befolyásolhatja az, hogy mennyi értékvesztést képeztek meg rá eddig. Amennyiben a kintlevőség értékének 20%-át meghaladja az értékvesztés, akkor az egyébként alkalmazandó 150%-os kockázati súly helyett 100%-kal kell számolniuk a hitelintézeteknek, ha pedig az értékvesztéssel való fedezettség 50%-nál is magasabb, a felügyelet dönthet arról, hogy 50%-os kockázati súllyal veszi figyelembe a hitel nettó, értékvesztéssel csökkentett értékét. Ugyanez az eljárás alkalmazható bármely más, 150%-os kockázati súlyt kapó hitel esetén.

Az IRB módszerrel elismert prudenciális szemlélet, amely szerint az értékvesztés és a szavatoló tőke egymást kiegészítő instrumentumok a hitelkockázat kezelésében, így bizonyos mértékig a standard módszerben is kifejeződik.

4. A magyar szabályozás

Tőkekövetelmény-szabályozásunk nagymértékben megfelel a bázeli 1988-as előírásoknak, ezért most nem a tőkekövetelmény változásának vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt, hanem az értékvesztés/céltartalék képzésünk egységességéből eredő következményeket vizsgáljuk.

Az értékvesztési szabályok elfogadható módon feleltethetők meg a bázeli ajánlásoknak, nagyjából ugyanolyan tartalommal bírnak a külön figyelendő, átlag alatti, kétes és rossz minősítési kategóriáik. Jelentősebb az eltérés az általános kockázati céltartalék esetében, ahol a magyar szabályok felső limitet állapítanak meg, amely szerint csak annyi kockázati céltartalék képezhető, amennyi beleszámítható a szavatoló tőke elsődleges tőkeelemei közé. **Ezért olyan általános céltartalék, amellyel csökkenthető lenne a tőkekövetelmény, Magyarországon a jelenlegi szabályok miatt nem létezik. Felhasználhatóvá válnak viszont az országgokkázatra megképzett értékvesztések, amelyek viszont csak egyes bankoknál koncentrálnak, és bankrendszeri szinten elhanyagolhatóak.**

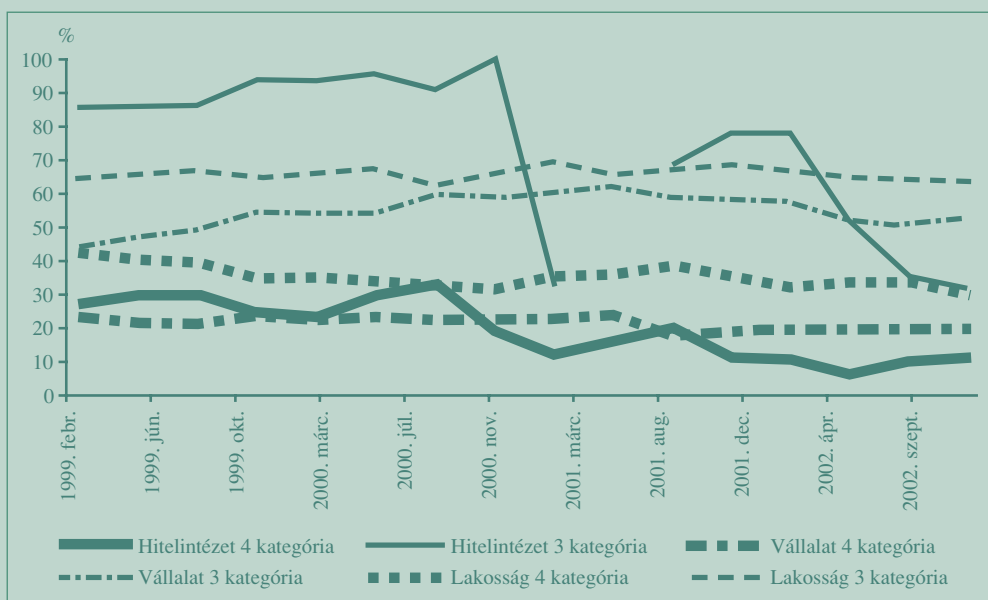
Összehasonlítást végeztünk arra vonatkozóan, hogy jelenleg a minősített portfólióhoz mennyi értékvesztést képeznek a magyar bankok, és a nettó (könyv sze-

rinti) értékekhez kapcsolódó tőkekövetelményekkel együtt mekkora tartalékolási terhet viselnek összességében. Az IRB *alapvető módszer* esetén könnyen megállapítható, hogy alkalmazása mekkora változást von majd maga után a minősített tételek körében. A jelenlegi definíció egyik értelmezése alapján a minősített kintlevőségek nemteljesítési valószínűsége 1, így csak a Bizottság által rögzített értékeket (LGD) kellett használnunk a változás értékelésére.

A kérdést a nemteljesítés tervezett definíciója miatt jártuk részletesebben körbe, mert eszerint az értékvesztés képzése nem teljesítőnek minősülést von maga után, ha az a hitelminőség szignifikáns romlását tükrözi. Nem tudjuk megállapítani, hogy a magyar bankok értékvesztése mennyire tekinthető a már realizálódó veszteségek elszámolásának, vagy mennyire a hitelminőség romlása miatt a várt bekövetkező veszteségre felkészülésnek. A hazai minősítési rendszerek külön figyelendő kategóriájának jogszabályi definíciója miatt viszont felmerült bennünk, hogy az ehhez kapcsolható értékvesztések talán nem tükröznék olyan szintű minőségromlást, amelyek a szabályozói nemteljesülés bekövetkeztét vonják maguk után. **A minőségromlás-értékvesztésképzés közötti egyértelmű kapcsolat hiánya miatt azonban csak azt vizsgáljuk, hogy milyen következményekkel jár a külön figyelendő kategória értékvesztéseit nemteljesítést kiváltó eseménynek tekinteni, illetve attól eltekinteni.**

A vizsgálathoz követtük a Bázeli Bizottság által meghatározott ügyfélszegmenseket, és a tartalékkal fedezettséget a bankközi, vállalati és lakossági ügyfelek bontásában vizsgáltuk. Az adatok a bankrendszer egészére vonatkoznak, a tartalékok állományát a bankok által közölt értékvesztésadatok és a minősített portfólióhoz kapcsolható tőkekövetelmények összegeként határoztuk meg, majd ennek arányát néztük a minősített állomány bruttó értékéhez képest. Ez az érték alkalmas arra, hogy összevegyük a Bázeli Bizottság által rögzített LDG-értékekkel, amely a minősített portfólió esetében a megképezendő értékvesztés és tőkekövetelmény együttes arányának rendelkezésre állását írja elő a bankok számára. Az IRB *alapvető módszer* esetén a Bizottság LGD-értéke vállalati és bankközi portfólió esetén 45%, lakossági ügyfelek esetén nincs rögzített LGD-érték, a bankok feladata tehát ennek meghatározása (a Bizottság példáiban többféle értéket is meghatároz: jelzálog 25% és 45%, rulírozó hitelek 85%, egyéb lakossági hitelek 45% és 85%). A minősített portfólióhoz kapcsolható értékvesztés és szavatoló tőke arányokat két esetben vizsgáltuk, az egyik esetben mind a négy minősített kategóriát figyelembe vettük, majd ezután eltekintettünk a külön figyelendő tételektől, és a maradék három kategória adatait használtuk fel.

3. ábra Értékvesztés és tőketheher a kintlevőségek arányában

Az ábrából látszik, hogy a **vállalati minősített portfólió** egészére képzett értékvesztés és tőketheher **2002 végén 21%** volt, és az elmúlt három évben stabilan 20-23% körül alakult az arányuk. A **bankközi hitelek** esetében nagyon ingadozó mind a fedezettség, mind a minősített hitelek állománya is, a minősített állomány alacsony értékű⁴², tőkével és értékvesztéssel fedezettségül **2002 decemberében mindössze 12% volt**. A problémásnak minősített hitelek közül a **lakossági portfólióra** képezik a bankok a legtöbb tartalékot, esetükben **40% és 30% körül** mozgott a fedezettség aránya. **Ezek az értékek mind alatta maradnak a Bázeli II-ben megkövetelt aránynak, az IRB alapvető módszerrel a legnagyobb változás a bankközi piacon fog bekövetkezni, ahol a jelenlegi 11%-os mutatót kell 45%-ra fejleszteni.**

A bankrendszerszinten alacsony értékek miatt külön megvizsgáltuk a három rosszabb minőségű kategória (átlag alatti, kétes, rossz) tartalékolási mutatóit. Ezzel lényegében **azt az esetet vizsgáltuk, ha a magyar adaptációban nem váltana ki nem teljesítői státust a külön figyelendő hitelekre képzett értékvesztés.** Ekkor azonban

⁴² 2002 júniusában például nem volt minősített bankközi hitelek a magyar bankoknak, 2000 előtt pedig a minősített tételek között nagy volt a külön figyelendő és a rossz hitelek részaránya, a 3 értékvesztési kategóriában ezért alakult ki a magas fedezettségi mutató.

már a jelenlegi nem kívánatos alacsony értékvesztési adatokkal⁴³ is jóval a 45%-os bázeli arányszám fölé kerülnek a magyar bankrendszer értékvesztéssel és a szavatoló tőke minimumkövetelményével fedezett lakossági és vállalati portfóliói.

Önmagában a tartalékolási terhek változását vizsgálva arra a megállapításra jutotunk, hogy az új bázeli rendszerben a külön figyelendő kategória értékvesztése nélkül már a jelenlegi tartalékterhek is túlzottnak tekinthetők. Nem tartanánk szerencsésnek, ha az a szabályozás, amely a hitelkockázat mérésére és kezelésére vonatkozik, azt az üzenetet küldené, hogy a kockázatértékelési rendszere alapján a jelenlegi minősített portfólió túlfedezett. Ezért **nem javasoljuk, hogy a jelenlegi minősítési rendszerünkhöz igazodva olyan határt vonjunk meg, ahol a szignifikáns minőségromlást kifejező értékvesztés csak az átlag alatti, kétes és rossz hitelek értékvesztését jelentené.** Általános gyakorlatként a külön figyelendő hitelekre megképzett értékvesztésnek is a nemteljesítés bekövetkeztét kell jelentenie, amikor azonban bizonyíthatóan nem szignifikáns minőségromlás a képzésük indoka, akkor lehetőséget kell teremteni az eltérésre. Nem a megképzett értékvesztés nagyságán múlik, hogy nem teljesítőnek minősül egy hitel, hanem a képzés oka lesz a döntő kritérium, így a külön figyelendő kategóriával járó kis összegű értékvesztés is nemteljesítést kiváltó esemény, ha azt olyan információ miatt képezték, amely az adós hitelminőség-romlását jelzi.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a jelenlegi tartalékképzés tükrében a bankközi hitelek veszteségei szignifikánsan alacsonyabbak a vállalati hitelekénél (a tartalékolási teher 12% a vállalati 21%-hoz képest), emellett viszont nagyobb volatilitással bírnak. Ezt alátámasztják a QIS3 IRB *fejlett módszer* eredményei is, ahol a bankok 45%-nál jelentősen alacsonyabb LDG-értékkel számoltak a bankközi ügyletek értékelésénél. Ezért a bankközi piac 45%-os LDG-értékének újragondolását javasoljuk a Bázeli Bizottság számára.

⁴³ A 2003 májusában megjelent Stabilitási jelentés szerint a vállalati és kkv-hitelek esetében az elszámolt értékvesztések aránya nem követte az utóbbi években megnövekedett kockázatokat. A lakossági ügyfelek esetében a hitelboom mellett csökkent az értékvesztések aránya, ez azonban bizonyos szintig elfogadható a csökkenő kockázatok miatt.

5. Javasolt módosítások

A nemteljesítés (default) előtti értékvesztés

1. A teljesítőnek minősülő eszközök esetében elszámolható (portfólióalapú) értékvesztés képzésére erőteljesen ösztönöznek a bázeli rendelkezések. A megképzett értékvesztés egyszerre csökkenti az adóalapot és a tőkekövetelményt, így a várható veszteség nagyságáig várhatóan élnek ezzel a lehetőséggel a bankok. Az IRB módszerek esetében az azonos LGD-vel bíró ügyfélcsoportok tőkekövetelményében jelentősen eltér a várható veszteség aránya, így az értékvesztéssel csökkenthető tőkekövetelmény nagysága is. Például azonos nemfizetési valószínűség mellett a lakossági tőkekövetelmény felét csökkenthetjük értékvesztéssel, a vállalatoknál kb. negyedét, de mindez változik a PD függvényében. Az eltérések oka a várható veszteség minden egyéb korrekciótól mentes képlete ($PD \times LGD \times EAD$). Véleményünk szerint ezek az eltérések indoklásra szorulnak, miután nagymértékben befolyásolni fogják a bankok magatartását.
2. További útmutatást tartunk szükségesnek arra vonatkozóan, hogy a portfólióhoz kapcsolható értékvesztések, céltartalékok hogyan ismerhetők el az egyedi kitettségek tőkekövetelmény-számítása során, valamint idetartozik-e a portfólió-alapon képzett ágazati értékvesztés.

A nemteljesítést eredményező értékvesztés

A magyar értékvesztési rendszerben többnyire az értékvesztés képzése hitelminőség-romlást jelent, és ezzel együtt a default esemény bekövetkeztét is. Azonban vannak kivételes esetek (pl. ha új termék automatikusan külön figyelendő kategóriába kerül, és csak a bevezetés körüli bizonytalanság miatt értékvesztést képeznek rá), ezért egyetértünk azzal, hogy a képzés indokától váljon függővé, hogy maga után vonja-e a nemteljesítés bekövetkeztét.

3. A bázeli ajánlások a minősített, nem teljesítő portfólió (defaulted asset) esetében lehetővé teszik az értékvesztések újraallokálását. A nemteljesítés előtti egyedi hitelekre koncentráló szemléletet így a nemteljesítés bekövetkezte után felváltja a portfólióalapú megközelítés. A további tőkekövetelmény-számításban lényeges momentumná az LGD-értéknek megfelelő értékvesztés létezése áll,

amennyiben rendelkezik a bank ezzel az értékkel, úgy a nem teljesítő portfólió tőkekövetelménye 0-vá válik. Az LGD-nek így meghatározó szerepe van, holott a nemteljesítés pillanatában még bizonytalan az értéke. Másrészt az IRB foundation módszer esetén a G10 országok átlagán alapulnak a rögzített LGD-értékek, így nem tükrözik az adott ország ügyfélportfólióinak valós értékét. E hiányosságok mellett túlzottnak találjuk az LGD-értékre hagyatkozást a nem teljesítő portfólió tartalékterheinek (tőke és értékvesztés) számításakor.

Véleményünk szerint a bázeli ajánlásoknak kezelnie kell ezt a problémát, és külön ki kell térnie arra, hogy a nem teljesítő portfólió esetén adott ország felügyelete még többletkövetelményeket állíthasson.

4. Javasoljuk annak megfogalmazását, hogy a nem teljesítő hitelek értékvesztésének átcsoportosítását IRB fejlett módszernél csak abban az esetben lehessen megtenni, ha az LGD átlagos értéknek felel meg, akár adott ügyfélcsoport, akár annak egy alszegmensének vagy akár ágazatok átlagos értékének.
5. Véleményünk szerint ez a rendszer arra ösztönzi a bankokat, hogy minél gyorsabban megképezzék az LGD-ként meghatározott értéknek megfelelő értékvesztést, azonban az ennél az értéknél magasabb értékvesztés képzését nem támogatják. Egyrészt az a tény, hogy ennél az értéknél már nem kapcsolódik tőkekövetelmény a hitelhez, azt is jelenti, hogy a képzése további tartalékterher csökkentéssel nem jár. Másrészt az értékvesztéstöbblet portfóliószintű átcsoportosítása azt az üzenetet küldi, hogy a szabályozók az LGD-érték portfóliószintű fedezettségére fókuszálnak, az egyes hitelekhez való kapcsolása pedig kevésbé fontos.

Ez a szabályozók szemléletének megváltozását jelenti, és azzal a következménnyel jár, hogy a szabályozóknak olyan rendszert kell létrehozniuk, amely elválasztja az értékvesztés szerepét az eszközök értékelésében és a tőkekövetelmény meghatározásában. Az utóbbi esetben érvényesül a portfóliószemlélet és az előzetesen meghatározott LGD-értékhez történő ragaszkodás, míg az eszközök értékelésekor a jelenlegi gyakorlat szerint bizonyos kategóriákba sorolás az eszközérték 70-80%-ának megfelelő értékvesztés képzését vonja maga után.

Ebben az esetben viszont az értékvesztés arányának egyértelmű előírásával vagy erősebb ösztönzőkkel szükséges arra készíteni a bankot, hogy kellően magas értékvesztést számoljon el.

A kamatbevétel kockázatcsökkentő szerepe

Az FMI elismerés feltétele, hogy a hitelintézet ismerje a termékhez kapcsolódó veszteségi rátáit, és így képes legyen megfelelni a volatilitástesztnek. A volatilitásteszt szerint az adott hitelen a következő 12 hónapban elérhető bevételnek (a normál üzleti költség levonása után) meg kell haladnia a várható veszteséget és az éves veszteségráták kétszórásnyi értékét.

6. Véleményünk szerint, amennyiben az igen komoly volatilitástesztnek más lakossági fogyasztási hitel árazása is megfelel, nem indokolt a rulírozó hitelek (hitelkártyák) kivételes bánásmódja. Részben helyettesítési termékekről lévén szó, az eljárás lakossági hitelekre történő kiterjesztését javasoljuk.

Általános kockázati céltartalék

Az általános kockázati céltartalék képzésére vonatkozó szabályok ugyancsak országoként eltérőek. A különbségek kialakulásáért a bázeli (general provision) és európai (funds for general banking risk) előírások közötti összhang hiánya is okolható. Javasoljuk az európai szabályok bázeli ajánlások felé közelítését, valamint az EU-n belüli egységes szabályok kialakítását.

BETHLENDI ANDRÁS–NASZÓDI ANNA

**A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK PREFERÁLT
KEZELÉSÉNEK HAZAI RELÁCIÓI**

A DIVERZIFIKÁCIÓ SZEREPE

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezető	75
2. A kis- és középvállalkozások pozitív diszkriminálásának okai és módjai	75
Standard módszer	78
Belső minősítésen alapuló módszer	84
3. A magyar vállalati struktúra	89
A vállalatok árbevétel szerinti megoszlása	89
A kis- és középvállalkozások és a diverzifikált vállalati portfólió	91
4. Következtetések	99
Hivatkozások	101

1. Bevezető

A Bázeli II. ajánlása elsősorban közgazdasági megfontolások alapján, de gazdaságpolitikai célokat is mérlegelve a hitelintézmények számára a kis- és középvállalkozások (továbbiakban kkv) hitelezését a nagyvállalatok hitelezéséhez képest kisebb minimális tőkekövetelmény előírásával teszi vonzóbbá.

A hitelezési kockázatot fedezni hivatott tőke megállapítására három fő módszert kínál a bázeli tervezet – a standard módszert, belső minősítésen alapuló alap-, valamint a fejlett módszert –, melyek mindegyikénél érvényesül a kkv-kkal szemben alkalmazott pozitív diszkrimináció.

A tanulmányban bemutatjuk, hogy a fenti hitelkockázat-mérő módszerek hogyan és milyen mértékben preferálják a kkv-kat, valamint megvizsgáljuk, hogy a tervezetszabályozás közgazdaságilag összhangban áll-e a magyar gazdaság vállalati szerkezetadottságaival. Az elemzés akkor tekinthető relevánsnak, ha a külföldi bankok a magyarországi leánybankjaikat nem fiókosítják, és nem is finanszírozzák közvetlenül a magyar vállalatokat, ugyanis ezekben az esetekben a magyar vállalatok csak egy kis szeletét adják a bankok által finanszírozható vállalatok körének.

2. A kis- és középvállalkozások pozitív diszkriminálásának okai és módjai

A kkv-k előnyösebb kezelése mögött a következő indokok húzódnak meg: egyrészt a kisebb vállalkozások hitelezése diverzifikált portfóliót eredményez (az egyedi kockázatok összegének csökkentése révén) – mely kockázati szempontból preferált –, másrészt a kisebb vállalatok kevésbé érzékenyek az általános gazdasági helyzetre, a közös kockázati faktorra (eszközkorreláció), és így a hitelezésük kevésbé veszélyes a prociklikusság szempontjából. A gazdaságpolitikai érvek szerint azért van szükség a kkv-k kiemelt módon való kezelésére, mert jelentős mértékben járulnak hozzá a foglalkoztatáshoz és a termeléshez, illetve a nagyvállalatokkal ellentétben alternatív finanszírozási csatornák hiányában jobban rá vannak utalva a banki forrásokra.

A táblázatból kitűnik, hogy akárcsak az európai kkv-kra, a magyarokra is igaz, hogy a vállalatok által megtermelt GDP (49,6%) és a vállalati foglalkoztatás (63,8%) jelentős részét biztosítják. Bár hazánkban is megalapozott gazdaságpoliti-

1. táblázat A vállalatok fő mutatóinak megoszlása 2001-ben (százalék)

Vállalatcsoport	Vállalatok száma szerinti megoszlás	Vállalati szektorban foglalkoztatottak	Vállalati szektor által előállított GDP-hez való hozzájárulás	Exportértékesítés megoszlása
Alkalmazott nélküli vállalkozás	64,3		2,6	1,0
Mikrovállalkozás	32,0	23,4	11,7	5,1
Kisvállalkozás	3,0	19,5	15,6	7,7
Középvállalkozás	0,6	20,9	19,7	13,6
Kkv összesen	99,9	63,8	49,6	27,4
Nagyvállalkozás	0,1	36,1	50,5	72,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: APEH-adatbázis

Megjegyzés: kkv-ként kezeltük a nagyvállalatok kivételével az összes többi vállalatot.

kai célnak tűnik a támogatásuk, ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy a hitelintézmények kockázatosságát korlátozni hivatott szabályozást nem szabad gazdaságpolitikai feladatokkal terhelni.

A szabályozás hatása függ attól, hogy a kkv-hitelek után képzendő közgazdasági és a szabályozói tőke közül melyik a nagyobb⁴⁴, illetve hogy a hitelintézmény prudens-e. Ha ugyanis a hitelintézmény részéről prudens működést feltételezünk, akkor az általa megképzett tőke a szabályozói és a gazdasági tőkeszükséglet közül a nagyobb, míg ha nem prudens a működése, akkor mindkét esetben csak a minimális szabályozói tőkekövetelmény betartására fog törekedni.

Ha a szabályozói tőkeszükséglet meghaladja a gazdaságit, akkor – akár prudens, akár nem prudens működést feltételezünk – az ajánlás nem preferálja a kkv-hitelezést az utána megképzett magas tőkekövetelménnyel. Így a szándékolt iránnyal elmentélesen téríti el a hitelintézmények hitelezését.

Ha a gazdasági tőkeszükséglet haladja meg a szabályozóit, akkor prudensen működő hitelintézmény esetében a gazdasági tőkeszükségletnek megfelelő mértékű tőke megképzése mellett a hitelintézmény nincs ösztönözve az alacsonyabb szabályozói tőke által a kkv-k hitelezésére. Így ugyanannyi hitelt és ugyanolyan áron

⁴⁴ Mivel vélhetően egy standard módszert használó hitelintézménynek nincs olyan kifinomult elképzelése a kkv-hitelek közgazdasági alapú tőkeszükségletéről, mint egy már fejlettebb, IRB módszert alkalmazó hitelintézménynek, ezért a gazdasági és a szabályozói tőkeszükséglet eltérésének feltételezése az IRB módszert használók körében relevánsabb.

nyújt a kkv-knak, mint egy magasabb, de a gazdasági tőkénél még mindig alacsonyabb szabályozói tőkekövetelmény mellett.

Ha a gazdasági tőkeszükséglet meghaladja ugyan a szabályozóit, viszont a hitelintézmény nem működik prudensen, akkor az alacsony szabályozói tőke a hitelintézményt arra ösztönzi, hogy több hitelt nyújtson a kkv-knak, és/vagy olcsóbban tegye azt, mint amennyit a gazdasági racionalitás diktálna. Ebben az esetben a szabályozás megvalósítja a kkv-k hitelintézményeken keresztüli támogatását, ugyanakkor eközben a hitelintézményeket eltéríti a prudens, gazdasági alapú hitelezéstől.

Így az összes esetet megvizsgálva elmondható, hogy a kkv-hitelek gazdasági tőkeszükségleténél alacsonyabb szabályozói tőkekövetelmény eredményezheti csak a gazdaságpolitikai cél megvalósulását a hitelintézmények prudens működéstől való eltérítésének árán. Ha a hitelintézmény a szabályozói tőkénél nagyobb tőkét tart szükségesnek a biztonságos működéséhez, és ennek megfelelő mennyiségű tőkével rendelkezik, azaz prudensen működik, akkor a szabályozáson keresztül megvalósítandó gazdaságpolitika hatástalan lesz.

Bár a fenti érvelés alapján a gazdaságpolitikai célhoz kötődő indoklást nem tartjuk támogathatónak, a kkv-k kedvezményes kezelése azonban jogos lehet a hitelezéssel megvalósuló diverzifikáció, illetve az általános gazdasági helyzetre való kisebb érzékenyséjük miatt. Az előbbi két közgazdasági indoklás hazai relációja közül csak a diverzifikáción alapuló okfejtést vizsgáljuk.

Meg kell említeni, hogy a bázeli ajánlás a lakossági kártya és a megújuló hitelek kivételével a minimális tőkekövetelmények meghatározásakor nem veszi figyelembe az árazás kérdését. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy az árazás, az értékvesztés elszámolásának mértéke és a szükséges gazdasági tőke meghatározása egyetlen eszközkategóriában sem különíthető el egymástól. Általánosan elmondható, hogy a bankok a kkv-hitelek esetében jobban beárazzák kockázati prémium formájában a hitelek kockázatát, mint a nagyvállalati hitelek esetében. Így ebből a szempontból azonos várható veszteségráta mellett megalapozott a kisebb tőkekövetelmény a kkv-k esetében. Ez az állítás valószínűleg a magyar bankrendszer vonatkozásában is megállja a helyét, bár a bankok árazásáról korlátozottak az információink. Fontosnak tartanánk ennek a kérdéskörnek a részletesebb vizsgálatát⁴⁵.

⁴⁵ Az egyéb lakossági hitelek kategóriájában is jelentős lehet a várható veszteségek beárázásának mértéke. A fogyasztási hitelek magas THM-je is ezt támasztja alá.

A diverzifikáció vizsgálatát egyfelől a bankok hitelezési politikájának feltérképezésével, másfelől a magyar vállalatok elemzésével végezzük. Előtte azonban röviden bemutatjuk, hogy a bázeli ajánlás hogyan és milyen mértékben részesíti előnyben a kkv-kat a nagyvállalatokkal szemben az egyes hitelkockázat-számítási módszereknél.

Standard módszer

A standard módszer szerinti minimális tőkekövetelmény a jelenlegi szabályozáshoz hasonlóan a kockázattal súlyozott eszközérték 8%-a. Azonban ez a módszer egyrészt figyelembe veszi a külső minősítő cégek által meghatározott besorolást, másrészt jobban differenciál a különböző eszköztípusok között, több a besorolásnál alkalmazott eszközkategória. A kockázati súlyértékek köre is bővült: a 0, 20, 50, 75, 100, 150%-os, vagy ennél magasabb súlyok valamelyikét kell az egyes követelésekhez minősítéstől és eszközkategóriától függően hozzárendelni.

A minősítés nélküli vállalkozások hiteleit csak 100%-os súllyal kell figyelembe venni a kockázattal súlyozott eszközérték számításánál. Ez a könnyítés azonban nemcsak a kis- és középvállalkozásokat érinti, melyek egyike sem rendelkezik külső minősítéssel, hanem a nagyobb vállalkozásokat is⁴⁶. Minthogy Magyarországon a vállalkozások töredéke rendelkezik ratinggel, és mert várhatóan a közeljövőben nem indul be egy minősítési „láz”, ezért vélhetően a standard módszert választó hitelintézményeknél a vállalati hitelek többségéhez a 100%-os kockázati súlyt rendelik majd.

A bizottság további kedvezményt biztosítana a kkv-knak a standard módszer keretei között. A kkv-hiteleket a hitelintézmény a lakossági hitelek kibővített eszközkategóriájába sorolhatja, melyet szabályozói lakossági portfóliónak neveznek (ez a besorolható kkv-hiteleket és a jelzáloghiteleken kívüli összes lakossági hitelt foglalja magában). Ehhez az eszközkategóriához 75%-os kockázati súlyt rendeltek hozzá, mely jelentős, 25%-os tőkekövetelmény-könnyítést jelent a jelenlegi szabályozáshoz képest. A besoroláshoz kvantitatív kritériumok teljesülése szükséges a bázeli ajánlás szerint. A hitelintézménynek egy kkv-val szembeni kockázati kitettsége egyrészt 1 millió eurónál (kb. 250 millió forint) kisebb kell, hogy legyen, másrészt – a bázeli ajánlás korábbi változatai szerint – ennek a teljes lakossági port-

⁴⁶ A nagyvállalkozások körében sem teljes a minősítettség. A vállalkozások minősítése az Egyesült Államokban gyakoribb, mint akár Európában, akár Magyarországon. Az S&P 500 cégek közül 94%-os a ratinggel rendelkező cégek aránya, ugyanez az arány 53%-os a DAX-30-nál (Danielsson [2002]).

fólión belül 0,2%-nál alacsonyabb súlyt kell képviselnie. Mivel a 0,2%-os korlát sok kritikát kapott, ezért a Bázeli Bizottság 3. konzultációs anyaga már úgy fogalmaz, hogy a felügyeleteknek meg kell győződnie arról, hogy a szabályozói lakossági portfólió olyan szinten diverzifikált, hogy a kockázatokat bizonyíthatóan a 75%-os szintre csökkenti. A 0,2%-os korlátot pedig ajánlásként, mint egy lehetséges koncentrációs feltételt említi meg. A két kvantitatív kritérium mellett létezik egy, az adós személyére vonatkozó feltétel is: a szabályozói lakossági portfólióba sorolandó vállalati hiteleket kisvállalatok részére kell nyújtani.

A 0,2%-os korlát ajánlása és az egy ügyféllel szembeni kockázati kitettségre vonatkozó korlát valójában azt célozza meg, hogy a teljes portfólión belül egy-egy kockázat relatíve kis összegű legyen, mivel egy dekoncentráltabb portfólió nagyobb diverzifikáltsághoz vezethet. A 0,2%-os egyedi kockázati korlát egyben a portfólió kategória minimális darabszámát is meghatározza, mivel egyenlő méretű hitelek mellett 500 darab hitel biztosítja a 0,2%-os maximális kockázati kitettséget. Ha feltételezzük, hogy a hitelintézetek a vállalati hitelek eloszlásának megfelelően hitelezik a vállalkozásokat, és a legnagyobb hitel 250 millió forint, akkor a 2001-es adatok alapján a 0,2%-os korlát mellett már közel 6000 elemet kell tartalmaznia a portfóliónak (lásd 2. keretes írás).

A vállalatok eladósodottságát vizsgálva megállapítható, hogy az 1 millió eurós (250 millió forint) határ mellett a vállalati ügyfelek többségének bankhitele a lakossági szabályozói portfólióba sorolható. 2001 végén a vizsgált vállalatok 51%-a rendelkezett hitel jellegű idegen forrással (rövid lejáratú kölcsönök és hitelek, valamint a hosszú lejáratú kötelezettségek együttese⁴⁷, a továbbiakban röviden adósságállomány), ezen cégek 95%-a 250 millió forintnál kisebb adósságállománnyal rendelkezett. Ugyanakkor az ilyen módon átsorolható hitelek csak kis részét, 15%-át adják a teljes vállalati adósságállománynak (lásd 2. táblázat).

A 0,2%-os ajánlott korlát versenyhátrányt teremt a kisebb hitelintézmények számára a nagyobb kkv-k (nagyobb összegű kockázatok) finanszírozása terén. Kisebb szabályozói lakossági portfóliójuk miatt csak jóval 250 millió forint alatti besorolási határig tudnak élni a preferenciális súlyozással. A nagy hazai kereskedelmi bankok szemszögéből vizsgálva elmondható, hogy a 0,2%-os koncentrációs korlát és a jelenlegi alacsony

⁴⁷ A hosszú lejáratú kötelezettségek a tulajdonosi hiteleket is magukban foglalják. Mi ezt hitel jellegű forrásnak tekintjük, szemben például a fizetésimérleg-statisztikával, amely a külföldről származó tulajdonosi hiteleket működőtőke-beáramlásként, tehát tőkeelemként tartja nyilván.

2. táblázat A hazai vállalatok eladósodottsága 2001 végén

Éves nettó árbevétel (millió Ft)	5–50	50–700	700–4000	4000–12 500	12 500 felett	Összesen
Vállalatok száma	65 092	40 776	5 067	714	293	111 942
Az adóssággal rendelkezők aránya (%)	42	62	76	78	78	51
Átlagos adósság- állomány (millió Ft) az adóssággal rendel- kezők körében	22	82	407	1782	10 910	135
Átlagos* adósság/ árbevétel az adóssággal rendelkezők körében (%)	124	49	26	26	19	83
Átlagos* adósság/ mérlegfőösszeg az adóssággal rendelkezők körében (%)	52	28	22	24	22	39
A teljes adósságállomány- ból való részesedés (%)	8	27	20	13	32	100

Forrás: APEH-adatbázis

Megjegyzés: * az átlagokat az egyedi átlagok egyszerű számtani átlagaként számítottuk.

szabályozói lakossági portfólió miatt a 250 milliós határ csak a három legnagyobb szabályozói lakossági portfólióval rendelkező banknál jelentene effektív korlátot (3. táblázat). A többi bank szabályozói lakossági portfóliójának 0,2%-a kisebb 250 millió forintnál – a 0,2% válik a portfólió effektív korlátjává –, így az ennél nagyobb, de 250 milliónál kisebb hiteleknel a nagyobb tőkekövetelmény miatt versenyhátrányba kerülnek. 2001-ben 2300 vállalat rendelkezett 112 és 250 millió forint közötti adósságállománnyal, ezek együttes adósságállománya 380 milliárd forint volt. 2006-ig vélhetően jelentősen növekedhet még a bankok szabályozói lakossági portfóliójának mérete, ezért jelenleg nehéz megállapítani a szabályozás által generált versenyhátrány mértékét. Természetesen a kkv-k lakossági hitelként való kezelését nem csak a tőkekövetelmények befolyásolhatják (hitelkockázat, ennek mérése/kezelése, termékek és egyéb üzletpolitikai megfontolások). Ezt jól alátámasztja a bankok jelenlegi, lakossági szegmensbe sorolási gyakorlata is, melyet a szabályozástól függetlenül az üzleti racionalitás alapján alakítottak ki, s a 250 milliós határnál alacsonyabb besorolási korlátot írnak elő (lásd első keretes írás).

3. táblázat 2002 végén a tíz legnagyobb szabályozói lakossági portfólió és annak 0,2%-a

„Szabályozói lakossági portfólió* (millió Ft)”	610 513	228 732	148 040	112 261	92 058
„Ennek a 0,2%-a (millió Ft)”	1 221	457	296	225	184
„Szabályozói lakossági portfólió* (millió Ft)”	86 007	61 938	57 408	56 773	56 241
„Ennek a 0,2%-a (millió Ft)”	172	124	115	114	112

Forrás: PSZÁF-adatszolgáltatás

Megjegyzés: * A jelzáloghitelek kivételével az összes háztartási hitel, valamint a mikro- és kisvállalkozások hitelei.

1. A vállalati hitelek lakossági portfólióba sorolása és a mikro-, kis- és középvállalati kategóriák használata a hét legnagyobb⁴⁸ magyar bank jelenlegi gyakorlata alapján

A bázeli ajánlással kapcsolatban a bankok vállalati méret szerinti jelenlegi szegmentációs gyakorlatára kérdeztünk rá, melyet feltételezhetően a gazdasági racionalitás (vállalati/banki méret, hatékony kockázatmérés és kockázatkezelés, ügyfélen nyerhető jövedelem) alapján alakítottak ki. A következőket szeretnénk volna megtudni. Egyrészt sorolnak-e be olyan vállalati hiteleket (és ha igen, milyen feltételekkel) a lakossági portfólióba, amelyekre standardizált hitelezési folyamat és termékek a jellemzők, illetve ahol a kockázatmérés/kezelésre inkább a portfóliószintű és nem a vállalatoknál használt egyedi megközelítés a jellemző. Másrészt milyen vállalati méretkategóriáig használnak scoring rendszereket, vagyis potenciálisan még melyik vállalati kör sorolható be a lakossági portfólióba. Harmadrészt mit tekintenek kis- és középvállalatnak (kkv), azaz elsősorban a kockázat szerint milyen árbevétel-nél válik el ez az ügyfélcsoport a nagyvállalatoktól, melyek már eltérő bánásmódban részesülnek.

⁴⁸ 2002 végén 76,5% volt az összesített piaci részesedésük a vállalati hitelpiacból.

A méret szerinti kategorizálást a bankok szinte kizárólag (egy kivételével, mely a hatályos kormányrendelet alapján végzi) árbevétel alapján teszik. Jelenleg a vizsgált bankok közül négy sorol hiteleket a lakossági portfólióba, bár a besorolás feltétele nagyon eltér (50, 200, 300 és 700 millió Ft éves árbevétel alatt). Feltételezve, hogy ingatlanfedezet nélkül a bankok az árbevételnek maximum 30%⁴⁹-ig folyósítanak kkv-hitelt, akkor a jelenlegi lakossági portfólióba sorolási gyakorlatuk alapján 15, 60, 90 és 210 millió Ft lehet a maximális kockázati kitettség. Azaz ennél nagyobb kockázati kitettség esetén a bankoknál az egyedi értékelés jelentősége megnő. Tehát a bankok jelenlegi gyakorlatától idegen az 1 millió euró kockázati kitettség alatti kkv-hitelek lakossági portfólióba sorolása. Azonban öt bank a kkv-scoring rendszerét általában a saját kis- vagy középvállalati méretkategóriájáig alakította ki, azaz 700, 700, 1000, 2000, 2000 millió Ft-ig, amely portfóliószemléletű kockázatkezelést és standard hitelezést, illetve ilyen irányba történő elmozdulást jelent. Ezért ezek (és a még fejlesztés alatt álló) scoring rendszerek a jövőben lehetővé teszik az 1 millió euró kockázati kitettség alatti kkv-hitelek lakossági portfólióba sorolását.

Csak két bank használ nyugat-európai nagyságrendű nagyvállalati besorolási küszöböt (10, 15 milliárd Ft felett), a többiek lényegesen alacsonyabbra teszik a nagyvállalati kategória határát. E jelenség mögött elsődlegesen az áll, hogy a magyar vállalatok, bankok kisebbek a nyugat-európai versenytársaiknál.

2. A koncentráció és az ügyfélszám

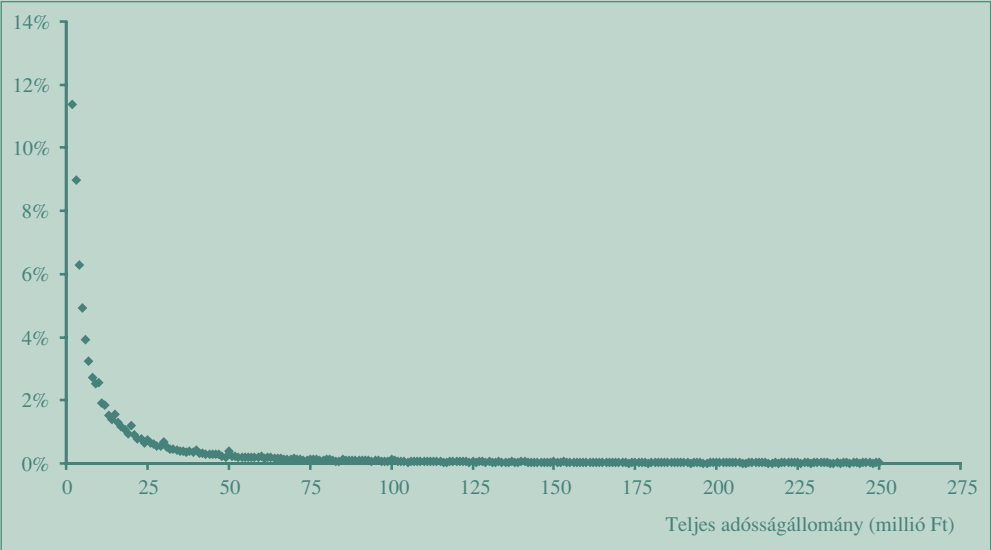
A szabályozói lakossági portfólió koncentrálttsága függ a benne lévő hitelek számától és azok méret szerinti megoszlásától. Ha minden hitel ugyanakkora, akkor a 0,2%-os koncentrációs korlát minimum 500 elemű portfólió mellett teljesíthető. Kiindulva az adósságok eloszlásából⁵⁰ (lásd 1. ábra) egy realiztikusabb összefüggést kapunk. A szabályozói lakossági portfólióba a lakossági hiteleken

⁴⁹ A bankok árbevétel-alapú hüvelykujjszabályokat szoktak felállítani.

⁵⁰ Mivel nem állt rendelkezésünkre adat a hitelintézetek által az egyes vállalatoknak, lakossági ügyfeleknek nyújtott hitelekéről, ezért a vállalatok teljes adósságállományával számoltunk. Ezeknek csak egy része bankhitel. Ha vállalatonként közel azonos az adósságon belül a bankhitelek aránya, akkor az ilyen módon való számolás nem torzítja az eredményt.

kívül a 250 millió forintnál nem nagyobb hitelek tartozhatnak, így a 250 millió forintnál nagyobb hitelállománnyal rendelkező vállalatokat kihagytuk az elemzésből. Nem hagytuk viszont ki azokat a kisvállalatokat, melyek olyan alacsony adóssággal rendelkeznek, hogy valószínűsíthető, ezek nem hitelintézettel szemben állnak fenn. Ezen adósságok viszont méretüknél fogva helyettesíthetik az elemzésből adat hiányában kihagyott lakossági hiteleket.

1. ábra A 250 millió forintnál kisebb vállalati hitelek eloszlása

Forrás: APEH-adatbázis

Feltételeztük, hogy a hitelintézetek a vállalati hitelek eloszlásának megfelelően hitelezik a vállalkozásokat. A koncentráció számításánál a legnagyobb hitelt kell az összes hitelállományhoz arányítani, így például ha a koncentráció 0,2%, és a legnagyobb hitel 250 millió forint, akkor az összes hitelállománynak 125 milliárd forintnak kell lennie. Az adott eloszlás mellett ez közel 6000 elemszámnál teljesül (4. táblázat).

4. táblázat

Koncentráció (százalék)	0,1	0,2	1,0	2,0
Legnagyobb hitel (millió Ft)	250	250	250	250
Összes nyújtott hitel (millió Ft)	250 000	125 000	25 000	12 500
Hitelek száma	11 720	5 860	1 172	586

Ha például elegendőnek tartjuk a 2%-os korlát alkalmazását a 0,2%-os helyett, akkor már közel 600-as elemszám mellett diverzifikáltnak tekintünk egy hitelportfóliót – a 4. táblázat utolsó oszlopa szerint – a feltételezett eloszlás mellett. Az alkalmazott eloszlás azonban csak hozzávetőlegesen fejezi ki az egyes hitelintézeti szabályozói portfólióba sorolható hitelek eloszlását, hiszen a hitelintézetek egyrészt az átlagostól eltérő hitelezési politikát alkalmazhatnak, másrészt a lakossági portfóliót expliciten szerepeltetve a szabályozói lakossági portfólióban és a vállalati adósságállomány helyett a hitelintézetek által nyújtott vállalati hiteleket szerepeltetve, maga az eloszlás is változhat.

Belső minősítésen alapuló módszer

A belső minősítésen alapuló modelleknél a kockázati súlyt egy függvény⁵¹ határozza meg, melynek paramétereit a hitelintézmény becsüli meg. A függvénynek különböző változatait kell használni az egyes eszközkategóriáknál. A kkv-k a standard módszerhez viszonyítva több módon részesülhetnek kedvezményben a nagyvállalatokhoz képest. A standard módszerhez hasonlóan vagy a lakossági portfólióba sorolhatók át a vállalati kategóriából, és ekkor az erre a csoportra meghatározott kedvezőbb (alacsonyabb tőkekövetelménnyel járó) függvény határozza meg a kockázati súlyukat, vagy az előbbiből kiszoruló kkv-knál a vállalatoknál alkalmazott függvénynek egy vállalati mérettel módosított változatát kell alkalmazni rájuk.

A lakossági portfólión belül három alkategóriát különböztetünk meg: jelzáloghitel, megújuló hitel és egyéb lakossági hitel. A lakossági kategóriába tartozó kkv-hitelek a három alkategórián belül az egyéb lakossági hitelekbe sorolandók. Ennek a kategóriának a tőkekövetelményt meghatározó görbéje jóval laposabb a vállalati portfólióra vonatkozó görbénél, így azonos nemteljesítési valószínűség (Probability of Default = PD) és várható veszteségráta (Loss Given Default = LGD) esetén lényegesen kisebb tőkekövetelményt állít (2. ábra). Az ajánlás a kkv-k e portfólióba sorolásának itt is két feltételt állít. Az egyik a standard módszernél is szereplő, az egyedi kockázati kitettségre vonatkozó összegkorlát (amely nem haladhatja meg

⁵¹ A fejlett módszernél az összes paramétert, míg az alapmódszernél – a lakossági kategória kivételével – csupán a mulasztás valószínűségét becsülheti a hitelintézet, a többi paramétert a szabályozó állapítja meg.

az 1 millió eurót). A másik feltétel az, hogy ezeket a hiteleket az intézmények, más lakossági hitelekhez hasonlóan, összevont alapon kezeljék (standard termékek, nem egyedi, hanem portfóliószemléletű kockázatkezelés, scoring rendszer). Itt nem jelenik meg expliciten a dekoncentrációra vonatkozó feltétel, szemben a standard módszerrel. Ugyanis az IRB minősítési rendszeréből és veszteségparaméter-becslési módszeréből következik, hogy egy adott portfólió (pool) paraméterbecsléséhez elegendően nagy számú ügylet szükséges, és ezeknek a kockázati jellemzők alapján viszonylag homogén csoportokat kell alkotniuk úgy, hogy a kockázat elfogadható szinten differenciálódjon. Ennek ellenére a felügyelet előírhatja, hogy minimálisan hány darab ügylet szükséges az egyéb lakossági portfólió kategória használatához. Azok a kkv-hitelek, melyek nem sorolhatóak be a lakossági portfólióba, vállalati méret szerinti tőkekövetelmény-mérséklésben részesülnek. A jelenlegi ajánlás 5 millió eurós (kb. 1,25 milliárd forint) árbevételig adja a legnagyobb tőkekövetelmény-kedvezményt a kkv-knak, amely a vállalati méret növekedésével csökken, és 50 millió eurós (kb. 12,5 milliárd forint) árbevételnél nullává válik.

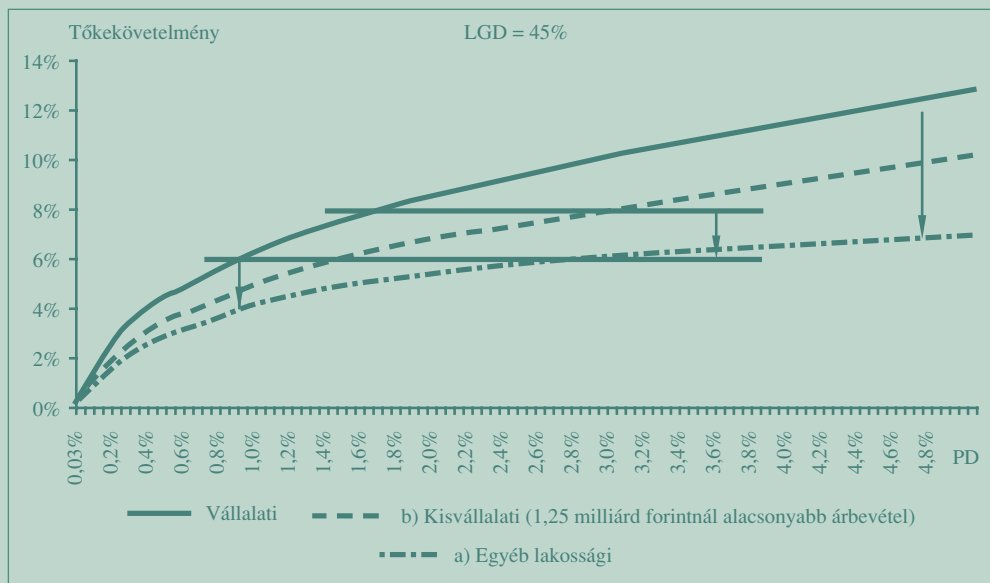
A 2. ábra egymáshoz viszonyítja a standard módszerrel (8%-ról 6%-ra) és az IRB-vel (a vállalati görbétől először a maximális kedvezménnyel járó kkv-görbe, majd a lakossági görbe felé) elérhető tőkemérséklés mértékét. A kkv-k tőkekedvezménye az IRB-nél nagyobb is és kisebb is lehet, mint a standard módszer esetében, mivel a kedvezmény mértéke az IRB-nél függ a többi paramétertől is (PD, LGD, M).

A bázeli képletben a méret szerinti módosítás úgy jelenik meg, hogy a közös makrogazdasági kockázati faktorra való érzékenység (eszközkorreláció) és a vállalati méret között negatív kapcsolatot feltételeznek. Több, a fejlett országok banki adataival végzett empirikus vizsgálat⁵² alátámasztja egy ilyen irányú kapcsolat létezését⁵³. J. A. Lopez [2002] ezt a kapcsolatot közgazdaságilag úgy indokolja, hogy egy nagyobb vállalat több kisebb vállalat (mivel általában több üzleti területen tevékenykedik) portfóliójaként is interpretálható, a portfólióban pedig a diverzifikációs hatások miatt relatíve kisebb az egyedi kockázatra és relatíve nagyobb a közös kockázati faktorra való érzékenység. K. Düllmann–H. Scheule [2003] szerint

⁵² J. A. Lopez [2002], K. Düllmann–H. Scheule [2003]. Bár ennek részben ellentmond Dietsch, M–Petey, J. [2002], ők francia és német adatok alapján végezték a vizsgálatukat, szerintük Németországban a kisvállalatok csoportján belüli további bontás esetén már nem igaz az említett összefüggés.

⁵³ A megállapítás nem meglepő, hiszen a legfontosabb makrogazdasági mutatónak, a GDP-nek nagyobb részét adják a nagyobb vállalatok.

2. ábra A kkv-hitelek standard és az IRB módszer szerinti tőkekövetelmény mérséklésének összevetése

Megjegyzés: az ábra a bázeli ajánlásban szereplő képlet alapján készült.

a vállalati méret és kockázat közötti összefüggést az is magyarázza, hogy a vállalatok iparágankénti eloszlása eltérő: a nagyvállalatok nagyobb része dolgozik a ciklusérzékenyebb feldolgozóiparban.

A függvény szerint a kkv-knak nyújtott hitelek maximális kedvezménye 0,03%-os PD-nél 21,3%-os tőkekövetelmény-könnyítést jelent a nagyvállalati hitelekhez képest, utána először csökken, majd nő, majd újból csökken a tőkekövetelmény-mérséklés mértéke (3–4. ábra). A PD növekedésével a nagy- és kisvállalati tőkekövetelmények ugyanabba a pontba, LGD-be (feltételezve, hogy ez azonos a két vállalati méret esetén) tartanak. Tehát a bázeli kkv-preferenciális tőkekövetelmény-mérséklés mértékének folyamatosan csökkennie kellene a PD növekedésével, míg a függvényekből nem ezt kapjuk.

Az eszközkorreláció tőkekövetelményre vonatkozó teljes hatása függ a mulasztás valószínűsége (PD) és az eszközkorreláció közötti kapcsolattól is. A bázeli ajánlásban egy bizonyos PD-ig az eszközkorreláció csökkenő függvénye a PD-nek, utána pedig érzéketlenné válik rá, azonban az eszközkorreláció és a PD közötti kapcsolat expliciten nem függ a vállalati mérettől. Közgazdaságilag a negatív kapcsolat

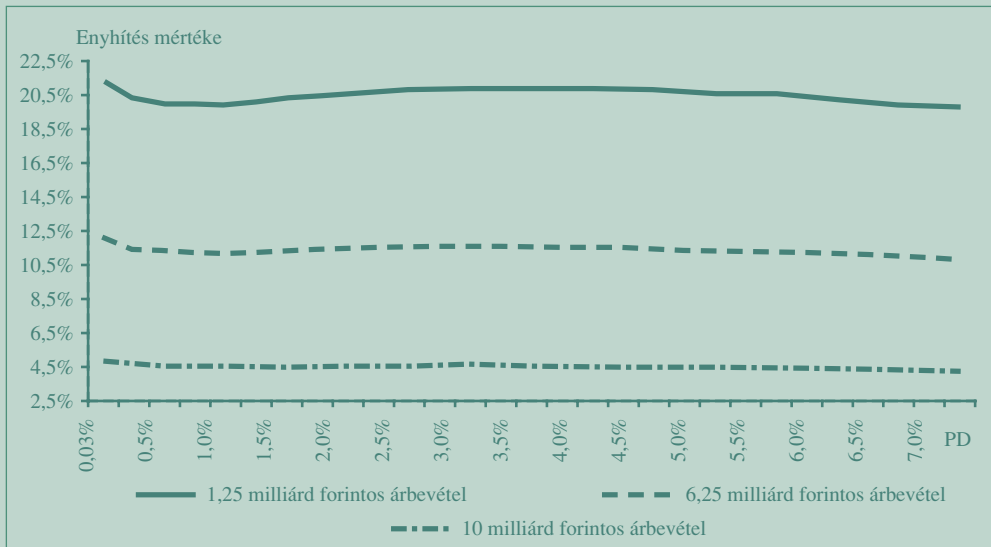
úgy értelmezhető, hogy egy magasabb PD elsősorban az egyedi tényezőknek köszönhető. A negatív kapcsolattal a Bázeli Bizottság az alacsonyabb tőkekövetelményeken keresztül a prociklikusság veszélyét kívánta elkerülni. Így a recesszió időszakában, amikor megnő a vállalati mulasztások száma, a korreláció lecsökkenése – a PD megnövekedésével ellentétben – a tőkekövetelmény mérséklődésének irányába hat, míg a fellendülés időszakában fordított a helyzet. A kkv-k átlagos PD-je magasabb, mint a nagyvállalatoké, ezért az előbb említett prociklikus hatások jobban érvényesülnének náluk. Így a bázeli anyagban szereplő eszközkorreláció és PD közötti negatív kapcsolat előnyeit általában a kkv-finanszírozás élvezi, így impliciten ez a kedvezmény is a vállalati mérettől függ. Összességében a kkv-finanszírozás duplán részesül kedvezményben, egyrészt a vállalati méret szerinti kiigazítás miatt lesz alacsonyabb a makrogazdasági faktorra való érzékenysége, másrészt ezt az átlagosan magasabb PD is csökkenti. E jelentős kedvezmény oka az, hogy a tervezet készítői minimalizálni kívánják egy „credit crunch” kialakulásának esélyét a kkv-piacon, mivel a kkv-k alternatív finanszírozási csatornák hiányában sokkal jobban rá vannak utalva a banki forrásokra.

J. A. Lopez [2002] vizsgálata megerősíti a korreláció és a PD közötti negatív kapcsolatot fennállását, de úgy tapasztalja, hogy ez a kapcsolat erősebb a nagyvállalatoknál. Ez egy pluszérvet szolgáltat amellett, hogy a kkv-preferenciális tőkekövetelmény-mérséklés mértékének folyamatosan csökkennie kellene a PD növekedésével. Más vizsgálatok az eszközkorreláció és a PD között eltérő kapcsolatot találtak⁵⁴.

Összefoglalva a bázeli anyagban feltételezett eszközkorreláció–vállalati méret, valamint az eszközkorreláció–PD-kapcsolat empirikusan még nem alátámasztott, országonként igen eltérő eredményt is hozhat, és lehetséges, hogy ezek (pl.: eszközkorreláció–PD pozitív kapcsolat) ellentétesek lesznek a makroszintű megközelítéssel (eszközkorreláció–PD negatív kapcsolatot kívánna meg a prociklikusság elkerülése végett). Javasoljuk a kkv-kedvezményt biztosító módosító tényező korrekcióját úgy, hogy a kkv-preferenciális tőkekövetelmény-mérséklés mértéke folyamatosan csökkenjen a PD növekedésével, mivel az említett jelenség a szabályozás elméleti háttere gyakorlati megvalósításának gyengeségére utal.

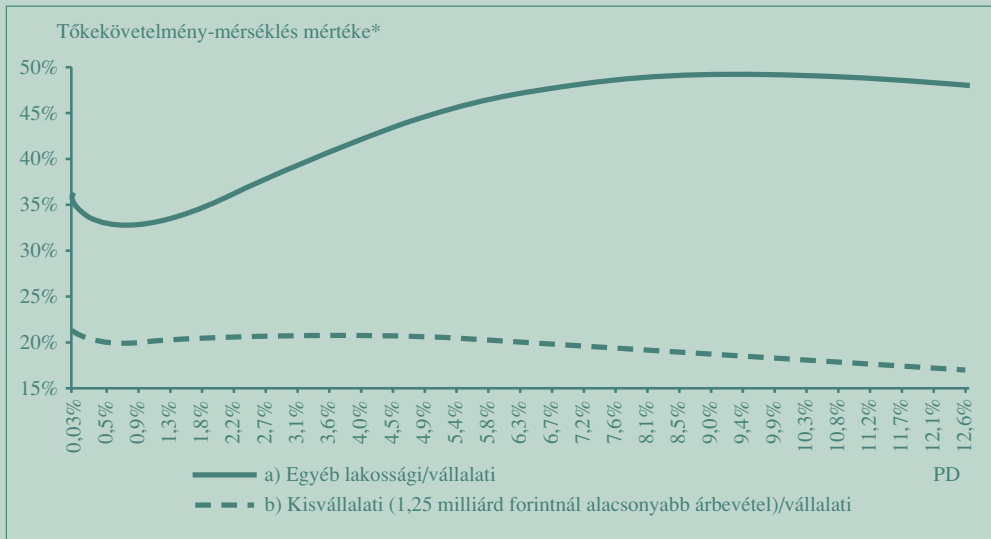
⁵⁴ K. Düllmann–H. Scheule [2003] empirikus felmérése azt találta, hogy a kisvállalatok esetében nincs kapcsolat a korreláció és a PD között, míg nagyobb vállalatoknál pozitív kapcsolatot fedezett fel. Dietsch, M.–Petey, J. [2002] egyes méretkategóriákban pozitív, míg másokban U alakú kapcsolatot találtak. Az empirikus kutatások eltérő eredményeinek számos oka lehet: más méretű adatbázist használtak, különböző országokra végezték a felmérést, eltérő csőd és vállalati méret definíciókat használtak.

3. ábra A kkv-hitelek nagyvállalati hitelekhez viszonyított tőkekövetelmény-enyhítésének mértéke a PD és a vállalati méret függvényében

Megjegyzés: az ábra a bázeli ajánlásban szereplő képlet alapján készült.

4. ábra A kkv-hitelek nagyvállalati hitelekhez képesti tőkekövetelmény-mérséklésének mértéke
a) lakossági portfólióba esnek, b) méret szerinti kiigazítás esetén

Megjegyzés: az ábra a bázeli ajánlásban szereplő képlet alapján készült.

3. A magyar vállalati struktúra

Ebben a részben azon szempontok szerint mutatjuk be a magyar vállalatokat, amelyekre a bázeli ajánlás is épít. Az APEH-adatbázis alapján megvizsgáltuk a vállalatok méret szerinti megoszlását, valamint egy egyszerű modell segítségével teszteltük, hogy a kkv-k hitelezésére vonatkozó kedvezmény megalapozott-e a diverzifikáció alapján.

A vállalatok árbevétel szerinti megoszlása

A 2001-es vállalati adatok⁵⁵ szerint a több mint 50 millió forint árbevételt elérő vállalkozások 80%-a 440 millió forintnál kevesebb árbevétellel rendelkezett, 90%-uk árbevétele pedig 930 millió forint alatt maradt (5. ábra).

5. ábra Az 50 millió forintnál nagyobb árbevételű vállalatok árbevétel szerinti kumulált megoszlása

Forrás: APEH-adatbázis

⁵⁵ Jelenleg a 2001-es évre vonatkozó adatok a legfrissebbek az APEH-adatbázisban.

Bár a vállalatok előbbi megoszlása azt mutatja, hogy kevés a nagyvállalat, adósságuk azonban meglehetősen nagy: a vállalati adósságállomány valamivel több, mint 30%-át adja a 12,5 milliárd forint árbevétel feletti vállalatok adósságállománya (2. táblázat). Ebből arra lehet következtetni, hogy a hitelintézményekkel szembeni eladósodottságuk alapján is számarányuknál messze nagyobb a jelentőségük.

A bázeli ajánlás kis- és középvállalatokra vonatkozó definíciója eltér a jelenlegi hazai definíciótól, azokat a vállalkozásokat minősíti kkv-nak, amelyek éves árbevétele – vagy bizonyos esetben mérlegfőösszege⁵⁶ – nem haladja meg az 50 millió eurót⁵⁷ (kb. 12,5 milliárd forint). Míg a jelenleg hazánkban alkalmazott definíció szerint azok a 250 főnél kevesebb foglalkoztatottal rendelkező vállalkozások minősülnek kkv-nak, amelyek legfeljebb 4 milliárd forint éves nettó árbevételűek, vagy legfeljebb 2,7 milliárd forint mérlegfőösszegűek. A 2001-es adatok szerint a definíció változása olyan mértékben módosítaná a magyar vállalatok besorolását, hogy az eddigi 1250 nagyvállalatból⁵⁸ 290 maradna ugyanebben a kategóriában, mivel csak ennyi vállalatnak volt 12,5 milliárd forint feletti árbevétele. Ha azonban a Felügyelet a bankokkal mérlegfőösszeg alapján állapíttatná meg a vállalatok méretét, akkor 280 nagyvállalat maradna e kategóriában. A kereskedelmi bankok nagy részének gyakorlata is, melyet az üzleti racionalitás⁵⁹ alapján alakítottak ki, alacsonyabbra teszi a nagyvállalati besorolási határt. Már pusztán a jelenlegi hazai – akár törvény szerinti, akár az általános banki – gyakorlat alapján, és a bázeli ajánlás szerinti vállalati kategorizálás eltéréseinek ismeretében kijelenthető, hogy a tervezett tőkeszabályozás a kkv-k meghatározásának tekintetében nem áll összhangban a magyar vállalati szektor jelenlegi adottságaival.

Az összhangot azonban az teremtheti meg, hogy egyrészt 2006-ra, a szabályozás bevezetéséig még változhat a magyar vállalati szektor (az uniós csatlakozás következményeként iparág és méret szerinti átstrukturálódási folyamaton eshet át).

⁵⁶ A Felügyelet megkövetelheti a bankoktól, hogy ha a vállalati méretet a mérlegfőösszeg jobban kifejezi, mint az árbevétel, akkor a mérlegfőösszeg szerint határozzák meg a kkv-k körét és a hozzájuk kapcsolódó tőkekedvezmény mértékét.

⁵⁷ Az új európai uniós kkv-definícióval harmonizál az ajánlás: olyan 250 főnél kevesebb foglalkoztatottal rendelkező vállalkozások minősülnek kkv-nak, amelyek legfeljebb 50 millió eurós éves nettó árbevételűek, vagy legfeljebb 43 millió eurós mérlegfőösszegűek.

⁵⁸ Ha a foglalkoztatottsági kritériumot nem vesszük figyelembe, hanem csak az árbevétel és a mérlegfőösszeg szerint kategorizáljuk a vállalatokat, akkor 690 nagyvállalatot kapunk.

⁵⁹ A méret szerinti csoportosítás nem csak kockázatoság alapján történhet, hanem például marketingszempontok alapján is. A bank nagyvállalatiként kezelhet (kiemelt egyedi kapcsolattartás) egy olyan ügyfelet is, melyet gyakorlatilag középvállalatnak tart.

Másrészt van rá esély, hogy a külföldi bankok magyarországi leánybankjainak egy része fiókká alakul, vagy a vállalati hitelezésüket az anyabanki tevékenység részévé teszik, azaz az anyabank fogja közvetlenül finanszírozni a hazai vállalkozásokat, így ezekben az esetekben a hazai hitelek külföldi banki portfólió részét fogják képezni. Harmadrészt, a hazai vállalatokat más fontos területeken is (például kkv-támogatások, statisztikai rendszerek) az európai uniós kkv-definíció szerint – mely összhangban áll a bázeli ajánlással – fogják kezelni.

A vállalatok 2006-os árbevétel szerinti megoszlására a jelenlegi adatok alapján következtetünk. Ha azt feltételezzük, hogy a vállalatok évről évre – egy óvatos becslés alapján megállapított – 8%-kal növekszenek mind mérlegfőösszeg, mind árbevétel szerint, akkor a 12,5 milliárd forintos besorolási korlátnak, az árbevétel szerint a 2001-es 290 vállalat helyett 2006-ra várhatóan már 450-en felelnek meg, míg ha mérlegfőösszeg alapján történik a kategorizálás, akkor a 2001-es 280 vállalat helyett 2006-ra várhatóan már 430-an sorolhatóak a nagyvállalatok közé. Ezek alapján a magyar vállalati struktúra várhatóan elegendően fejlett lesz egy magasabb besorolási határral rendelkező kategorizáláshoz.

Egy alacsonyabb besorolási határ mind a hazai kereskedelmi bankok, mind a hazai vállalkozások versenyképességének szempontjából is károsná válhatna. A hazai kereskedelmi bankok az alacsonyabb besorolási határ és a bázeli besorolási határ közé eső vállalatokat magasabb szabályozói tőkekövetelmény mellett tudnák finanszírozni, mint a nyugat-európai konkurenseik. A két besorolási határ közé eső vállalatok közül azok, amelyek nem tudnak külföldi finanszírozási forráshoz jutni a magasabb tőkekövetelmény miatt, valószínűleg drágábban jutnak hitelhez, mint az azonos méretű, de külföldről finanszírozott vagy külföldi vállalatok.

A fentiek alapján javasoljuk a bázeli ajánlásban szereplő kkv-besorolás felső határának átvételét.

A kis- és középvállalkozások és a diverzifikált vállalati portfólió

A kkv-k hozzájárulását a diverzifikált banki portfólió létrehozásához a következő törvényszerűség biztosítja: minél több kisebb ügyfelet finanszíroz egy bank, annál diverzifikáltabb lesz a portfóliója. Ezt a stilizált állítást azonban pontosítanunk kell, mivel az állítás igazsága függ attól, hogy milyen a kkv-k egyedi kockázata a nagy-

vállalatok kockázatához viszonyítva. Ha ugyanis a kkv-k egyedi kockázata jóval meghaladja a nagyvállalatokét, akkor csak egy igen nagy elemszámú kkv-kból álló portfólió tudja ellensúlyozni a kezdeti kockázati hátrányt a diverzifikáltságával. Az elemzés során felmérjük a kkv-k kockázati hátrányát és a diverzifikációs hatás mértékét.

A kockázat vizsgálatán túl az árazást is szem előtt kell tartania egy hitelkockázati modellnek. A kkv-k egyenkénti monitoringköltsége vélhetően nagyobb, mint a nagyvállalatoké, ugyanakkor a kkv-knak kínált – állami támogatás nélküli – hitelek kamata lényegesen magasabb. Optimális esetben a hitelintézmények az árazásnál – a hitelek kamatainak meghatározásánál – a költségeket és az adott hitelnek a portfóliószintű kockázathoz való hozzájárulását is számításba veszik. A tanulmányban a korábban említett okok miatt nem foglalkozunk az árazás problémájával. A bázeli ajánlás az egyes eszközök utáni minimális tőkekövetelményt explicit módon nem a portfóliószintű kockázat változása alapján állapítja meg. A kockázatcsökkentő módszerek⁶⁰ elismerésével azonban a portfóliószintű kockázatmérés gondolata impliciten megjelenik a szabályozásban. A kkv-knak nyújtott hitelek alacsonyabb minimális tőkekövetelménye mögött is a kockázat portfóliószintű szemlélete húzódik meg, azaz a különbséggel, hogy míg az előbbieknél egyértelmű, hogy mi minek a kockázata-t csökkenti, addig a kkv-k szabályozásában nem az. Így például egy hitelderivatíva kockázatcsökkentő szerepe szorosan az alaptermékének kockázatához kötődik: a hiteltermék kockázata kisebb a hitelderivatívával együtt,⁶¹ mint nélküle. Ez a kockázatcsökkentés akkor jelenik meg a minimális tőkekövetelmény csökkenésében, ha egy hitelintézmény alapterméket és derivatív terméket is tart. Egy adott kkv-nak nyújtott hitel esetében akkor jelentkezik annak diverzifikációs hatása, ha a hitelintézmény rajta kívül más vállalkozást is hitelez, a marginális diverzifikációs hatás pedig függ a korábbi portfóliótól. Ezért véleményünk szerint a tőkekövetelmény-könnyítésnek nem az egyes kkv-knak nyújtott hitelekhez kell kötődnie, hanem a portfólió diverzifikáltságához, melyet nem lehet megragadni az egyes elemek tulajdonságán keresztül. Kellően nagy számú nagyobb vállalat finanszírozása is eredményezhet megfelelő diverzifikáltságú portfóliót, mint ahogy azt később szemléltetjük is.

⁶⁰ Hitelderivatívák, fedezetek, nettósítás tartozik a hitelkockázat-csökkentő módszerek közé.

⁶¹ Hitel és hitelderivatíva együttesét portfólióként értelmezzük.

Az előbbi probléma megnehezíti a szabályozási ajánlás mögött meghúzódó elv tesztelését: ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a kkv-k mennyiben járulnak hozzá a banki portfólió diverzifikáltságához, feltételezni kell egy kiinduló portfóliót. A teszt során a következő⁶² portfóliókat vizsgáltuk:

1. a) Árbevétel szerinti nagyságuk alapján tíz egyenlő darabszámú portfóliót képeztünk.
1. b) Árbevétel szerinti nagyságuk alapján tíz portfóliót képeztünk, melyek mindegyikében a vállalatok együttes árbevétele megegyezett.
2. a) Sorba állítottuk a vállalatokat árbevétel szerint növekvő sorrendben, és a portfóliót mindig a soron következő elemmel bővítettük.
2. b) Sorba állítottuk a vállalatokat árbevétel szerint csökkenő sorrendben, és a portfóliót mindig a soron következő elemmel bővítettük.

A teszt során a következő feltételezésekkel éltünk:

- Az 50 millió forint éves árbevételt 2001-ben el nem érő vállalatokat, a negatív mérlegfőösszegűeket, az extrém ROA-val⁶³ rendelkezőket, az adathiányosokat⁶⁴, az off-shore cégeket, valamint a pénzügyi közvetítőket kihagytuk az elemzésből. A többi 20 421 vállalat árbevétele, mérlegfőösszege, adózás előtti eredménye a rendelkezésünkre állt a 1996-tól⁶⁵ 2001-ig terjedő 6 évre. Az 50 millió forint éves árbevétel alatti vállalkozásokat azért hagytuk ki, mert feltételezhetően ezek szinte kizárólag csak speciális fedezetek (állami garancia, jelzálog, gépjármű) mellett juthatnak banki hitelhez, valamint sok közöttük a működését többé-kevésbé szüneteltető vállalkozás.
- A hitelezéshez kapcsolódó kockázatot jobban kifejező csődarány helyett adathiány miatt a jövedelmezőség (ROA) relatív szórásával⁶⁶ mértük. Ez a mutató azonos szórás esetén a jövedelmezőbb vállalatoknál kisebb kockázatot jelez,

⁶² Szimulációval véletlenszerűen választott portfóliókat is vizsgálhattunk volna.

⁶³ A 100%-nál jobb ROA-val és 50%-nál rosszabb ROA-val rendelkező vállalatokat hagytuk ki.

⁶⁴ Az adathiány okát sajnos nem ismerjük pontosan. Ha egy évben egy vállalatról nincs adat, annak csak egyik lehetséges oka, hogy csődbe ment. Az adathiányt azonban a vállalatok összeolvadása, pontatlan adóbevallása is magyarázhatja.

⁶⁵ A vizsgálódásunk kiindulópontja azért esett 1996-ra, mert addigra a vállalati és bankszektor átstrukturálódása már jelentős mértékben előrehaladt, illetve az ország már átesett egy sikeres makrogazdasági stabilizációs programon.

⁶⁶ A relatív szórás a szórás és a várható érték aránya. Használatával a különböző nagyságrendű ismérvek összehasonlíthatóvá válnak. Az egyes vállalatok hozamának szórását 6 adatból számítottuk, mivel csak 6 évre vonatkozóan voltak adataink. Az ebből származó hibát azzal ellensúlyoztuk, hogy az egyes vállalatok hozamának szórása helyett minden vizsgálatnál viszonylag nagy számú vállalatból képzett portfólió hozamával és annak szórásával dolgoztunk.

hiszen ekkor jobban biztosított a hitel törlesztése. A jövedelmezőség ingadozásával pedig természetesen nő a kockázat. A banki kockázatomérés mutatóinak másik fontos csoportja a vállalati eladósodottságra/tőkeáttételre vonatkozik. Ezek a mutatók iparáganként jelentős eltérést mutatnak. Egy ugyanolyan mértékű eladósodottság/tőkeáttétel más és más kockázatot jelent a különböző iparágakban, emiatt aggregált szinten nem lehet jól meghatározni az eladósodottság/tőkeáttétel és a kockázat viszonyát, ezért nem vontunk be ilyen mutatót az elemzésünkbe. Az eredmények azzal a feltételezéssel érvényesek, hogy a vállalatok eladósodottsága banki szempontból elfogadható szintű (az 50 millió forintnál nagyobb éves árbevételű cégek nagy többségére ez valószínűleg igaz is, lásd 2. táblázat).

- A hitelintézmények árbevétel-arányosan hitelezik a vállalatokat, így egy kétszer akkora árbevételű vállalathoz kihelyezett hitel kétszer akkora.

Eredmények:

1. a)

Ennél a vizsgálatnál a vállalatokat tíz egyenlő darabszámú portfólióra osztottuk, majd az egyes portfóliókban szereplő vállalatok hozamainak átlagolásával képeztük a portfólió hozamát, az egyes hozamok szórásának átlagolásával pedig az egyes portfóliók kockázatosságát kívántuk jellemezni⁶⁷. A portfólió ilyen módon képzett szórása nem veszi figyelembe a diverzifikációs hatást. Az egyenlő darabszám ugyanakkor biztosítja, hogy a portfóliók szórása összehasonlítható legyen. A portfóliók relatív szórása annál nagyobb, minél kisebb vállalatokból állt össze a portfólió (5. táblázat). Így összességében elmondható, hogy ha a relatív szórással mérjük a portfólió kockázatát, és a diverzifikációs hatást nem vesszük számításba, akkor a kisebb vállalkozások hitelezése előnytelenebb.

⁶⁷ Az egyes portfólióelemek átlagos szórása akkor egyezik meg a portfólió szórásával, ha a benne szereplő elemek tökéletesen korrelálnak, és egyenlő súllyal szerepelnek a portfólióban.

5. táblázat (százalék)

	Átlagos szórás	Átlagos ROA	Relatív szórás	Árbevétel (millió Ft)
1	19	12,0	155	[50; 65]
2	18	12,6	144	[65; 84]
3	16	13,0	123	[84; 109]
4	16	14,1	115	[109; 143]
5	15	13,7	109	[143; 190]
6	13	14,0	97	[190; 264]
7	12	13,5	91	[264; 382]
8	12	13,0	89	[382; 631]
9	10	12,4	81	[631; 1322]
10	9	10,7	80	[1322; 853799]

Forrás: APEH-adatbázis

1. b)

Ennél a vizsgálatnál már figyelembe vettük a diverzifikációs hatást⁶⁸, mely a kisebb vállalkozások megítélésén jelentősen javított. Az árbevétel szerinti méretük alapján tíz portfóliót képeztünk, melyek mindegyikében a vállalatok együttes árbevétele megegyezett. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mennyiben járulnak hozzá az egyes részportfóliók az összes vállalatból álló portfólió szórásához és hozamához. Így egy portfóliónak a szóráshoz/hozamhoz való hozzájárulását a teljes portfólió szórása/hozama és a részportfólió komplementerének szórása/hozama közötti különbséggel számítottuk.

A kisebb vállalatokból álló portfóliók jelentősen csökkentik a relatív szórást (6. táblázat), így kockázati szempontból előnyös a hitelezésük. Az első három portfólió – melyek 1 százalékpontot meghaladóan csökkentik a teljes portfólió relatív szórását – a 2001-ben 2,5 milliárdnál kisebb árbevételű vállalatokat tartalmazza. A kockázat-csökkentő hatásuk azonban elsősorban nem a 2,5 milliárd forintos határhoz köthető, hanem ahhoz, hogy a kisebb vállalatokat tartalmazó portfóliók elemszáma sokkal nagyobb, mivel csak így egyenlítődhettek ki a portfóliókban szereplő vállalatok teljes árbevételei. Azonban még az alacsonyabb elemszámú 4-es és 5-ös portfóliók is, melyek szintén kkv-kat tartalmaznak, csökkentik a kockázatot. Ez az egyszerű vizsgálat az IRB módszer által alkalmazott, méret szerinti csökkenő mértékű tőkekövetelmény-mérséklést támasztja alá, hiszen a nagyobb vállalatokból álló portfóliók

⁶⁸ A portfóliók hozamának szórását úgy számítottuk, hogy a portfóliók hozamát meghatároztuk minden évben, majd vettük ezek szórását.

egyre kisebb mértékben csökkentik a kockázatot. A méret szerint csökkenő mértékű kedvezményt továbbá a preferálni szándékozott kkv-k és a kedvezményben nem részesülő vállalatok tőkekövetelménye közötti átmenet folytonosságának igénye is indokolja.

Az 6. táblázatban szereplő, nagyon alacsony elemszámú portfóliók esetében nagy a becslések hibája, így ezeknél kétséges a számítások megbízhatósága.

6. táblázat (százalék)

	Átlagos szóráshoz való hozzájárulás	Átlagos ROA-hoz való hozzájárulás	Relatív szóráshoz való hozzájárulás	Vállalatok száma a rész portfólióban	Árbevétel (millió Ft)
1	-0,716	-1,287	-5,632	14 524	[50; 400]
2	-0,099	-0,015	-1,320	3 442	[401; 1 096]
3	-0,082	0,053	-1,263	1 390	[1 096; 2 555]
4	-0,036	-0,088	-0,274	594	[2 561; 5 735]
5	-0,002	0,015	-0,065	270	[5 739; 12 872]
6	0,113	-0,120	1,808	115	[12 876; 30 226]
7	0,149	0,136	1,735	47	[30 535; 76 722]
8	0,011	0,000	0,157	24	[78 299; 116 350]
9	0,006	0,266	-0,595	11	[117 126; 332 916]
10	0,005	-0,006	0,077	4	[384 451; 853 799]

Forrás: APEH-adatbázis

2. a-b)

Azt vizsgáltuk, hogy ha egy portfólió elemszámát növeljük, akkor hogyan változik annak relatív szórása (kockázatossága) a diverzifikációs hatás érvényesülésével. Árbevétel szerint sorba állítottuk a vállalatokat, és a sor két végéről indulva két egyre bővülő portfóliót képeztünk.

A 208 elemből⁶⁹ álló teljes nagyvállalati portfólió⁷⁰ 24%-os relatív szórása még jelentősen csökkenthető az elemszám növelésével (6. ábra). A kisebb vállalkozásokból felépített portfólió relatív szórása a 24%-os szintet körülbelül 400 elemnél éri el (7. ábra). Minthogy 400 kkv-ból álló portfóliót könnyebb kialakítani, mint egy 200

⁶⁹ Az ennél a vizsgálatnál alkalmazott adatbázis szűrése miatt a nagyvállalatok száma lecsökkent 208-ra a korábban írt 290-ről.

⁷⁰ A teljes nagyvállalati portfólió a 7. számú ábrán a 12,5 milliárdos árbevételnél meghúzott első vonalig terjed. A második vonalat 4 milliárd forintnál húztuk meg, mivel a jelenlegi szabályozás szerint a 4 milliárd forint nettó árbevétel meghaladó vállalkozások tartoznak a nagyvállalati körbe.

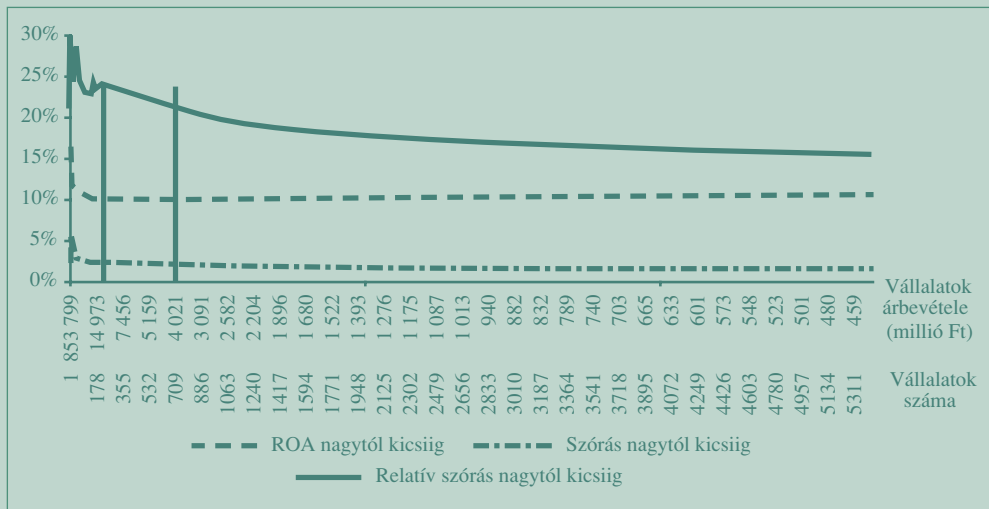
elemű nagyvállalati portfóliót, ezért a számítások alapján a kisebb vállalatokból álló portfólió megfelelő diverzifikáltságát is könnyebb elérni. A kisebb vállalkozásokat tartalmazó portfólió relatív szórása még tovább csökkenthető: 1000 darabnál már csak 18% a relatív szórás. Azaz további 600 elemmel való bővítés már a háromnegyedére csökkenti a portfólió relatív szórással mért kockázatát. Meg kell említenünk, hogy a szabályozói lakossági portfólióban nemcsak az átsorolt kkv-k vannak, hanem a valódi lakossági hitelek, melyek diverzifikációs hatását itt nem vizsgáltuk. Azonban ez utóbbiak a nagy elemszámuk és a vállalati hitelektől eltérő kockázati paramétereik miatt valószínűleg jelentős diverzifikációs hatással bírhatnak.

A nagyvállalatokból álló portfólió 24%-os relatív szórása is mérsékelhető a portfólió további bővítésével. A portfóliót azonban már csak kkv-hitelekkel lehet növelni. A 18%-os szintet 1900 elemű portfólióval lehet elérni, azaz közel kétszer akkora, mint a kisebb vállalatoktól induló portfólió esetében.

A 7. ábrán jól látszik, hogy már az 500, közel ugyanakkora kisebb hitelből álló portfólió is kellően diverzifikált⁷¹. A vállalati hitelek mérete azért tekinthető azonosnak, mert ezeknek a vállalkozásoknak az árbevétele 50 és 53 milliárd forint közötti szűk intervallumba esik, valamint mert a portfóliók kialakításánál feltételeztük, hogy a hitelek nagysága arányos az árbevétellel. Így a 0,2%-os koncentrációs határ, mely ugyanakkora hitelek esetében 500-as minimális ügyfélszámkorlátnak tekinthető, megfelel a diverzifikáció biztosításához. A következtetés azonban korlátozott érvényű: az adott feltételezések mellett, a kockázat relatív szórással való mérése mellett, és az adott vállalati körre végzett elemzés mellett érvényes. A hitelintézmények hitelei azonban nem ugyanakkorák (1. ábra), valamint a szabályozói lakossági portfólióba tartozó hitelek köre eltér az itt vizsgálttól.

⁷¹ A kellő mértékű diverzifikáció alatt azt értjük, hogy a relatív szórás már egy elfogadható szintre csökkent, és a portfólió bővítésével már nem ingadozik.

6. ábra A portfólió ROA-ja és szórása, ha a legnagyobb árbevételű vállalattól kezdjük a portfólió bővítését

Forrás: APEH-adatbázis

7. ábra A portfólió ROA-ja és szórása, ha 50 millió forintos árbevételű vállalat-tól kezdjük a portfólió bővítését

Forrás: APEH-adatbázis

4. Következtetések

Az Európai Unióhoz hasonlóan Magyarországon is a GDP és a foglalkoztatottság jelentős részét a kkv-k biztosítják. Azonban úgy gondoljuk, hogy a hitelintézmények kockázatosságát korlátozni hivatott szabályozásnak közgazdasági és nem gazdaságpolitikai megfontoláson kell alapulnia. Ugyanis egy ilyen gazdaságpolitikai célt csak a kkv-hitelek gazdasági tőkeszükségleténél alacsonyabb szabályozói tőkekövetelmény előírásával lehet elérni, a hitelintézmények prudens működéstől való eltérítésének árán. A kkv-k kedvezményes kezelése jogos lehet a hitelezésükkel megvalósuló diverzifikáció, az általános gazdasági helyzetre való kisebb érzékenységük (alacsonyabb eszközkorreláció), illetve a kockázatokat jobban figyelembe vevő banki árazás miatt. Az előbbi közgazdasági indoklások hazai relációja közül csak a diverzifikáción alapuló okfejtést vizsgáltuk.

A hitelkockázat tőkekövetelményének meghatározására hivatott mindkét bázeli módszer (standard, IRB) esetében a (szabályozói) lakossági portfólióba soroláshoz előírt dekoncentrációs feltétel versenyhátrányt teremt a kisebb hitelintézmények számára a nagyobb kkv-k finanszírozásában – bár ennek hazai mértékét jelenleg nehéz megállapítani. Ez azért fontos, mert a vállalatok nagy többségének adósságállománya 250 millió forint alatti, ugyanakkor az ilyen módon a szabályozói lakossági portfólióba átsorolható adósságállomány a teljes vállalati adósságállománynak csak kis részét adja. Egy 250 millió forintnál kisebb besorolási határ összhangban állna a jelenlegi banki gyakorlattal, amelyet a szabályozástól függetlenül az üzleti racionalitás alapján alakítottak ki. A nagy bankok meglévő rendszerei, működési folyamatai azonban lehetővé teszik a magasabb, 250 milliós besorolási határ használatát is, így a belső rendszerek átállása nem jelent túlzott nehézséget az új szabályozáshoz való alkalmazkodáskor. A lakossági portfólióba soroláson kívül az IRB módszer méret szerinti tőkekövetelmény-kedvezményt is biztosít a kkv-hitelek esetében. 2001-es adatok alapján a bázeli ajánlásban szereplő besorolási plafon szerint a jelenlegi nagyvállalati kategória nagyon lecsökkenne. Azonban a magyar vállalati struktúra várható fejlődését, átstrukturálódását figyelembe véve, valamint a hazai bankok és vállalatok versenyképességét szem előtt tartva javasoljuk a bázeli ajánlásban szereplő kkv-besorolás felső határának változatlan átvételét.

Azt vizsgálva, hogy a hazai kkv-k mennyiben járulnak hozzá a banki portfólió diverzifikálásán keresztül a kockázatcsökkentéshez – feltételezve, hogy a vállalatok eladósodottsága banki szempontból elfogadható szintű –, a következő megállapításokhoz jutunk:

- Bár a kisebb vállalatok hitelezése önmagában kockázatosabb, de a belőlük alkotott portfóliók jelentősen csökkenteni tudják a teljes portfólió relatív szórását, így kockázati szempontból előnyös a hitelezésük.
- Egy egyszerű vizsgálattal arra jutottunk, hogy az IRB méret szerinti csökkenő mértékű tőkekövetelmény-mérséklése a diverzifikáció szempontjából is jogos lehet. Így a méret szerint csökkenő mértékű kedvezményt nem csupán a preferálni szándékozott kkv-k és a kedvezményben nem részesülő vállalatok tőkekövetelménye közötti átmenet folytonosságának igénye indokolja.
- A koncentrációra vonatkozó 0,2%-os hüvelykujjszabály magyar vonatkozásban is megfelelő mértékű diverzifikációt eredményez. Azonban hangsúlyozni kell, hogy ez az állítás a használt korlátozó feltételezések miatt csak bizonyos fenntartásokkal kezelhető.

A kkv-k méret szerinti preferenciális tőkekövetelmény-mérséklésének vizsgálatánál arra a megállapításra jutottunk, hogy a jelenlegi bázeli ajánlás összefüggései, feltételei nem indokolják a preferenciális tőkekövetelmény-mérséklés mértékének PD-függvényében történő ingadozását.

Megfelelő adatok hiányában az árazás kérdését nem tudtuk érdemben megvizsgálni. Pedig lehetséges, hogy a kkv-k hitelkockázatát a hazai bankok olyan mértékben beárazzák, amely indokoltá tehetné, hogy ez alapján a lakossági hitelkártyákhoz és a megújuló hitelekhez hasonlóan tőkekövetelmény-mérséklésben részesüljenek.

Hivatkozások

- Basel Committee on Banking Supervision [2003]:** The New Basel Capital Accord, Consultative Document
- Basel Committee on Banking Supervision [2003]:** Quantitative Impact Study 3
- European Commission [2002]:** Working Document of the Commission Services on Capital Requirements for Credit Institutions and Investment Firms
- Danielsson at al. [2002]:** An academic response to Basel II
www.nuff.ox.ac.uk/users/shin/working.htm
- Dietsch, M.–Petey, J. [2002]:** Are SMEs sensitive to systematic risk? A study of probabilities of default and assets correlations in French and German SMEs, LARGE, University Robert Schuman of Strasbourg
- Düllmann, K.–Scheule, H. [2003]:** Asset Correlation of German Corporate Obligors: Its Estimation, Its Drivers and Implications for Regulatory Capital, Deutsche Bundesbank
- Lopez, J. [2002]:** The relationship between average asset correlation, firm probability of default and asset size, paper prepared for a conference, Basel II: an economic assessment, BIS, May 2002

SZOMBATI ANIKÓ

**A KERESKEDÉSI KÖNYVRE VONATKOZÓ
SZABÁLYOZÁS VÁLTOZÁSA
AZ ÚJ BÁZELI TŐKESZABÁLYOZÁS KAPCSÁN**

TARTALOMJEGYZÉK

1. A banki könyv és a kereskedési könyv elkülönítése	107
Kereskedési szándék	107
Prudens értékelés	108
<i>Értékelési eljárások</i>	108
<i>Piaci értékelés</i>	109
<i>Modellalapú értékelés</i>	109
<i>Értékelési korrekciók és tartalékok</i>	109
2. A hitelkockázat számszerűsítésének változásai a hitelkockázat banki könyvben megjelenő új eljárásaival párhuzamosan	111
Egyedi kockázat	111
Partnerkockázat	112
3. A hitelkockázat csökkentésének eszközei a kereskedési könyvben	113
4. Változások az európai szabályozásban	115
A kollektív befektetési eszközök megjelenése a kereskedési könyvben	115
Minőségi értékpapírok definíciójának változása – a bázeli szabályoktól való eltérés megszüntetése	115
A partnerkockázat számszerűsítésében várható változások	116
5. Összefoglaló a magyar vonatkozásokról	116
Felhasznált irodalom	118

A kereskedési könyv vezetésének és a vele kapcsolatban felmerülő kockázatok ki-mutatásának feltételrendszere nem változik lényegesen az új bázeli tőkeszabályok kapcsán. A hitelkockázati modellek alkalmazásának lehetővé tétele, illetve a stan-dard módszer esetében a korábbi kritériumokat felváltó külső hitelminősítések al-kalmazása azonban arra készítette a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottságot, hogy – a konzisztencia fenntartása érdekében – a kereskedési könyv szabályozását is felül-vizsgálja. A változások a kereskedési és banki könyvi tételek jobb elkülöníthetősé-gét, illetve a hitelkockázat kezelésében megjelenő újítások – köztük a hitelkockázat transzferálására alkalmas eszközök – figyelembevételét szolgálják.

1. A banki könyv és a kereskedési könyv elkülönítése

A Bizottság a kereskedési könyvre vonatkozó szabályrendszer újragondolását a be-sorolás részletesebb, a bankok számára nagyobb önállóságot – és egyben felelős-séget is adó – feltételrendszerének kidolgozásával kezdte.

Kereskedési szándék

Az 1996-ban megjelent első, piaci kockázatok kezelésére vonatkozó ajánlás⁷² még meglehetősen szűkszavú volt a banki és kereskedési könyvi tételek elkülönítésének elveire vonatkozóan. Az új ajánlástervezet realisztikusan közelít a bankok számára jelentkező problémához, és a kereskedési szándék megléte esetén lényegében szabad kezdet ad nekik a kereskedési könyvbe sorolandó termékekre vonatkozóan. Ez tehát azt jelenti, hogy a korábbiakban befektetési eszközökre és árukra korláto-zott termékkör – vagyis egy, a magyar szabályozásban a tőkepiaci törvényben⁷³ té-telesen felsorolt lista elemei – helyett bármilyen pénzügyi természetű eszköz vagy kötelezettség részét képezheti a kereskedési könyvnek. A fő alapelv, hogy a bankok kereskedési tevékenységét részletes, a felső vezetés által ismert és elfogadott stra-tégiára alapozottan, megfelelő belső működési és kontrollmechanizmusok, illetve prudens módon meghatározott árak megléte mellett kell elvégezni. Amennyiben te-

⁷² BCBS (1996) Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market Risks.

⁷³ 2001. évi CXX. Sz. tv.

hát egy bank jól definiált stratégia alapján, megfelelő limitrendszer, kockázatelemzési és -kezelési mechanizmusok működtetése mellett, a prudens értékelés alapelveit szem előtt tartva vezeti a kereskedési könyvét, akkor annak elemeit nem kell kizárólagosan a befektetési eszköz kategóriából választania, illetve nem korlátozzák a korábbiakban esetlegesen meglevő, pl. rövid lejáratot vagy tőzsdei jegyzést megkövetelő korlátok.

Prudens értékelés

A befektetési és kereskedési portfólió közötti elkülönítés adminisztratív korlátainak eltörlése csak az értékelési eljárások lehető legmagasabb színvonalú és viszonylagos konzervativitást mutató alkalmazásának előírásával valósulhat meg prudens módon. A kereskedési könyvbe kerülő, de kevésbé likvid termékek esetében ugyanis a legtöbb esetben nem áll rendelkezésre a valós piaci értéket, értékesíthetőséget tükröző ár. Ennek következtében a számszerűsítésre kerülő kockázat nem tükrözi megfelelően a piaci ármozgások várható hatásait, ami viszont a tulajdonosok – és a szabályozók – számára rejtett kockázatként jelentkezik. Ennek a problémának a megoldására az új szabályrendszer részletesen rendelkezik a lehetséges értékelési mechanizmusok és eljárások feltételeiről.

Értékelési eljárások

Piaci értékelés

A kereskedési könyvbe kerülő termékek értékelése során – a korábbiakhoz hasonlóan – a lehető legnagyobb mértékben kell támaszkodni a piaci árakra. Az új ajánlás megfogalmazása szerint az értékelési eljárás folyamán a pozíció zárására ténylegesen alkalmas és rendelkezésre álló árakat kell figyelembe venni. Ez jelentheti például azt, hogy adott esetben a realitást jobban tükröző árként tőzsdei árak kizárólagossága helyett az egyéb kereskedési helyeken jegyzett árakat kell alkalmazni. Az árazási forrás kiválasztását követően, a konkrét árjegyzéseknél pedig a pozíciózárásra ténylegesen alkalmas vételi vagy eladási árakat kell figyelembe venni, a középárfolyam csak kivételes esetben alkalmazható. Az alkalmazott piaci árakat

minimum havi rendszerességgel utólagos kontrollnak is alá kell vetni, amelynek igazolnia kell a választás helyességét.

Modellalapú értékelés

Amennyiben bizonyos termékekre, illetve pozíciókra nem áll rendelkezésre konkrét piaci árjegyzés, a lehető legtöbb piaci input alkalmazásával és a prudenciális feltételek betartásával az intézmények modelleket is alkalmazhatnak. Az ajánlásban megfogalmazott feltételek alapján lehetőség szerint törekedni kell a széleskörűen alkalmazott modellek használatára, egyedi fejlesztés esetén pedig biztosítani kell a fejlesztő szervezeti egység és a front office függetlenségét, valamint azt, hogy a modell végleges formáját és alkalmazhatóságát egy, a fenti kettőtől független értékelő szerv is véleményezze. A modell alkalmazása során mind a bemenő piaci paramétereket, mind a modell működését rendszeres, minimum havi gyakoriságú felülvizsgálatnak kell alávetni.

Értékelési korrekciók és tartalékok

Bár a fenti feltételrendszernek biztosítani kell a kereskedési könyvi tételek lehető legnagyobb gondossággal elvégzett piaci értékelését, a Bizottság véleménye szerint egyes esetekben szükség van az árazás körüli, illetve az értékesítéssel kapcsolatos bizonytalanságok miatt bizonyos korrekciókra. Az ajánlástervezet szerint az árazás az a fázis, ahol a nem tökéletes piaci viszonyokat, a szervezet működéséből eredő kockázatokat konzervatív alapelvek szerint figyelembe kell venni. A lehetőség szerint külső értékelés alapján végrehajtott árazási korrekcióknak többek között az alábbi torzító tényezőket kell minimálisan figyelembe vennie:

- Nem realizált kamatnyereség
- Pozíciózárási költségek
- Finanszírozási költségek
- Lejárat előtti visszaváltás
- Tényleges hitelkockázat nagyobb mértéke
- Várható adminisztrációs költségek
- Esetlegesen modellkockázat

A felügyeleti hatóságok explicit tartalékolást írhatnak elő – ezeken felül – elsődlegesen a kevésbé likvid pozíciók értékesítési árának bizonytalansága miatt, de emellett a koncentrált vagy hosszú ideje tartott pozíciók hasonló jellegű kockázata miatt is. Az értékelés alapján megképzett tartalékokat a szavatoló tőkéből le kell vonni.

A magyar bankok és befektetési vállalkozások életébe várhatóan mind a tényleges kereskedési szándékra, mind az értékelési lehetőségek kitágult körére vonatkozó módosítások változást hoznak majd. Várakozásunk szerint az intézmények élnek majd az ajánlásban megfogalmazott jogukkal, és újragondolják a kereskedési könyvbe kerülő termékek és pozíciók körét. Ezzel együtt némi élénkülés és likviditásbővülés várható a bankközi forgalomban a tőzsdén nem jegyzett papírok, főként részvények esetében, de bizonyos, nem állami kibocsátású kötvények esetében is. Ezen átsorolások és a hozzájuk kapcsolódó értékelési és kockázatkezelési mechanizmusok prudenciális kontrollja a felügyeletre is nagyobb felelősséget hárít, hisz ezen tágabb besorolási lehetőségek a tőkearbitrázs lehetőségét is megnövelik.

Megjegyezhetjük, hogy az értékelő- és kockázatkezelő mechanizmusokra, illetve azok szervezeti beágyazottságára vonatkozó előírások – bár kevésbé részletesen –, a korábbi ajánlásban is megtalálhatóak. Ami viszont a mostani tervezet nagy újtása, hogy míg ezek korábban csak a belső modellt alkalmazó bankok számára voltak kötelező érvényűek, addig az ajánlás életbelépését követően, tehát várhatóan 2006-tól, az összes, kereskedési könyvet vezető intézménynek meg kell felelnie ezen elvárásoknak. Mivel jelenleg a magyar bankok többsége a standard módszert alkalmazza, ezért a fent bemutatott eljárások és szervezeti követelmények – és a rájuk vonatkozó szoros felügyeleti kontroll – újdonságként jelentkezik számukra. Ezek bevezetése és következetes alkalmazása mindenképpen a bankok kockázati tudatosságának növekedését és a kockázatmenedzselési technikák fejlődését kell, hogy eredményezze.

2. A hitelkockázat számszerűsítésének változásai a hitelkockázat banki könyvben megjelenő új eljárásaival párhuzamosan

Az új bázeli tőkeegyezmény megalkotásának fő célja a hitelkockázat számszerűsítésére használt módszerek kockázatérzékenyebbé tétele, illetve az erre vonatkozó, modell alapú számítások – adott feltételek melletti – elismerése volt. Ehhez kapcsolódóan a kereskedési könyvet érintő legközvetlenebb hatás az ott felvállalt hitelkockázatok számszerűsítésének összhangba hozása a banki könyvi hitelkockázatokéval. Ez elsődlegesen az egyedi vagy kibocsátói kockázatok, valamint a partnerkockázatok meghatározásában hoz változást, másodlagosan pedig a hitelkockázat-csökkentő tételek kezelését befolyásolja.

Egyedi kockázat

Az egyedi kockázat számításához szükséges kockázati súlyok meghatározása során az eddigi, adminisztratív besorolást a minősítésen alapuló besorolás váltja fel. Ennek legnagyobb hatása a magyar bankokra – a kereskedési portfólió összetétele alapján – az állampapír-portfólió jelentős tőkekövetelmény-növekedésében mutatkozik majd meg. Mivel ezen bankok kötvényportfóliója túlnyomó részben magyar állampapírt tartalmaz, ezért érzékenyen érinti majd őket az az előírás, ami a kibocsátói kockázat kockázati súlyát – az eddigi 0%-ról – az ország minősítése alapján eggyel rosszabb kategóriába sorolja. Ez az ún. „befektetési kategória” háromféle súlyt tartalmaz az értékpapír végső lejáratára alapján differenciálva. A kockázati súlyok 0,25%, 1% és 1,6%, amelyek közül az utóbbi minden 2 évnél hosszabb lejáratához hozzárendelődik. A Bizottság ajánlása alapján lehetőség van azonban ezen teher enyhítésére, amennyiben a nemzeti diszkrécióval élve a hazai devizában denominált és hazai forrásból finanszírozott állampapírokhoz ennél alacsonyabb kockázati súlyt rendelünk. Amennyiben a szabályozók élnek a fenti lehetőséggel, akkor a tőkekövetelmény-növekedés csak a más feltörekvő országok által kibocsátott kötvényeket érinti majd a magyar bankok⁷⁴ portfóliójában.

⁷⁴ Itt jegyezzük meg, hogy bár a magyar bankok tőkekövetelményét nem érinti közvetlenül, de a magyar államadósság 20%-ra növekvő kockázati súlya komoly negatív tényező lehet a külföldi intézmények államadósság-finanszírozási szándékának mérlegelésekor. Ez áttételesen a hazai bankokkal fenntartott kereskedelmi kapcsolatokra is kihathat.

A hitelderivatívák mint kockázatcsökkentő eszközök alkalmazásával lehetőség van a kereskedési könyvben kimutatott egyedi kockázat tőkekövetelményének csökkentésére is. A hitelderivatívák egyedi kockázatot csökkentő szerepének elismerése a fedezet tökéletességének függvényében változik majd. Tökéletes egyezőség esetén nem lesz egyedi kockázatitőke-követelménye egyik lánknak sem. Ezen hitelderivatíva-szerződések által hordozott lehetséges jövőbeli teljesítési kockázat mint partnerkockázat fedezetére extra tőkekövetelmény lesz előírva mind a fedezettséget adó⁷⁵, mind a fedezettséget vevő fél számára.

Ez utóbbi rendelkezéseknek a magyar piacon a jelen piaci viszonyokat alapul véve még nincs relevanciája, hisz a hitelderivatívák megjelenését, illetve elterjedését sem az ösztönzők, sem a jogszabályi háttér nem támogatja.

Partnerkockázat

A partnerkockázat számításánál alkalmazott kockázati súlyok, illetve azok származtatása a banki könyvben alkalmazott súlyokkal és hitelkockázat-számítási módszerekkel összhangban történik majd.

Ezen változásnak a magyar bankokra vonatkozó egyedi hatása több tényező függvénye. Legfőbb befolyása a felügyelet azon választásának lesz, hogy a kezdetben várhatóan széleskörűen alkalmazott standard módszerben a bankok kockázati súlyát (1) az országminősítés alapján vagy (2) a bankokra vonatkozó egyedi minősítések alapján határozza meg. A (2) opció választásakor további felügyeleti diszkréció függvénye, hogy a három hónapnál nem hosszabb kitettségekre a (BBB)-nál nem rosszabb minősítés esetén megengedi-e a kedvezőbb elbírálást. Az (1) opció alapján készült hatástanulmány bankközi kitettségekre vonatkozó eredményei alapján mindenesetre a tőkekövetelmény kismértékű növekedésére kell számítani. Ha figyelembe vesszük, hogy a partnerkockázati tőkekövetelmény a kereskedési könyvi kockázatokra alokált tőke egyik leghangsúlyosabb eleme, akkor összességében ez a kereskedési könyvi tőkekövetelmény – a BIS vagy az EU által felmérténél nagyobb mértékű – növekedését eredményezheti.

⁷⁵ A nem fizető hitelekre vonatkozó csereügylet fedezettséget adó partnere mentesül a külön kockázati faktor alkalmazásának kötelezettsége alól, ha a szerződés nem tartalmazza a pozíció elszámolásának kötelezettségét a fedezettséget vevő partner nemfizetése esetén.

A felügyelet választási lehetőségein túl a kereskedési partnerek megválasztása is befolyással bír a kialakuló tőkekövetelményre, ami főképp a külföldi, tőkeerős, jó minősítéssel rendelkező bankokkal fenntartott kereskedési kapcsolatokat fogja kedvezően érinteni.

A fejlettebb módszerek alkalmazásával a partnerkockázati tőkekövetelmény lényegesen nagyobb szóródást mutathat. A kereskedési partnerek megválasztásából és a róluk kialakított minősítések változékonyságából eredő nagyobb változékonyság mellett a tőkekövetelmény szintje várhatóan lényegesen alacsonyabb lesz a standard módszerhez – és ezzel együtt a mai helyzethez – képest is. Ezt a várakozást az eddigi európai felmérések⁷⁶ is alátámasztják.

Megjegyezzük még, hogy a magyar bankok és befektetési vállalkozások számára az új tőkekövetelmény-rendszer bevezetése egy lényeges partnerkockázat-csökkentő elemet is tartalmazni fog. Ez az esemény ugyanis várhatóan a végső határidő azon anomália megszüntetésére, amely abból származik, hogy a jelenleg hatályos kormányrendelet⁷⁷ a bankokhoz és a befektetési vállalkozásokhoz eltérő kockázati súlyt rendel (20% és 100%). Az egységes európai szabályozással összhangban a befektetési vállalkozásoknak a bankokkal egyenrangú elbírálást kell kapniuk.

3. A hitelkockázat csökkentésének eszközei a kereskedési könyvben

A kereskedési könyvet érintő változások közül kiemelt figyelmet érdemelnek még a biztosítékok mint klasszikus hitelkockázat-csökkentő eszközök kezelésében és értékelésében bevezetett változtatások. Ezek az alapvetően banki könyvet érintő termékek a kereskedési könyvhöz oly módon kapcsolódnak, hogy a repo- és értékpapír-kölcsönzési ügyleteket a továbbiakban – attól függetlenül, hogy az ügylet kereskedési tétel-e vagy sem – biztosítékkal fedezett követelésként kell kezelni, és az ezek értékelésére és nyilvántartására előírt módszereket kell rájuk alkalmazni. A két könyvben nyilvántartott, ilyen jellegű ügyletek egységes kezelése azzal is jár, hogy az összes kereskedési könyvben nyilvántartott eszköz repoképes, illetve köl-

⁷⁶ European Commission (2003): Review of Regulatory Capital for Credit Institutions and Investment Firms, Third Quantitative Impact Study: EU Results.

⁷⁷ 244/2000.

csönügylet biztosítékaként használható lesz, így például az árupozíciók is. A repo-, fordított repo-, valamint az értékpapír- (és áru-) kölcsönzési ügyletek biztosítékkal fedezett követelésként való kezelése a kereskedési könyvben számított kockázattípusok közül kettőt érint közvetlenül, a partnerkockázatot és a kitettség számszerűsítésének változásán keresztül a pozíciókockázatot. A partnerkockázat számszerűsítése a hitelkockázat-számítás alapján, a biztosíték beszámítása a kitettség értékébe pedig a banki könyvre alkalmazott átfogó módszer (*comprehensive approach*) alapján történik majd. A módszer lényege, hogy a kitettséget és a vele szembeállított biztosítékot napi átárazásnak veti alá, amit a biztosíték árában várható változékonyság (volatilitás) nagyságával arányos⁷⁸ haircut alkalmazásával egészít ki. A biztosítékok figyelembevehetőségét korlátozó haircutok alkalmazásától az intézmények csak egy rendkívül szigorú feltételrendszer⁷⁹ teljesítése esetén tekinthetnek el. Mindemellett minimális tartási periódus is előírásra kerül.

Ezen új feltételrendszer hatásainak elemzése is része volt a nemrég elkészült hatástanulmányoknak. A tanulmányokban leírt következtetések szerint⁸⁰ a kereskedési könyvi kockázatokra kimutatott többlet-tőkekövetelményért részben a biztosítékok árának volatilitását is figyelembe vevő értékelési korrekciók a felelősek. A magyar bankoknak tehát – a repopiaci aktivitásuk, illetve ezen finanszírozási eszközre való rászorultságuk mértékétől függően – növekvő tőketerhekre kell felkészülniük.

A kereskedési könyvben potenciálisan új elemként megjelenő hitelkockázat-csökkentő tételek a hitelderivatívák lehetnek. A hitelderivatívák kockázatsökkentő szerepe ugyanazon intézmény banki könyve és kereskedési könyve között természetesen nem nyer elismerést, csak ha ténylegesen, harmadik személyhez transzferálják át. A hitelderivatívák egyedi és általános kockázatának számítása során az eddigi alapelveket és a banki könyvben alkalmazott módszereket kell használni.

⁷⁸ A volatilitás meghatározására három lehetőség áll rendelkezésre. Alkalmazhatók a szabályozók által megadott értékek, a kritériumoknak megfelelő saját becslő modell eredményei, valamint belső modellt alkalmazó intézmények esetében kockázattal érték (VaR) eredmények, melyek a korreláció figyelembevételére is alkalmasak.

⁷⁹ A feltételrendszer többek között előírja, hogy a biztosíték csak készpénz vagy magas minőségű állampapír lehet, hogy az ügylet mindkét oldala hazai devizában legyen denominálva, hogy napi átárazást és az árváltozásból adódó napi biztosítékkiegyenlítést kell végezni, hogy a teljesítést csak elfogadott klíringházon keresztül lehet végezni, továbbá a feleknek professzionális piaci szereplőknek kell lennie, valamint hogy megfelelően részletezett és végrehajtható nettósítási megállapodásnak kell léteznie a felek között.

⁸⁰ European Commission (2003): Review of Regulatory Capital for Credit Institutions and Investment Firms, Third Quantitative Impact Study: EU Results.

4. Változások az európai szabályozásban

Az Európai Bizottság a Bázeli Bizottság munkájában való hatékony részvétellel segíti az európai érdekek nemzetközi standardban történő érvényre juttatását. Mindemellett az új tőkeegyezmény előírásait életbe léptető uniós jogszabály előkészítése során a Bázeli Bizottság által diszkrecionálisnak hagyott területeken, illetve egyéb, általuk részleteiben nem szabályozott területeken olyan rendelkezéseket készít elő, amelyek figyelembe veszik az egységes európai belső piac érdekeit is. Az európai direktívatervezet utolsó konzultációs periódusa 2003. július 1-jétől október 22-ig tart.

A nyilvánosságra hozott konzultációs anyag az alábbi, a bázeli ajánlásban nem szereplő változtatásokat tartalmazza a jelenlegi szabályozáshoz képest.

A kollektív befektetési eszközök megjelenése a kereskedési könyvben

A 93/6/EEC (CAD2) direktíva alapján a kollektív befektetési eszközök eddig nem tartozhattak a kereskedési könyvbe, a banki könyvben 100%-os kockázati súly és 8%-os tőkekövetelmény volt érvényben rájuk. Az új javaslat alapján, amennyiben az alapkezelő megfelel a minimális prudenciális feltételeknek, és a befektetési politika alapján részben vagy egészben napi rendszerességgel nyomon követhető az alap által menedzselte portfólió összetétele, akkor lehetőség van az ilyen pozíciók tőkekövetelményének a piaci kockázatok alapján való meghatározására. Egyedül a részleteiben nem ismert pozíciók devizaárfolyam-kockázatának számítási módjával kapcsolatban nem alakult még ki végleges álláspont.

Minőségi értékpapírok definíciójának változása – a bázeli szabályoktól való eltérés megszüntetése

Az unió szabályozó hatóságai régi adósságot törlesztenek azzal, hogy a minőségi értékpapírok definíciójában – az eddigi 20%-os kockázati súlyra való hivatkozás helyett – igazodnak az 1996-os bázeli ajánláshoz, és a befektetési kategóriának való megfelelés alapján sorolják ide a kibocsátókat. (A minősítéshez mind az IRB, mind a standard módszer minősítései felhasználhatók.) Ez egyben azt is jelenti, hogy a minőségi értékpapírok esetében előfordulhat, hogy ugyanaz a kibocsátó a kereske-

dési könyvben sokkal kedvezőbb hitelkockázati elbírálás alá esik, mint a banki könyvben.

A partnerkockázat számszerűsítésében várható változások

A piaci és szabályozói vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy a teljesítési kockázatokra képzett tőkekövetelményt helyes-e összhangba hozni az egyéb hitelkockázati (és immár partnerkockázati) módszerekkel. Az Európai Bizottság eredeti javaslata szerint a CAD2 erre vonatkozó melléklete megszűnne, és helyette a hitelkockázatok számszerűsítésére használt módszerekkel kellene a tőkekövetelményt kiszámítani – az eddigi tranzakciótípusok mellett a teljesítés alatt álló tranzakciókra is. (Vagyis az üzletkötés megtörténtét követően minden tranzakcióra.) Amennyiben ez az álláspont nyer prioritást, további munka szükséges a kitettség tényleges nagyságrendjének és a lehetséges lejárat korrekcióknak a meghatározásához.

A piaci szereplők és egyes szabályozók álláspontja szerint azonban a jelenlegi szabályozás megfelelően kezeli a teljesítési kockázatot, és a halasztott fizetésre vonatkozó rendelkezések beiktatásán túl nincs szükség további változtatásra.

5. Összefoglaló a magyar vonatkozásokról

Az új bázeli tőkeszabályok kereskedési könyvi kockázatokra vonatkozó, a magyar intézmények tevékenységében várhatóan változást hozó javaslatai az alábbiakban foglalhatók össze:

- A besorolás alapkritériumai a kereskedési szándék és a prudens értékelés.
 - Az eddig a befektetési eszközökre korlátozott termékek körének kiszélesedése.
 - Az értékelésre használt modellek szigorúbb kontrollja, backtesting eljárás előírása.
 - Nagyobb szabadság az árazás bemenő paramétereinek kiválasztásában.
 - Az értékelési eljárás során alkalmazott rendszereknek és modelleknek, valamint a kontrollmechanizmusoknak egy részletes előírási rendszernek kell majd megfelelniük. Nagyobb szerepe lesz továbbá a független értékelésnek és az árazási tartalékoknak.
 - Mindezen megnövekedett mozgástér potenciális kockázatainak kiküszöbölésére a pozíciók, illetve a velük kapcsolatban felmerülő kockázatok menedzselé-

sére is szigorú szabályrendszer lép életbe – a jelentés alapjául szolgáló eljárás-tól függetlenül. Ennek elemei között szerepel a világos kereskedési stratégia, szigorúbb kockázatkezelési elvárások, a felső vezetés széles körű tájékoztatása, valamint a banki szinten integrált jelentőrendszer működtetése mind az aktuális kimutatásokkal, mind az utólagos ellenőrzéssel kapcsolatban.

- Potenciális tőkekövetelmény-növekedés az egyedi kockázat megváltozott besorolási kritériumai miatt.
- Egységes partnerkockázati súlyok a bankok és befektetési vállalkozások számára, ami a befektetési vállalkozásokat illetően lényegesen kedvezőbb elbánást eredményez.
- A partnerkockázat hitelkockázatként való további kezelése következtében a standard módszert alkalmazók számára a partnerkockázati tőkekövetelmény növekedése, míg a fejlettebb módszerek alkalmazásával ezen tőkekövetelmény csökkenése valószínűsíthető.
- A repo- és értékpapír-kölcsönzési ügyletek biztosítékkal fedezett követelésként való besorolása és az eddigieknél szigorúbb, volatilitást is figyelembe vevő árazása feltehetőleg ezen ügyletek esetében is tőkekövetelmény-növekedéssel jár majd.

Felhasznált irodalom

Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market risks, BCBS, 1996,
<http://www.bis.org/publ/bcbs24a.htm>

Commission Services` Second Consultative Document on Review of Regulatory Capital for Credit Institutions and Investment Firms, European Commission, 2001. február 5.

http://europa.eu.int/comm/internal_market/regcapital/docs/capitaladequacy/2001-consultation_en.pdf

Working Document of the Commission Services on Capital Requirements for Credit Institutions and Investment Firms, Cover Document, European Commission, 2002. november 18.

http://europa.eu.int/comm/internal_market/regcapital/docs/dialogue/2002-workingdoc/200211-workingdoc-cover_en.pdf

The New Basel Capital Accord, Third Consultative Paper, BCBS, 2003. április 29.
<http://www.bis.org/bcbs/bcbscp3.htm>

Results of the Third Quantitative Impact Study (QIS3), BCBS, 2003. május 5.
<http://www.bis.org/bcbs/qis/qis3.htm>

A harmadik mennyiségi hatástanulmány (QIS3) magyarországi eredményei, PSZÁF,
http://www.pszaf.hu/noflash/frameset.asp?newurl=/bazel_II/bazel.htm

Review of Regulatory Capital for Credit Institutions and Investment Firms, Third Quantitative Impact Study: EU Results, European Commission, 2003. július 1.
http://europa.eu.int/comm/internal_market/regcapital/docs/qis3/2003-05-quis-3-results_en.pdf

Review of Capital Requirements for Banks and Investment Firms, Commission Services Third Consultation Paper, Explanatory Document, European Commission, 2003. július 1.
http://europa.eu.int/comm/internal_market/regcapital/docs/cp3/200307-workingdoc/explanatory-doc_en.pdf

DR. CZAJLIK ISTVÁN–HORVÁTH EDIT

**A CORPORATE GOVERNANCE
ÉS A FELÜGYELETI ELLENŐRZÉS SZEREPE**

TARTALOMJEGYZÉK

1. Vállalatirányítási kérdések az új bázeli tőkeegyezményben	124
Belső szervezeti követelményrendszer	124
Általános szervezeti követelmények	126
A korábbi bázeli ajánlásokban megfogalmazott legfontosabb követelmények	126
Az új tőkeegyezmény vállalatirányítási követelményei	129
Közzététel	133
Észrevételek, javaslatok	135
2. Felügyeletek szerepe a tőkekövetelmény meghatározásában	136
Mikor intézkedhet a felügyelet?	137
Az 1. pillérben nem kezelt kockázatok	139
A kontinentális jogrendszer és a felügyeleti intézkedések	140
A felügyeleti be nem avatkozás melletti érvek	142
A szankcionálás eszközei	146
A szavatoló tőke elvárt szintje és a nyilvánosságra hozatal	146
Javasolt módosítások	147

A tőkeegyezmény második (felügyeleti ellenőrzés) és harmadik (közzétételi követelmények) pillére segíti annak az alapelvnek a teljesülését, hogy az intézmények a teljes és tényleges kockázati profiljuknak megfelelő szavatoló tőkével rendelkezzenek, illetve a kockázati tudatosság működésük központi részévé váljon. A második és harmadik pillér azt az ellentmondást kívánja feloldani, hogy az összességében meglehetősen sok mérlegelésnek teret engedő prudenciális követelményeket maguk a bankok fogják alkalmazni. A szabályok banki működésbe történő beépülését három különböző oldal támogatja: a felső vezetés és belső ellenőrzés a bankon belülről, a felügyelet és a piac értéktétele a szervezeten kívülről. Ebben a fejezetben hangsúlyosan a banki vállalatirányítási követelményekkel és a felügyeleti ellenőrzéssel foglalkozunk, mint a belső és külső ellenőrzést biztosító intézményrendszerrel. Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy a felügyeleti eljárásokról szóló második pillér többet jelent, mint külső kontrollt, hiszen számos banki kockázat kezelése e pilléren keresztül történik meg, míg a vállalatirányítás egy a megfogalmazott minőségi követelmények közül.

A vállalatirányítási kérdések ma még elsősorban az intézmények saját hatáskörébe tartoznak, bár egyre több e területen is a normatív szabály, és egyre pontosabban az ajánlások követelményei. A vállalatirányítás eredetileg nem tartozott a prudenciális szabályozás hatókörébe, azonban az utóbbi években a banki tevékenység komplexitásának növekedésével egyre fontosabb szerepet kaptak a szervezeti felépítésre, menedzsmentre és belső ellenőrzésre vonatkozó előírások, ezt mutatja az is, hogy a tőkeegyezmény követelményei között hangsúlyosan szerepel. Az első rész ismerteti a vonatkozó bázeli ajánlásokat és a tőkeegyezményben megfogalmazott követelményeket, valamint néhány javaslatot is megfogalmaz az implementációhoz kapcsolódóan.

Az intézmények külső kontrolljában a felügyeleti ellenőrzésnek nagy szerepe lesz az első években többek között azért is, mert a piaci kontrollmechanizmusok – részben strukturális okokból is – jelenleg gyengébbek, mint a fejlett pénzügyi közvetítőrendszerrel rendelkező országokban. A felügyeleti ellenőrzés konkrét megvalósulása az unióban is jelentős részben a tőkeegyezményt bevezető országok hatásköre, az uniós szinten készülő direktíva szövegezésekor így számos megválaszolandó kérdést vet fel a későbbi tagállami alkalmazás. A későbbi tagállami verzióktól függetlenül a tervezetek jelenlegi kidolgozottságukban még nem rendelkeznek egyértelműen arról, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a részletes technikai szabályokat

tartalmazó 1. pillér és a csupán alapelveket megfogalmazó 2. pillér követelmény-rendszere. A Bázeli Bizottság és az unió jogalkotói még várják az egyes országok véleményét arról, hogy melyik pillér megsértése esetén avatkozhatnak be a fel-ügyeletek, erről alakítjuk ki véleményünket a fejezet második részében.

1. Vállalatirányítási kérdések az új bázeli tőkeegyezményben

Belső szervezeti követelményrendszer

Az új bázeli tőkeegyezmény csak akkor lehet sikeres, ha a hatása több lesz, mint bonyolult szolvenciaszabályoknak való megfelelés. Az egyezmény akkor fog jól működni, ha a banküzemben a kockázatkezelési szempontok nagyobb hangsúlyt fognak kapni, és a bankszervezet egészét át fogja hatni a kockázati tudatosság. A fenti célok eléréséhez különösen fontos az, hogy a kockázatmenedzselési folya-matok a szervezeten belül megfelelően kidolgozottak és ellenőrzöttek legyenek. Ehhez kíván segítséget nyújtani a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság, amikor a tőke-egyezmény kidolgozásakor a vállalatirányítási kérdéseket is hangsúlyosan kezeli.

A 90-es évek bankbukásai megmutatták, hogy a bankok belső irányítási problémá-inak milyen negatív következményei lehetnek. A szakirodalomban külön kategori-zálják azokat a banki bukásokat, amelyek a belső folyamatok elégtelensége miatt következnek be. Tipikus hibák közé tartozik a vezető testületek kontrollszerepének és elszámoltathatóságának hiánya, egyes banki tevékenységek kockázatának nem megfelelő felismerése, értékelése és kezelése, a szervezeti ellenőrzési rendszer hibái, az elégtelen könyvvizsgálat, a szervezeten belüli információáramlás tökéletlensége. A vállalatirányítási megoldások általánosan arra a problémára keresik a választ, hogy az intézmény tulajdonosainak, az őket képviselő igazgatóságnak és a banki menedzsereknek az érdekei nem feltétlenül esnek egybe a bank üzleti döntéseihez kapcsolódó kockázatok mértékét, valamint a belső folyamatok ellenőrzésére fordí-tott időt és erőforrásokat illetően. A jó vállalatirányítási gyakorlatok azáltal, hogy a szervezeten belül feladatokat és felelőségeket delegálnak, belső érdekkonfliktuso-kat állapítanak meg és kezelnek, elősegítik azt, hogy a banküzem folyamatai a szervezetben átláthatóan, követhetően, ellenőrizhetően működjenek. Ez növeli a

bank hatékonyságát, csökkenti a működési kockázatokat, és lehetőséget teremt a különböző érdekű csoportok közötti koordinációra.

Ennek egyik követelménye az, hogy a kockázati tudatosság a szervezetben növekedjen. Amennyiben a kockázati pozíciók mind üzleti területenként, mind globálisan szervezetenként rendelkezésre állnak, és a jelentéseken keresztül egyre jobban számszerűsítve vannak, valamint a vezető testületek ülésein rendszeresen megjelennek a belső kockázatkezelési szabályzatok, kockázati modellek és azok változásai, kiegészítései, akkor feltehető, hogy a felső menedzsment kockázati tudatossága is nőni fog a döntéshozatalok során. Ez elérhetőbbé teszi azt a célt, hogy az intézmény által vállalt kockázatok szintje minden érdekcsoport számára elfogadhatóvá és transzparenssé váljon.

A későbbiekben kitérünk arra, hogy az új tőkeegyezmény második pillérjének (a felügyeleti ellenőrzésnek) hazai implementációjában milyen nehézségeket okoz, hogy a követelmények jelentős része normatív alapon nem leírható. A banki vállalatirányítás vizsgálatának kötelezettsége tipikusan ilyen terület. Írásunkkal érzékelteni akarjuk azt, hogy az iránymutatás és ajánlás formában megfogalmazott legjobb gyakorlatok milyen típusú elvárásokat közvetítenek az intézmények felé.

A banki vállalatirányítás hazai gyakorlatának elemzése, a legjobb gyakorlatok megfogalmazása, a banki szabályozásban a vállalatirányítási normák tudatos és koherens kialakítása makroprudenciális feladat, és jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy az egész bankrendszer stabilitása növekedjen. Ezért jegybanki szempontból is kiemelkedően fontosnak tartjuk a téma alaposabb vizsgálatát.

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy a tőkeegyezmény tervezetében, valamint a készülő direktívatervezetben és egyéb bázeli bankfelügyeleti ajánlásokban milyen vállalatirányítási szabályok fogalmazódtak meg. A szabályok rövid ismertetésén túl kérdéseket vetünk fel a magyarországi implementációval kapcsolatban, valamint megfogalmazunk egyes javaslatokat.

A banki szervezetek vállalatirányításának két aspektusával foglalkozunk jelen tanulmányban⁸¹. A *belső szervezeti kérdéseken* túl a szervezeti folyamatok átláthatóságát növelni hivatott *közzétételi kötelezettségekkel* is foglalkozunk. Először a banki vállalatirányítás általános szervezeti kérdéseit tárgyaljuk, ezt követően néhány kockázatkezelési terület specifikus követelményrendszerét vázoljuk. Végezetül a harmadik

⁸¹ Nem foglalkozunk a tulajdonosi jogosultságok gyakorlásával, mivel az új tőkeegyezmény csak a szolvencia szintjénél érinti ezt a területet vázlatosan.

pillér közzétételi követelményeire is kitérünk, amelynek igen jelentős indirekt vállalatirányítási hatása lesz, mert a folyamatos közzétételek – a szabályozói szándék szerint – pontos képet adnak az intézmény kockázatkezelési folyamatairól is.

Általános szervezeti követelmények

A banki vállalatirányítás általános szervezeti követelményei a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság ajánlásaiban találhatóak⁸². Az ajánlások kiemelten foglalkoznak az igazgatóság, a menedzsment és a belső audit (belső ellenőrzés) szerepével. A különböző szervezeti egységekkel szembeni elvárások ismerete azért nagyon fontos, mert a felügyeleti ellenőrzés során (2. pillér) a felügyelő hatóság a banki menedzsmentet és a banki szervezetet is értékelni fogja abból a szempontból, hogy prudens-e a kockázatmenedzsment. A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság ajánlásai a magyar felügyelet számára is iránymutatásul szolgálhatnak a jövőben a menedzsment minőségének megítéléséhez, a tőkeegyezmény ugyanis explicit utalást tesz arra, hogy a felügyeleti ellenőrzés szempontjából a korábban kibocsátott ajánlásokban foglaltakat tekint mérvadónak.

A korábbi bázeli ajánlásokban megfogalmazott legfontosabb követelmények

Igazgatóság

A bank igazgatóságának felelőssége végső soron az, hogy a banki kockázatmenedzsment-rendszer megfelelően működjön. A **banki kockázatmenedzsment** az alábbi alapvető folyamatokat tartalmazza:

1. Azon politikákat és eljárásokat, amelyek a banki kockázatok azonosítására, mérésére, kezelésére és jelentésére készülnek. A szabályzatokat az igazgatóságnak évente át kell tekinteni, és szükség esetén frissítenie kell.
2. Azt a folyamatot, amelynek során a banki kockázatok szintjéhez a tőkét allokálják.

⁸² Így például a Framework for Internal Controls (1998), Enhancing Corporate Governance (1999), Principles for the Management of Credit Risk (2000), Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk (2003).

3. Azt a folyamatot, amelyben meghatározzák a tőke megfelelési célokat, ideértve a bank stratégiai célját és üzleti tervét.
4. A belső ellenőrzés folyamatát, benne a vezetői folyamatok rendszeres felülvizsgálatát.

Az igazgatóság feladata a kockázatmenedzsment kialakítása során a kockázatkezelési politikák, a belső kockázatvállalási szabályzatok elkészítése, ezek szervezeti megoldásainak rögzítése. Az igazgatóság felelőssége az is, hogy a szabályzatokat rendszeresen felülvizsgálják. Ennek megfelelően az igazgatóságnak kell a Bázis II. bevezetésekor a megfelelő szervezeti változásokat jóváhagyni, és a vonatkozó belső szabályzatokat elkészíteni.

A bank igazgatóságának felelőssége az is, hogy a bank egészének **kockázati kitétségét** meghatározza, és azt folyamatosan figyelemmel kíséresse. Ez azt a folyamatot foglalja magában, amely során meghatározzák a kívánatos kockázati kitétségeket az egyes üzleti ágak vonatkozásában, valamint a célok teljesülését az üzleti év során folyamatosan ellenőrzik.

A fenti döntések előkészítő anyagait a felső menedzsment készíti. Ahhoz, hogy az igazgatóság ellenőrző funkcióját be tudja tölteni, a döntéshozatal során önálló, független szempontokat is kell mérlegelnie. Csak ekkor teljesülhet az a kívánság, hogy az igazgatóság ellensúlyozni tudja a felső menedzsment szerepét a bank irányításában.

A banki kockázatmenedzsment megfelelő működéséhez jól kvalifikált vezetők szükségesek. Az új tőkeegyezmény sikeres végrehajtásához alapvető követelmény, hogy az igazgatóság tagjainak átfogó és mély ismeretei legyenek a banki kockázatmenedzsmentről, az egyes banki kockázatok természetéről.

Menedzsment

A menedzsment feladata a kockázatmenedzsment működtetése a szervezeten belül. E feladatán belül a menedzsment meghatározza a konkrét szervezeti megoldásokat, delegálja a feladatokat és felelősségeket. Elkészíti a kockázatmenedzsment politikákat, eljárásokat, és jóváhagyásra az igazgatóság elé terjeszti. A menedzsment felügyeli az egyes üzleti tevékenységek kockázatmenedzsmentjét, mindeközben kerüli a túlzott szerepvállalást az egyes üzleti tevékenységeket

érintő döntéshozatalban. A fontosabb döntéseket minden esetben két vezetőnek kell meghoznia (négy szem elve).

A delegálási folyamat során az egyes kockázatok tekintetében (egyes üzletágakban) figyelemmel kell lenni a lehetséges érdekkonfliktusokra. Szervezetileg külön kell választani a pozícióvállalást és a pozíció minősítését, monitoringját, kezelését. Egyes kiemelt munkakörök (így pl. a pénzpiaci kereskedők) javadalmazási politikáját külön kell felügyelni.

Belső ellenőrzés

A belső ellenőrzés szerepe a kockázatmenedzsment folyamatainak rendszeres felülvizsgálata, ellenőrzése, hiányosságok észlelése esetén javaslatok megfogalmazása. A hatékony működés érdekében a banknak állandó belső audit funkciót ellátó szervezeti egységgel kell rendelkeznie (a továbbiakban belső ellenőrzés). Ennek a szervezeti egységnek függetlennek kell lennie a vizsgált tevékenységtől és a számviteli és compliance funkciót gyakorló szervezeti egységtől. A függetlenség azt jelenti, hogy a belső ellenőrzés maga határozza meg a vizsgált tevékenységet, a vizsgálat időpontját a bank összes szervezeti egységében. A belső ellenőrzésnek igazgatósági bizottság vagy felügyelőbizottság közvetlen irányítása alá kell tartoznia, az alkalmazott vállalatirányítási modelltől függően. A belső ellenőrzés vezetője a saját kezdeményezésére közvetlenül érintkezhet az igazgatósággal, az igazgatóság elnökével, az auditbizottság tagjával vagy a külső auditorral. A pontos szabályokat az auditszabályzatban kell meghatározni, amelyet a belső ellenőrzés készít és az igazgatóság/felügyelőbizottság fogad el.

A bázeli szervezeti ajánlások egy olyan intézmény képét írják le, amelyben a feladat- és felelősségmegosztásokon keresztül az igazgatóság és a belső ellenőrzés a menedzsment tevékenységét meghatározza, értékeli, és folyamatosan ellenőrzi. Az ajánlások törekednek arra, hogy a szervezeten belül a fékek és egyensúlyok megfelelően működjenek, ami stabilizáló hatású az intézményre. A fent ismertetett igazgatóság–felső menedzsment hatáskör- és felelősségmegosztást azonban nem lehet mechanikusan értelmezni a magyar bankrendszerben. A magyar társasági jog a német hagyományokat követve az igazgatóság–felügyelőbizottság rendszerű részvénytársasági formát honosította meg. Ebben a társasági jogi konstrukcióban az

angolszász *board* funkciói két testület között oszlanak meg, és az igazgatóság gyakran operatív kérdésekkel is foglalkozik.

A magyar jogalkotó gyenge jogosítványokkal rendelkező felügyelőbizottságot alkotott, amelynek a működése a gyakorlatban gyakran formális. A hitelintézeti törvény a felügyelőbizottság tagjaitól csak három év vezetői gyakorlatot kíván meg⁸³ gazdasági területen, speciális szakmai követelmények nélkül. A ritkán ülésező, gyakran kevés speciális szakmai gyakorlattal rendelkező, az igazgatóságtól rendszerint erősen függő felügyelőbizottság nehezen tudja a stratégiaalkotás és ellenőrzés funkcióját együttesen betölteni.

A nagyobb magyar bankokban az igazgatóság a felső menedzsmenttől függetlenebb, ezektől az intézményektől meg lehet (és meg is kell) követelni az igazgatóság és a menedzsment közötti elválasztást. A kisebb magyar bankokban – amelyek szinte kivétel nélkül domináns külföldi tulajdonban vannak – nem tűnik reálisnak a fenti megosztás. Az igazgatóság és a felső menedzsment a kisebb szervezeteknél személyileg megegyezik. Tapasztalataink szerint a stratégiaalkotásban az anyabank jelentős szerepet játszik, és az ellenőrzési funkció is megjelenik az anyabank belső ellenőrzésén keresztül. Kérdés, hogy ezekben az esetekben milyen funkciók maradnak a felügyelőbizottságnál, és mennyire veszi át a magyar igazgatóság a klasszikus megosztás szerinti felső menedzsment szerepet. A kérdés gyakorlati megítélésénél feltehetően szükség lesz a felügyelő hatóság saját értéktételére is.

Az új tőkeegyezmény vállalatirányítási követelményei

A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság külön vállalatirányítási szabályokat fogalmazott meg egyes területekre az új bázeli tőkeegyezményben. Ezek hangsúlyosan érintik a hitelkockázat, a működési kockázat és a piaci kockázat menedzsmentet. A tőkeegyezmény minimumkövetelményeket kíván meg a fejlettebb módszerek alkalmazásának feltételeként, ezek része a vállalatirányítási követelmények megfogalmazása.

⁸³ Hpt. 44. § (5) a) „a banki vagy vállalati gazdálkodás, illetve az államigazgatás pénzügyi, illetve gazdasági területén szerzett vezetői gyakorlattal”.

Hitelkockázat

Legjelentősebb változás a magyar bankok életében a hitelkockázat-kezelés területén várható. Az eddigi limiteken és tőkemegfelelésen alapuló meglehetősen merev rendszert a választott módszertől függően rugalmasabb tőkeallokálás és kifinomultabb minősítés váltja fel.

A bázeli hitelkockázat-menedzsmenttel foglalkozó ajánlás⁸⁴ szerint az igazgatóságnak időszakonként felül kell vizsgálnia, és jóvá kell hagynia a hitelkockázati politikákat és stratégiát. A hitelezési stratégiának tartalmaznia kell a bank kívánatos hitelkockázati kitettségét, a jövedelmezőség elvárt szintjét, a fontosabb célpiacokat és a bank hitelportfóliójának kívánatos jellemzőit. Az új tőkeegyezmény tervezete szerint a belső minősítésen alapuló módszert az igazgatóságnak vagy egy kijelölt bizottságnak jóvá kell hagynia. Minden lényeges változásról, amely a minősítés rendszerét vagy a fontosabb banki politikákat érinti, értesíteni kell az igazgatóságot vagy a kijelölt bizottságot.

A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság a tervezetben meghatározza a belső minősítésen alapuló módszerek alkalmazásának minimumkövetelményeit. E követelmények teljesülése esetén a felügyelő hatóság engedélyezi a módszer alkalmazását.

A hangsúly a minimumkövetelményekben arra helyeződik, hogy a bank képes a hitelkockázatokat megfelelően mérni és a követeléseket rangsorolni. A felügyeleti ellenőrzés arra fog irányulni elsősorban, hogy a belső modell megbízható adatokat szolgáltat-e. Az ellenőrzéshez használt kritériumokat a nemzeti felügyeletek fogják meghatározni, ezek azonban csak az értékelést szolgálják, kívánatos megoldásokra vonatkozó pontos előírásokat nem tartalmaznak. A felügyelet azt is vizsgálja majd, hogy a belső minősítésen alapuló módszert valóban az egész hitelezés folyamatában használja-e az intézmény. Ez azt jelenti, hogy a belső minősítésnek, a nem teljesítési valószínűségeknek, a csőd esetén bekövetkező veszteségszámításoknak alapvető szerepet kell játszaniuk az intézmény

- hitelbírálati folyamatában,
- kockázatkezelésében,
- belső tőkeallokálásában.

⁸⁴ Principles for the credit risk management (2000).

A bankok kompetenciájába tartozik annak eldöntése, hogy a minősítésekhez kötik-e a tőkeallokáláson kívül más kockázatkezelési döntés⁸⁵.

A belső minősítésen alapuló módszert **független szervezeti egységnek kell kialakítania**, fejlesztenie és folyamatosan ellenőriznie. A függetlenség a hitelezési döntéseket és a hitelek minősítését végző szervezeti egységektől való személyi és szervezeti különállóságot jelent. Az új szervezeti egység felelőssége

- a hitelezési minősítési kategóriák tesztelése és figyelemmel kísérése,
- a hitelminősítésekről szóló általános elemző jelentések elkészítése, ideértve a történeti nem teljesítési adatokat aszerint csoportosítva, hogy egy évvel a nem teljesítés előtt és a nem teljesítés időpontjában milyen minősítést kaptak. A jelentésnek fontos része a kategóriák közötti mozgások és a legfontosabb minősítési kritériumok trendjeinek elemzése is.
- Olyan eljárások kifejlesztése és alkalmazása, amelyek azt hivatottak biztosítani, hogy a különböző földrajzi régiókban és hitelezési szervezeti egységekben a minősítési fogalmakat konzisztensen alkalmazzák.
- A minősítési eljárás revíziója, változtatások elvégzése.

A belső ellenőrzésnek a teljes belső minősítési rendszert évente auditálnia kell. A nemzeti felügyeleti hatóságoknak lehetőségük lesz arra, hogy rendszeres külső auditot is megköveteljenek.

Önmagában az, hogy a belső minősítésen alapuló módszert külön szervezeti egység alakítja ki, természetesen nem elégséges feltétele a jól működő hitelkockázatmenedzsmentnek. Fontos szervezeti követelmény, hogy a növekedésben és ügyfelek számának növelésében érdekelt hitelbírálótól elkülönüljön a hitelminősítés folyamata, ugyanakkor fordított irányban szoros összefüggésnek kell kialakulnia, így a hitelminősítésnek befolyásolnia kell a hitelbírálás eredményét. Gondot okozhat az egyes hiteldöntéseknél a kockázati szempontok figyelembevétele. A whole-sale hitelezésnél a kiélezett versenyben a jövedelmezőségi és kockázati szempontokat nehéz lesz egyeztetni. Kérdéses, hogy mennyire valószínű azt elvárni, hogy nagy ügyfelekkel szemben a további ügyleteknél magasabb kockázati felárat kérjenek, szigorúbb feltételeket diktáljanak, esetleg az ügyletet elvesseék. A jól kidolgozott belső szabályzatok itt abban segíthetnek, hogy megfelelő kockázatkezelési technikákkal az intézményt érő tényleges kockázatokat a bankok csökkentsék.

⁸⁵ Esetleg kamatfelár, céltartalék-képzési szabály.

Működési kockázat

A működésikockázat-menedzsmentre vonatkozó bázeli ajánlás⁸⁶ hasonló szervezeti követelményeket kíván meg, mint amelyeket az általános részben már leírtunk. Kiemeljük viszont azt az ajánlást, amely a belső audit funkció és a működésikockázat-kezelési funkció elválasztását javasolja, legalábbis a közvetlen függőséget elkerülendőnek nevezi.

A standard és a fejlett módszer (AMA⁸⁷) is felügyeleti jóváhagyás esetén alkalmazható. A felügyeleti jóváhagyáshoz az intézménynek – csakúgy, mint a hitelkockázat-kezelés esetében – minimumkövetelményeknek⁸⁸ kell megfelelni. **Általános,** minden módszer esetében elvárt követelmények között szerepel

- az igazgatóság és a felső menedzsment viszonyának megfelelő rendezése a működésikockázat-kezelés területén is, amelyre vonatkozó általános ajánlásokat az első részben ismertettük,
- megfelelő erőforrások rendelkezésre állása minden üzleti területen a módszer kielégítő alkalmazására.

A **standard és a fejlett módszer** esetében további minimumkövetelményeket fogalmaz meg az egyezmény tervezete. Vállalatirányítási szempontból hangsúlyos, hogy az egyezmény a fejlett módszer esetében *független* működésikockázat-kezelési funkcióról beszél, amely saját maga tervezi meg a működésikockázat-kezelés szervezeten belüli megoldásait és hajtja végre azokat. Mindkét módszer esetében a kockázat *mérésének* rendszerét külső auditornak és/vagy a felügyelő hatóságnak kell felügyelnie. Az egyezmény lehetőséget nyújt a tagállamoknak arra, hogy a teljes működésikockázat-menedzsmentet külső auditorral is ellenőrizzék.

A *piaci kockázatok* esetében az intézménynek a tőkeegyezmény előírja, hogy az intézmény kereskedési stratégiáját a felső menedzsmentnek jóvá kell hagynia, a pozíciók értékelését a front office tevékenységétől el kell különíteni. A piacikockázat-kezelés kapcsán a tőkeegyezmény ezenkívül az általános követelményekhez hasonló gyakorlat kialakítását kívánja meg, azonban a korábbiaktól eltérően ezt nem csak a belső modellel működő bankok számára írja elő.

⁸⁶ Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk (2003).

⁸⁷ Advanced Measurement Approaches.

⁸⁸ Qualifying criteria.

A bázeli tőkeegyezmény szerint a vállalatirányítás minősítése tehát két szinten fog megtörténni. Elsőként a hitel- és működésikockázat-kezelés területén fejlettebb módszert alkalmazó intézményeknek a fentiekben leírt speciális követelményeknek kell folyamatosan megfelelniük. Másodszor a felügyeleti ellenőrzés során a felügyelő hatóságnak az intézmények vállalatirányítását általánosan minősítenie kell, szükség esetén megfelelő változásokat javasolni. Mivel a bankok belső irányítási rendjének minősítésére jelenleg nincs kiforrott magyarországi gyakorlat, ezért a tőkeegyezmény adaptációjának folyamán szükséges lesz az értékelés szempontrendszerének pontos körülírása.

Közzététel

A minimum tőkekövetelményt (első pillér) és a felügyeleti ellenőrzést (második pillér) hivatott kiegészíteni a harmadik pillérben megfogalmazott közzétételi kötelezettség. A közzétételnek indirekt vállalatirányítási hatása van. A közzététellel a piac több megbízható, pontos információhoz jut a bank pénzügyi helyzetéről, teljesítményéről és kockázatkezeléséről, amelynek következtében a pénz- és tőkepiacokhoz könnyebben és olcsóbban tud hozzájutni. A megfelelő közzététel:

- Segíti a piaci szereplőket, mert pontosabban tudják felmérni a pénzügyi intézmény pénzügyi erejét, teljesítményét.
- A menedzsment viselkedését befolyásolja.
- Kontrollt jelent a felügyelet felett.
- Megmutatja, hogy a bank megfelelően kezeli a kockázatait azáltal, hogy a kockázatomérési módszerekről információt szolgáltat.
- Csökkenti a piaci bizonytalanságot.
- Növeli a bank által közzétett információk hitelességét.

A közzétételi követelmények pontos körét és az alkalmazás hatályát a magyar jogalkotónak kell meghatároznia. A munkadokumentum szerint a jelentős nemzetközi bankoknak és jelentős leánybankjaiknak, valamint a jelentős nemzeti bankoknak negyedévente kell közzétenniük az alapvető tőkelemeiket (tier one) és a teljes tőkemegfelelési mutatóikat. A kisebb bankoknak ezzel szemben elégséges az éves közzététel. Minden közzétételnek a lényegesség koncepcióján (materiality concept) kell alapulnia. Ez azt jelenti, hogy a banknak törekednie kell a közzététel összeállításánál arra, hogy a felhasználók gazdasági döntéseinek megalapozása

céljából az információk lényegesek legyenek (user test). A közzététel tehát nem kizárólag egy katalógusba szedett kötelezettséglistának történő megfelelés, hanem azt is tartalmazza, amit az intézmény a lényegességi koncepció alapján fontosnak ítél. A pótlólagos közzétételek szerepelhetnek a negyedéves (éves) rendes közzétételben, de rendkívüli közzétételi kötelezettsége keletkezik a banknak, ha az információ lényeges a piaci szereplők döntéshozatala szempontjából.

A banknak az igazgatóság által jóváhagyott közzétételi politikával kell rendelkeznie. A közzétételi politikának meg kell határoznia, hogy az intézmény milyen tartalmi elemekkel, milyen szervezeti formában, milyen belső ellenőrzési megoldásokkal felel meg a követelményeknek. A banknak rendszeresen felül kell vizsgálnia a közzétételi követelményeknek való megfelelést.

Tartalom

A közzétételi követelmények köre három nagy csoportra osztható. A bankoknak elsőként ismertetni kell, hogy a közzététel mely szervezeti egységekre, milyen tartalommal készül. Másodszor, a bankoknak a tőkestruktúrát és a tőkemegfelelést kell ismertetniük. Végül a legterjedelmesebb, harmadik részben azokat a szervezeti eljárásokat, kockázatkezelési technikákat és az egyes banki kockázatoknak való kitettséget kell ismertetniük, amelyek alapján az allokált tőkemennyiség meghatározásra került.

Magyarországon jelenleg a bankokat érintő közzétételi kötelezettségek számviteli adatok közzétételét jelentik. A számviteli adatok ex post igyekezzenek teljes és valós képet adni a gazdasági folyamatokról, ezzel szemben a kockázati alapú közzététel statisztikai valószínűségek alapján igyekszik ex ante képet adni a banki portfólió kockázatosságáról. Az új típusú (kockázati alapú) közzétételek tehát más tartalmú adatok nyilvánosságra hozását jelentik, ezt tudatosítani kell.

Magyarországon a piaci fegyelmező erő hatása – véleményünk szerint – a kezdeti időszakban korlátozott lesz. A magyar bankok tőkéjének 15,3%-a az alárendelt kölcsöntőke, amelynek nagy részét azonban az anyabankjuktól kapják, ezért feltehető, hogy az árazásuk nem csak piaci szempontokat tükröz. Így a kezdeti időben nem lehet arra számítani, hogy a bankok minősítései a kölcsöntőke-árazáson keresztül hatni fognak a banki profitabilitásra. A bankok mozgásterét az is növeli, hogy jelentős szavatolótőke-többletük van jelenleg. Ilyen környezetben nehezen

képzeltet el, hogy a magyar bankok a közeljövőben nagy volumenben alárendelt kölcsöntőket bocsássanak ki.

A piaci fegyelmező erő az alárendelt kölcsöntőke árazásán kívül a bankközi piac árazásában és limitjeiben jelenhet meg. Érdemes lenne megvizsgálni ebből a szempontból a magyar piacot, bár a jelentősebb forrástöbblettel jelentkező bankoknál feltehetően a piaci ellenőrzés e formája sem lehet jelentős, mivel e bankok jellemzően nettó hitelezők a bankközi piacon.

A közzétételek bevezetésekor különösen fontos megfelelően ismertetni a közzétételek tartalmát és az abból levonható következtetéseket. A közzététel kiélezett piaci körülmények között szélsőséges reakciót is okozhat, az ezzel kapcsolatos félelmek arra intenek, hogy a szereplők kezdetben nagy körültekintéssel járjanak el a közzétételek kommunikálásában.

Észrevételek, javaslatok

Az alábbiakban pontokba szedtük azokat az észrevételeket, amelyek vállalatirányítási szempontból növelhetik az új tőkeegyezmény adaptálásának sikerét.

1. A magyar szabályozásban explicite meg kell fogalmazni, hogy az új tőkeegyezmény végrehajtásához kapcsolódó belső politikák, szabályzatok elkészítése és jóváhagyása kinek a feladata a szervezeten belül, és milyen rendszerességgel kívánja meg a jogalkotó ezek felülvizsgálatát.
2. Az új tőkeegyezmény alkalmazásáról szóló belső szabályzatban meg kell követelni a hitelintézetektől, hogy rögzítsék a felelőségeket az egyes kockázatokra vonatkozó módszerek fejlesztéséről, kialakításáról, a tőkekövetelmények számításáról, a pozíciók besorolásáról és értékeléséről, a nagy kockázatok követéséről, túllépéséről, jelentéséről. A belső szabályzat ugyancsak tartalmazzon a belső modellek alkalmazásának kvalitatív követelményeit.
3. A tőkeegyezmény végrehajtásának kritikus pontja a modellek eredményeinek üzleti alkalmazása, ezért a szavatolótőke-követelmények teljesítésén túlmenően lényeges annak nyomon követése, hogy a kockázati szempontok hogyan érvényesülnek az árazásban, az elbírálásban, a kockázatkezelésben. Az intézmények vonatkozó szabályzatainak tartalmaznia kell az erre vonatkozó normákat, eljárásokat, a szabályzatok jóváhagyásakor és a prudens működés vizsgálatakor ezt figyelembe kell venni.

4. Nemzetközileg nincs egységes szabályozása a vezető tisztségviselők szakmai alkalmassági követelményeinek, azonban véleményünk szerint az új tőkeegyezmény bevezetése kapcsán érdemes lenne újra végiggondolni a hazai szabályozást, tekintettel a vezető tisztségviselők hitelintézetnél végzett speciális tevékenységére, amelyhez elmélyült kockázatmenedzselési, bankszakmai ismeretekre van szükség, különösen az új tőkeegyezmény bevezetése után. A fejlett gyakorlattal rendelkező országok képzettségi követelményeket írnak elő a vezető tisztségviselők számára⁸⁹, a vállalatirányítási legjobb gyakorlatok is tartalmazzák a menedzsment folyamatos képzésének programját, kötelezettségét.
5. A felügyelő hatóság számára a szabályozás során megfelelő diszkréciót kell biztosítani az általános vállalatirányítási követelmények teljesülésének megítéléséhez. Természetesen ez nem vonatkozik a minimum követelmények teljesítésére.
6. Fontos végiggondolni azt, hogy mi a következménye annak, hogy a piaci fegyelmező erőre kezdetben korlátozottan lehet számítani a bankok viselkedésének befolyásolásában. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a kezdeti időben a felügyeleti ellenőrzésnek nagyobb szerepet kell játszania a kockázatmenedzsment prudens működésének biztosításában, azonban ehhez a felügyelő hatóságnak megfelelő eszközrendszerrel kell rendelkeznie.

2. Felügyeletek szerepe a tőkekövetelmény meghatározásában Lehetőségek és veszélyek a hatósági diszkrécióban

A bázeli ajánlások 2. pillére a felügyeleti értékítélet gyakorlásának a jelenleginél jóval komolyabb szerepet biztosít, az EU-ban pedig mindez jogszabályi támogatottságot kap. Az új tőkeszabályok, vagy lényegében a kockázatalapú szabályozás rugalmasságát biztosítják a felügyeletek jogkörét rendkívüli mértékben megnövelő előírások, és a standard jellegű szempontrendszert biztosító előírások hiánya. Ez a pillér ugyanis egyfajta eredmény szemléletet mutat, ahol csupán az alapelvek rögzítésére került sor.

Ebben a fejezetben nem a felügyeletek kibővülő jogkörére helyezük a hangsúlyt, hanem azokra a hiányosságokra, amelyek a felügyeleti intézkedéshez, szankcionálás-

⁸⁹ Ilyen az FSA Training and Competence rezsímje. Az FSA a legújabb bázeli konzultációs anyagában utalt arra, hogy vizsgálni fogja egyedi intézményenként azt, hogy a felső menedzsment mennyire van tisztában a tőkeegyezmény követelményeivel.

hoz kapcsolódva felmerülnek. A jelenlegi tervezetekből nem derül ki egyértelműen, hogy mi lehet a felügyeleti intézkedés kiváltó oka, és milyen instrumentumok alkalmazhatóak a szabályok megsértése során, így lényegében a felügyelet mérlegelési jogköréhez szükséges feltételrendszer teljes mértékben hiányzik. Néhány bekezdésben foglalkozunk azzal is, hogy a kockázatalapú szabályozás az eddigi gyakorlattól eltérő szankcionálási eszközöket, adott esetben akár felügyeleti be nem avatkozást igényelhet. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a 2. pillér szabályozottságának hiánya milyen ellentmondásokhoz vezet a 2. és 1. pillér kapcsolódásában.

Mikor intézkedhet a felügyelet?

A Bazel II. három pillérből álló szerkezeti felépítése azt sugallja, hogy az 1. pillér feltételei és függvényei alapján kiszámolt tőkekövetelmény tölti be a jövőben a jogszabályban rögzített minimum tőkekövetelmény szerepét. A 2. és 3. pillér pedig az ennek való megfelelésre ösztönöz a felügyeleti eljárásról és a nyilvánosságra hozandó információkról szóló rendelkezésekkel.

A szerkezeti felépítésből adódó minimumkövetelménynek (minimumkövetelmény = 1. pillér) mond ellent az, hogy a 2. pillér a felügyeleti gyakorlat mellett az 1. pillérben nem fedezett kockázatokra is megfogalmaz heurisztikus követelményeket, valamint előírja, hogy az intézménynek a kockázati profiljának megfelelő szavatoló tőkével kell rendelkeznie. Ez utóbbi, az intézmény teljes kockázatának megfelelő szavatoló tőke értékét belső tőkeallokálási modelljével (CAAP, capital adequacy assessment process) határozza meg a bank, és a kapott eredményt értékeli a felügyelet a saját értékítélete alapján. Ha a bank ezt a felügyeleti értéket nem éri el, akkor a felügyelet intézkedést kezdeményezhet. Így tehát nem egyértelmű, hogy mi a jogilag kötelező minimumérték, amelynek megsértése következményekkel jár, illetve lehet-e felügyeleti intézkedést kezdeményezni jogszabálysértést nem jelentő banki gyakorlatnál.

Az angol szabályozásban már régóta működő trigger és target mutatók rendszeréhez hasonló kép bontakozik ki a minimumtőke és a felügyeleti beavatkozások tekintetében. Eszerint a jogszabály megsértését okozza, ha a szavatoló tőke az 1. pillérben számított szint alá csökken (trigger érték), a felügyelet viszont már akkor beavatkozhat, ha a szavatoló tőke kisebb, mint az intézmény kockázati profilját és menedzsmentkontrollját tükröző érték (1.+2. pillér, target érték). Ez a képlet azon-

ban még nyitott kérdés, és felvet néhány kérdést az 1. pillérben figyelembe nem vett kockázatok követelményeinek hovatartozása is.

Minimumkövetelménynek tekinthető:

- az 1. pillérben meghatározott számítások eredményeként kapott értéke, vagy
- az 1. pillér számításai, és a 2. pillérből az 1. pillérben le nem fedezett kockázatokhoz kapcsolódó követelmények együttesen.

A követelmények 1–2. pillér közötti megbontásának egyik fontos indoka szerint napjainkban a kockázatkezelés komplexitása és az innovatív eszközök gyors elterjedése lehetetlenné teszik a mindenre kiterjedő szabályokat és ellenőrzéseket. Az alapvető cél (kockázatnak és kezelésének megfelelő követelmények) folyamatos teljesülése rugalmasságot kíván mind a felügyelettől, mind a piactól, hogy a szabályozással meg nem fogható tényezőket is figyelembe vegyék a bank stabilitásának értékelésekor.

A másik oldalról viszont a rugalmasság (szabályozottság hiánya) azzal a következménnyel jár, hogy az 1. pillér részletekbe menő számításai könnyedén módosíthatók objektívan nehezen alátámasztható összegekkel, amely utólag megkérdőjelezi a számítások kifinomultságának szükségességét. Az 1. pillér néhány száz oldalas szabálykötege aprólékosan rendelkezik arról, hogy hogyan számolják a bankok és befektetési vállalkozások a konkrét ügyletekkel felvállalt és az üzletmenettel járó kockázatokhoz kapcsolódó tőkekövetelményeket. A szavatoló tőke elvárt szintjét azonban többek között a kockázatvállaláson kívül a kockázatkezelés minősége, a menedzsment hozzáértése és az ellenőrzési rendszer hatékonysága is befolyásolja. Olyan tényezők ezek, amelyek objektíven nem mérhetők és nem számszerűsíthetők, így tőkekövetelményre fordításuk is nehezen oldható meg, azonban a felügyeletnek az értékelés során figyelembe kell vennie ezeket a szempontokat is.

Ugyanez a kvantifikálási nehézség igaz az 1. pillérben nem kezelt kockázatoknál, amelyek azért kerültek ki a nemzetközileg egységes szabályozást biztosító 1. pillérből, mert az eltérő piaci környezet és banki profilok lehetetlenné teszik a nemzetközi szabványok megfelelő alkalmazását. A bázeli ajánlásban felsorolt hat⁹⁰, és az európai 14 kockázati típus, illetve folyamatokhoz kapcsolódó kockázat⁹¹ között azonban vannak olyanok, amely egy ország szintjén egységesen értékelhetők, és

⁹⁰ A 6 kockázat: banki könyv kamatkockázata, működési kockázat, stresszteszt, fedezet maradvány kockázata, koncentrációs kockázat, értékpapírosítás.

⁹¹ A 14 értékelendő kockázat, folyamat: kockázati menedzsment, hitel- és partnerkockázat, koncentrációs kockázat, fedezetek maradvány kockázata, értékpapírosítás, kamatkockázat, működési kockázat, piaci kockázat, likviditási kockázat, kereskedési könyvi tételek allokálása, riportolás, belső tőkeallokálás, folyamatos tesztelés, belső ellenőrzés.

ezért bizonyos szabványosított értékelési módszerek előírása meggondolható és közgazdaságilag is indokolható. A jelenlegi direktíva tervezet viszont csak hozzávetőleges segítséget nyújt az 1. pillér szubjektívan értékelhető követelményeinek és a 2. pillér kockázatainak értékeléséhez, egyértelmű szempontrendszer nem került kidolgozásra. Segítséget a későbbiekben az európai és G10 országok felügyeleteinek munkáját összehangoló bizottsági munkacsoportok ajánlásai adhatnak, a best practice alkalmazásánál azonban az ország-, és az egyedi banki jellemzőket is figyelembe kell venni, ahol ez utóbbi rugalmasságot, illetve a jogszabályban előre nem rögzíthető tényezők használatát igényli.

Az 1. pillérben nem kezelt kockázatok

Az 1. pillér helyett a 2. pillérben kezelt kockázatok közül a kamatkockázat, a biztosítékokhoz kapcsolódó jogi kockázat, vagy a makrogazdasági környezet változásának kockázata egy ország esetén ugyanúgy érintik az ott található intézményeket. A 2. pillérben kezelt további kockázatok (koncentrációs kockázat, működési kockázat, értékpapírosítás) ezzel szemben ugyanúgy az egyedi banki jellemzők figyelembevételével értékelhetők, mint a bank teljes kockázati profiljának megfelelő tőkeallokálás értékelése. A szavatoló tőke gazdasági ciklusnak megfelelő ingadozását csökkentő stresszteszt, a fedezeti ügyletekhez kapcsolódó jogi és egyéb kockázatok és a kamatkockázati stresszteszt követelményei elválaszthatók az intézmény egyedi jellemzőire vonatkozó követelményektől. Ez utóbbi követelmények meghatározásához szükséges szempontrendszer sokkal pontosabban körülírható. A követelmények megsértésének szankcionálását pedig véleményünk szerint ugyanúgy automatikusan kell végrehajtani, mint az egyes pillér esetén, hogy ne diszkrécióján múljon, hogy a felügyelet hoz-e intézkedéseket vagy sem. A szabályalapú szankció kérdéséről a Bázeli Bizottság szintjén érdemes dönteni, hogy ne okozzon versenyhátrányt azoknak az országoknak, amelyek elkötelezik magukat emellett.

A Bázeli Bizottság alapelveként azt fogalmazta meg, hogy a szavatoló tőkének az intézmény teljes felvállalt kockázataiból származó veszteségének megfelelően kell alakulnia, tehát a cél az 1. és 2. pillérből együtt kapott érték teljesülése. Ez viszont arra is lehetőséget teremt, hogy a teljes kockázati profilt tükröző tőkekövetelmény kevesebb legyen az 1. pillérben kiszámítottaknál. **A bank a saját kockázati profiljának megfelelő szavatolótőke-igény számításakor, a már említett belső tőkealloká-**

ciós modell használatával, arra az eredményre juthat, hogy a valós igénye kevesebb az 1. pillérben kapottnál, és elképzelhető, hogy ezt a felügyelet számára is megfelelően alá tudja támasztani. **Véleményünk szerint ilyen eset valóban előfordulhat a hitelkockázati modellek korlátossága miatt**, erre hívjuk fel a figyelmet a későbbiekben a felügyeleti be nem avatkozás melletti érvek fejezetben, a kockázatalapú szabályozás első két következményeként. Amennyiben a bizottságok sem zárják ki ezt a scenáriót (az Európai Bizottság még várja az erre vonatkozó véleményeket), szükségesnek tartjuk, hogy az ezzel járó be nem avatkozásra csak egyértelműen meghatározott indokok alapján kerülhessen sor, olyan esetekben, amikor az 1. pillér túlzott eredményei visszavezethetők valamelyik feltétel korlátosságára. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy ebben a kérdésben a bázeli és európai tervezeteknek diszkréción helyett mérlegelési lehetőséget kell biztosítaniuk a felügyelet számára.

A kontinentális jogrendszer és a felügyeleti intézkedések

Nyilvánvaló, hogy az intézmény teljes kockázatát és menedzsmentjét értékelő követelmények számonkérése nem történhet meg anélkül, hogy a felügyelet számára bizonyos értékelési szabadságot biztosítsunk. Egyrészt csak így kivitelezhető az a tervezetben megfogalmazott elvárás, hogy minden egyedi, csak az adott intézményre jellemző tényezőt figyelembe vegyenek. Másrészt a vállalatirányítás és a kockázat szubjektív tényezőinek értékelésére többfajta, egymással konkuráló megoldás létezik, ahol egy gyakorlat kiválasztása és normává tétele hiányossá és fejlődést gátlóvá tenné a szabályozást. Az ebben az esetben felmerülő felügyeleti intézkedések jogi megalapozásával minden olyan országnak meg kell küzdenie, amelynek jogrendje nem támogatja a minimumelvárások feletti diszkréción alapuló felügyeleti beavatkozásokat. Ilyen a kontinentális jogrendszer, amely az európai kontinens legtöbb országának uralkodó jogrendszere, ennek legjellemzőbb példája Németország, de a magyar jog is ide sorolható. A probléma fő oka, hogy e jogrendszer szerint hatósági szerv kötelezettséget csak határozat formájában írhat elő, amelyben az indoklásnak a jogszabályok normaszövegéből kell kiindulnia – így biztosítva a kiszámítható jogalkalmazást –, és amely a bíróság előtt megtámadható. Ezért a Bazel II. és CAD3 által igényelt rugalmasság érvényesülését a magyar jogrendszerben komolyan gátolja, hogy a magyar jog a következők miatt nem tudja megfelelően kezelni ezt a rugalmasságot:

- A bírói gyakorlatban a jogviták eldöntése normatív szövegek értelmezésén alapul, ezért ha a megalkotott jogszabályszöveg nem kellőképpen normatív, akkor a bíróság a felügyelet és a bank magatartását nem tudja kellően értékelni, amelynek a legfontosabb nemkívánatos következményeként csökken a jogi felelősség érvényesíthetősége. A pénzügyi szektort érintő magyar jogalkalmazási gyakorlatban amúgy is meglehetősen nehéz a jogi felelősség érvényesítése, ezért mindenképpen olyan megoldásra van szükség, amely nem gyengíti ezt tovább.
- A magyar jogban a normáknak a jogbiztonság érvényesüléséhez megfelelően határozottnak kell lenniük. A pontos normatív tartalmat nélkülöző jogszabályszöveg⁹² a jogállamiság, azon belül is a jogbiztonság alkotmányjogi követelményébe ütközik, és nem állja ki a normakontroll próbáját.

A probléma megoldására két lehetőség kínálkozik. Elképzelhető az a megoldás, hogy a pénzügyi jogszabályok esetében is alapelveket fogalmazunk meg, amelyek rögzítik a felügyeleti értékelés célját, de kellő rugalmasságot biztosítanak a végrehajtáshoz. Az alapelvek teljesülése érdekében pedig adott esetben egyes technikai szabályoktól eltekinthetünk, illetve kiegészíthetjük őket más szempontokkal is – ezzel lényegében diszkrécióra lenne lehetősége a felügyeletnek, amely azonban nehezen képzelhető el a magyar közigazgatási jogban. A második megoldás lényegében a felügyelet **mérlegelési jogkörének nagymértékű kiszélesítését** jelenti. Az alapelvek meghatározása és a mérlegelési jogkör delegálása is alapos jogalkotói munkát feltételez. A jogbiztonság követelményeit figyelembe véve számos feltétel teljesülése szükséges az alkalmazhatóságukhoz. Mérlegelés biztosítása esetén pontosan körül kell írnia a jogalkotónak azt, hogy miben és milyen szempontok alapján alkalmazhatja a felügyelet e jogkörét. A helyes jogalkalmazáshoz megfelelő mértékben definiálni kell a határozatlan jogfogalmakat, és minél pontosabban leírni a szempontrendszert. Mérlegelési jogkör esetén a bíróság ugyanis csak azt vizsgálja, hogy a közigazgatási szervnek van-e joga az adott kérdésben a mérlegelésre, és a mérlegelési jogkör által nyújtott kereteken belül maradt-e. Túl széles mérlegelési jogkör a fentieken túlmenően a hitelintézeteket kiszolgáltató helyzetbe juttathatja. A szempontrendszer körülírása akkor megfelelő, ha képes a kívánatos **jogalkalmazási gyakorlatot** kellőképpen körülírni.

Az európai direktívatervezet alapján a mérlegelési lehetőség és az ezen alapuló felügyeleti intézkedések végrehajthatóságának biztosítása két célt szolgál: a kocká-

⁹² Pl. „sound risk management function”.

zatkezelés kialakítását és fejlesztését minden egyes, akár kevésbé mérhető kockázat esetében; illetve a minőségi követelmények betartását. A felügyelet mérlegelése így lényegében a tőkemegfelelési követelmények minden körét érinti, a végső tőkekövetelmény értékét az egyes kockázati típusoknál, és az előírt minőségi követelmények ellenőrzését.

A felügyeleti be nem avatkozás melletti érvek

A felügyeleti szempontokat és a beavatkozás mikéntjét a jelenlegi elképzelések szerint nem fogják egységesen szabályozni sem nemzetközi, sem uniós szinten. A minimumkövetelmények felett elvárt szavatoló tőke nem teljesítésekor a felügyeletnek lehetősége lesz arra, hogy ne kezdeményezzen intézkedést, vagyis ún. „*regulatory forbearance*”-t gyakoroljon. A minimumkövetelmények megsértése esetén azonban ilyen diszkrécióval nem élhet.

A szabályozói be nem avatkozást a legtöbb esetben káros és elkerülendő felügyeleti magatartásnak tartják. Sok bankválság esetében kimutatható volt, hogy kialakulását a felügyelet is támogatták azzal, hogy nem léptek fel megfelelő szigorral a szabálysértő intézményekkel szemben (legtöbbször idézett példája az USA 1983–1985-ös évekbeli válsága, az 1990-es években pedig a Credit Lyonnais és a japán bankválság). Az egyedi bankok esetében elmulasztott felügyeleti beavatkozás rendszerstabilitást veszélyeztető következményekkel jár, ha az elnéző felügyeleti magatartás beépül a piaci szereplők várakozásába, és a bankok emiatt kevésbé szigorú belső szabályokat alkalmaznak. A be nem avatkozás azonban bizonyos szempontból indokolható is, ha pl. a bank azonnali bezárása a bankrendszer egészét fertőzné meg, vagy a bank kényszerlikvidálásából kevesebb bevétel származna, mint annak valós értéke. A szakirodalom sem értékeli egységesen a „*forbearance*” gyakorlását, mert nincs és nem is várható elegendő információ arról, hogy mikor éltek a *be nem avatkozás* lehetőségével a hatóságok, így nem lehet értékelni azt sem, hogy ez költségnövekedést vagy -csökkenést okozott.⁹³

A jelenlegi szabályozói standardokkal kialakuló kockázatalapú szabályozás azonban a minimumkövetelmények számonkérésekor is felveti a be nem avatkozás gyakorlatának létjogosultságát, illetve újragondolását. A következő esetekben arra

⁹³ Goodhart et al.: Financial Regulation Why, how and where now? Bank of England, 1998.

hívjuk fel a figyelmet, hogy Bázeli II. adaptálásával egy olyan kockázatot modellező szabályrendszert fognak egyetemlegesen alkalmazni a bankok, ahol mind a kockázat modellezésének korlátossága, mind az egységes banki szemlélet és magatartás kialakulása olyan következményekkel járhat, amely a szokásostól eltérő felügyeleti magatartást igényel. Ilyen magatartás lehet az, ha a szavatoló tőke minimum és elvárt szintjének megsértésekor bizonyos esetekben a felügyelet nem a szavatoló tőke emelésére kényszeríti a bankot, hanem egyéb intézkedéseket hoz, mint például felügyeleti vizsgálat elrendelését, gyakoribb jelentéstételt, belső szabályzatmódosítást. Az ilyen esetekben azonban a felügyeletnek azt is indokolnia kell, hogy miért az adott intézkedést választotta, elkerülendő azt, hogy lényegében be nem avatkozásra vagy elégtelen beavatkozásra kerüljön sor. A kockázatalapú szabályozás lehetséges következményei:

- **A kockázat mérésének pontatlanságai, a használt modell korlátoltsága, a paraméterek bizonytalansága** Bázeli II. kapcsán is megkérdőjelezi az 1. pillérben kapott eredmény helyességét, valós életben történő alkalmazását. Korlátosnak tekinthető maga a bázeli modell, ahol feltételezik az eszközhozamok normális eloszlását, egy faktorral írják le a gazdaságot, 10% és 20% között limitálják az adósok gazdasági környezet változására való érzékenységet stb. Azonban ugyanilyen hiányosságok elmondhatók a bázeli inputok, a hitelkockázati tényezők (nemfizetési valószínűség, csőd esetén bekövetkező veszteség) értékeléséhez használható módszerekről. A múltbeli adatok felhasználásakor nyilvánvaló azok jövőre előretekintő alkalmazásának korlátossága, a kockázat modellezése pedig lehet bármilyen fejlett, mindig alakulhatnak ki olyan helyzetek, amelyeket a különböző tényezők összjátéka folytán a modell nem tud kezelni, és extrém értékeket ad eredményül. Mind a banknak, mind a felügyeletnek értékelnie kell ezeket a helyzeteket, mert stabilitást veszélyeztető és felesleges következményekkel jár, ha a bank vagy bankrendszer magatartása ezeken az eredményeken alapul. Az extrém értékek kialakulása nem szükségszerűen a gazdaság állapotához köthető, de valószínűleg gyakrabban jelentkeznek válságok kialakulásakor, vagy a piaci környezet váratlan változásakor, amikor a helytelen felügyeleti magatartás a válság súlyosbításához járulhat hozzá. Hitelkockázati modellek egy része a piaci árazásból, ezen belül is a részvények árából, volatilitásából és a vállalatok tőkeáttételéből származtatja a kockázati tényezőket (pl. KMV-modell). Így az eddiginél sokkal szorosabb kapocs alakul-

hat ki a tőke- és hitelpiac között. A részvénytőkepiac ismert jellemzői: nagyobb és változó volatilitás, árbuborékok könnyen átöröklődhetnek a hitelpiacra, még ha a tőkeáttétel nagyságától függően bizonyos mértékben tompítva fejtik is ki hatásukat. Ezt ugyancsak **óvatosan kell kezelni, különösen a részvényárbuborék kipukkadása utáni megnövekedett volatilitásból és a részvény árfolyamának eséséből indukálódó hitelkockázat- és tőkekövetelmény-növekedést.**

A felügyeletnek el kell ismernie, ha a magas tőkekövetelmény csak kivételesen és a használt módszerek és modellek korlátozott feltételrendszerei miatt alakul ki. Amennyiben egy egyébként szolvens bank ennek a tőkekövetelménynek nem tud megfelelni, akkor valószínűleg helyes gyakorlat a szankcióktól való eltekintés.

- Adott piacon a rossz időpontban érkező felügyeleti intézkedés az intézmények hitel- és likviditási hiányához (shortage) vezethetnek. Ez jól ismert probléma egyedi banki problémák felmerülése esetén, amely továbbterjedve a bankrendszer stabilitására nézve is veszélyt jelent. Azonban hasonló likviditási problémákhoz és a hitelek visszafogásához vezethet a hitelkockázat értékelésének fejlődése és szabványosítása. Az értékpapírpiacon ismert jelenség, hogy az azonos kereskedési minták (limitek, margin call, portfólióbiztosítás stb.), a piaci szereplők egymást követő magatartása és az egyes kockázatértékelő modellek uralkodóvá válása miatt a piac meghatározó része hasonlóan dönt és viselkedik. Az egységesen eladói oldalon megjelenő szereplők azonban nem találhatnak a másik oldalról partnert, és így a korábban likvidnek nyilvántartott papírok is eladhatatlanná válnak. Hasonló jelenség vezetett az LTCM/ orosz válság elterjedéséhez is. A hitelkockázat kereskedésének fejlődésével, a másodpiac kialakulásával ugyanerre a magatartásra a hitelpiacon is számítani lehet, hozzáátve az „elsődleges piacon”, a bank-ügyfél kapcsolatban kialakuló lehetséges következményeket, ahol az azonos banki értékelési minták kialakulása miatt akár adott ügyfélcsoportok is eleshetnek a banki forrásoktól.
- Néhány szakértő⁹⁴ arra a megállapításra jutott, hogy a monetáris transzmisszió másképpen érvényesül effektív tőkekövetelmények esetén. Általánosan elfogadott nézet, hogy a Bázeli II. egyik következményeként recesszióban a bank válto-

⁹⁴ Van den Heuvel: The Bank Capital Channel of Monetary Policy, University of Pennsylvania, 2002.

Tanaka: How Do Bank Capital and Capital Adequacy Regulation Affect the Monetary Transmission Mechanism, University of Oxford, 2002.

Meh, Moran: Bank Capital and Monetary Policy, Bank of Canada, 2003.

zatlan hitelezési magatartása mellett megnövekednek a tőkekövetelmények, így az effektív tőkekorlátok kialakulásának nagyobb az esélye. A monetáris transzmisszió és a tőkeszabályozás kapcsolatát vizsgáló modellek többsége a kamatlépések bankrendszeren keresztüli transzmisszióját a hitelkínálat bővítésén illetve szűkítésén keresztül vizsgálja. Megállapításaik szerint kevésbé jut át a bankrendszeren a kamatcsökkentés hatása, ha a bankok a szabályozói tőkekényszer miatt nem tudják növelni hitelkínálatukat. A kamatemelésre pedig késleltetve és túlzottan reagálnak a bankok a hitelkínálat visszafogásával, mert a rövid lejáratú kamatemelkedés az alapvetően negatív gappal rendelkező intézmények esetében az eredmény és így a szavatoló tőke csökkenéséhez vezet.

Ezek a megállapítások természetesen akkor érvényesek, ha a bank nem képes addicionális szavatoló tőkétallokálni. Ezért korlátozott érvényességgel bírnak a magas külföldi tulajdoni hányaddal rendelkező magyar piacon, ahol a szavatoló tőke növelésének lehetősége az anyabank magatartásán múlik. Bár átfogó vizsgálat nem készült róla, gyakorlatilag arra sem láttunk példát a hazai szereplőknél, hogy a tőkeszabályok vagy a tőkekényszer befolyásolná a bankok hitelezési magatartását⁹⁵.

A szabályozás és a felügyeleti gyakorlat kialakításának alapvető célja a transzparencia kialakítása és megőrzése. Különösen fontosnak tartják a felügyeleti lépések átláthatóságát a felzárkózó országokban, ahol a felügyeleti diszkréciót és be nem avatkozást gyakran a kormány beavatkozására és politikai okokra vezetik vissza – ugyanez természetesen ritkábban, de igaz a fejlett országokra is.

Javasoljuk annak megfogalmazását, hogy a minimumkövetelmények és a felügyeleti elvárások megsértésekor a fenti következmények végiggondolása után döntsenek a felügyeleti intézkedések formájáról, és a bekövetkezésük valószínűsíthetősége esetén ne a tőkekövetelmények emelésének előírására kerüljön sor. Hasonlóan elkülönülhetnek a többi szabálysértéstől a szervezeti, menedzsmenti követelmények hiányosságai, ahol ugyancsak nem a szavatoló tőkére vonatkozó szankciók jelentik az optimális felügyeleti intézkedést.

⁹⁵ Ez abban a nem túl valószínű esetben fordulhatna elő, ha mind az anyabank, mind a leányvállalat egy időben szembesül likviditási problémákkal.

A szankcionálás eszközei

A bázeli ajánlás tehát a bank egyedi kockázati térképét és környezetét figyelembe vevő tőkeszükséglethez köti a felügyeleti beavatkozás gyakorlatát. A tervezet szerint ezen a szinten az intézkedéseknek diszkrecionális úton kell megvalósulniuk. Ezzel szemben a minimum-tőkekövetelmények megsértése esetén a diszkréció lehetősége jelenleg nem áll fenn, a jogszabálysértésnek mindenkre egyformán vonatkozó azonnali következményekkel kell járnia.

Attól függetlenül, hogy az ajánlás szerint maga a felügyeleti beavatkozás a tőkekövetelmény egy szintje után diszkrecionálisan, egy másik szintje után normatívan gyakorlandó, a beavatkozás formáinak megválasztása mindkét esetben a felügyelet döntésén múlik. Az ajánlás a tőkeemelés előírása mellett egyéb intézkedéseket is felsorol, így például a bank felügyeleti vizsgálatának elrendelését vagy az osztalékok kifizetésének tiltását. Az alternatív intézkedési formák használatára hangsúlyozottan hívja fel a figyelmet a Bázeli Bizottság a menedzsment és belső ellenőrzés hiányosságainak észlelésekor, az alkalmazandó eszközöket ekkor még kiegészíti a kockázatkezelés erősítésére, belső limitek alkalmazására, a céltartalék és egyéb tartalékok szintjének növelésére, a belső kontroll erősítésére való felszólítással.

A szavatoló tőke hiánya esetén alkalmazott felügyeleti eszközök megválasztásakor fontosnak tartjuk annak vizsgálatát, hogy a hiány a követelmények túlzott és indokolatlan magas értéke miatt alakult-e ki. Ehhez kapcsolódóan átgondolásra javasoljuk azt a rendelkezést, amely a tőkeemelést nevezi meg egyedüli lehetséges szankciónak, ha egyéb intézkedési formákkal (governance erősítése, kockázat csökkentése, modell fejlesztése stb.) nem biztosítható a kockázatnak megfelelő szavatoló tőke allokálása, vagy az egyéb intézkedések rövid távú hatása.

A szavatoló tőke elvárt szintje és a nyilvánosságra hozatal

A jogilag kötelező minimumkövetelmény szintjéhez kapcsolódó kérdés, hogy milyen szavatolótőke-értékeket hozzanak nyilvánosságra a bankok. Amíg az 1. pillér követelményei pontosan visszavezethetők a felvállalt kockázatokra, addig az azonfelül a bankok és felügyeletek által megállapított ideális szavatoló tőkét az egyéb

kiegészítő és szubjektíven értékelhető információk hiányában a piac nem tudná megfelelően értékelni. Ugyanakkor a csak a felügyelet rendelkezésére álló információk fontosak lehetnek mindazok számára, akik a bank stabilitását vagy jövőbeli működését értékelik, így a befektetőknek, ügyfeleknek, a piaci értékítélet alakítóinak. Következményekkel jár az is, ha az 1. pilléren túli kockázatokról, azaz a teljes kockázati profilról a piac csak indirekt módon a felügyelet beavatkozásaiból szerez tudomást. Egyrészt ennek a fordítottját lehet tapasztalni a gyakorlatban, az USA-ban például néhány éve még azt szorgalmazták, hogy a kötelezően kibocsátandó alárendelt kölcsöntőke árának változásához is kapcsolódjanak a felügyeleti intézkedések, a piac értékítélete így segítse a felügyelet munkáját. Másrészt a teljes kockázati profilhoz kapcsolódó követelmények nyilvánosságra hozatalának elmaradása, a felügyeleti intézkedések értelmezésének túlzott szerepe arra ösztönözheti a felügyeletet, hogy ne avatkozzon be a nem publikált kockázatok esetében.

A piac számára nyilvánosságra hozott információk részben kontrollálják, részben segítik a felügyelet munkáját. A piac nagyobb tudása miatt például kevésbé élhet a felügyelet a be nem avatkozás lehetőségével, amikor kevésbé prudens módon viselkedik a bank. Így egyrészt azokban az esetekben, amikor korábban tipikusan elmaradhatott a felügyelet beavatkozása (pl. hitelkockázat és nem teljesítő hitelek nem megfelelő kezelése), kevésbé lesz erre mód, sőt az ilyen esetekben, amikor a piac többletinformációval fog rendelkezni, lehetősége lesz a felügyelet munkájának értékelésére is. Ugyanakkor a piaci értékelés támogatni is tudja a felügyeleti be nem avatkozását, ha azt a piac szereplői is indokoltnak tartják. A piac értékítélete viszont nem lehet kiindulópontja a felügyelet munkájának, mert ez egyrészt befolyásolná magának a piacnak a viselkedését, másrészt a piac tévedését vagy a piaci turbulenciákat így semmi nem kontrollálná.

Javasolt módosítások

Az 1. pillér kifinomultságával, részletes technikai szabályok pontosságával nincsenek összhangban a 2. pillér elnagyolt követelményei, alapelvei. A felügyelet értékeléséhez így biztosított rendkívül széles körű diszkréció a legtöbb ország jogalkalmazásában kiszámíthatatlanságot, rosszabb esetben jogbizonytalanságot okoz. A jelenlegi tervezet még a diszkrécióval bíró felügyelet munkájához sem nyújt elegendő támpontot, hozzájuk képest pedig versenyhátrányba kerülhetnek azok az

országok, amelyek normatívan és a felügyelet mérlegelési körét minél pontosabban körülhatárolva építik be az új tőkeszabályokat a jogszabályaikba. Eltérő versenyfeltételeket okozhat ugyanis az, ha az egyik felügyelet értékelési szempontjai, intézkedésének időzítései és okai előre meghatározottak és jogi következményekkel járnak, míg a másik felügyelet rugalmasan bármiféle szempontokat figyelembe vehet az értékeléséhez. Ez a probléma nem egyedül Magyarországot, hanem a kontinentális jogrendhez tartozó országok összességét érinti. A Bázeli Bizottság mérsékelheti ezt a különbséget és megkönnyítheti a felügyelet munkáját, ha a 2. pillér néhány kérdésében határozottabb véleményt fogalmaz meg.

1. Véleményünk szerint a 2. pillérben vannak olyan kockázatok, amelyeknek értékelését és szankcionálását nem felügyeleti diszkrécióval kell elvégezni. Ha elfogadjuk, hogy különbséget lehet tenni felügyeleti és nemzeti diszkréció között, akkor a kamatkockázat és a fedezetek maradék kockázatának követelményei, a stressztesztek szempontrendszerei nemzeti diszkrécióval egyértelműbben fogalmazhatók meg. Azonban erre explicit mandátumot a Bázeli Bizottságnak kell javasolnia a versenysemlegesség biztosítása érdekében. Ezeket a kockázatokat javasoljuk a 2. pillérben belül elkülöníteni a többi kockázattól (koncentrációs, működési, értékpapírosítási), és a hozzájuk kapcsolódó elvárásokat, szempontrendszereket részletesebben megfogalmazni.
2. Az előző pontban említett kockázatok (kamat, fedezetek, stressztesztek) szankcionálását ugyanolyan diszkréció nélküli módon érdemes előírni, mint az 1. pillér minimumkövetelményei esetén. Ezzel lényegében azt javasoljuk, hogy e kockázatok követelményei is a szavatoló tőke minimumszintjéhez tartozzanak, amelyek megsértése automatikusan valamilyen felügyeleti intézkedést vonna maga után.
3. Véleményünk szerint az intézmény teljes kockázatát figyelembe vevő tőkekövetelmény alacsonyabb értéket is felvehet az 1. pillér követelményeinél. Ezt azonban a felügyelet csak indokolt esetekben támogathatja, és ezeknek az eseteknek a meghatározását a bázeli ajánlások szintjén javasoljuk megfogalmazni. Javasoljuk, hogy abban az esetben, ha a hitelkockázati modellek, illetve egyéb használt módszerek korlátosságára vezethető vissza az 1. pillér magasabb tőkekövetelménye, illetve rendszerkockázattal járna az 1. pillér követelményeinek betartatása, akkor a felügyeletnek explicit mandátuma (diszkréció helyett mér-

legelés) legyen a teljes kockázatot figyelembe vevő szavatoló tőke szintjét elfogadni.

4. Bázis II. adaptálásával egy olyan kockázatot modellező szabályrendszert fognak egyetemlegesen alkalmazni a bankok, ahol mind a kockázat modellezésének korlátossága, mind az egységes banki szemlélet és magatartás kialakulása olyan következményekkel járhat, amely a szokásostól eltérő felügyeleti magatartást igényel. Ilyen magatartás lehet az, ha a szavatoló tőke minimum és elvárt szintjének megsértésekor bizonyos esetekben a felügyelet nem a szavatoló tőke emelésére kényszeríti a bankot, hanem egyéb intézkedéseket hoz, mint például felügyeleti vizsgálat elrendelését, gyakoribb jelentéstételt, belső szabályzatmódosítást.

A felügyeleti intézkedés választott eszközének igazodnia kell a hiányosságok okaihoz. A hiányosságok kétféle területen jelentkezhetnek: a bank nem felel meg a mennyiségi és minőségi követelményeknek, illetve nem rendelkezik a tőkekövetelményét meghaladó szavatoló tőkével. Az okok azonban sokfélék lehetnek, ezért nem adható egyértelmű meghatározás, hogy milyen intézkedési formával éljen a felügyelet. Javaslatunk szerint azoknak az intézkedéseknek, amelyek enyhébbnek tekinthetők a tőkeemelés azonnali elrendelésénél, el kell különülniük és meg kell előzniük a tőkeemelési szankciót. Ilyen intézkedések alatt a kontrollkörnyezet erősítésére, az értékvesztési politika változtatására, gyakoribb jelentéstételre kötelezés és a felügyeleti vizsgálat elrendelésére vonatkozó felszólítást értjük. A magasabb tőkekövetelmények vagy a kockázati kitettség csökkentésének előírását csak akkor javasoljuk választani, ha nincsenek a piac nagy részét veszélyeztető káros mellékhatásai. A szavatoló tőke hiánya esetén pedig elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy az nem a követelmények túlzott és indokolatlan magas értéke miatt alakult ki. Ezekhez a megfontolásokhoz kapcsolódóan átgondolásra javasoljuk azt a rendelkezést, amely a tőkeemelést nevezi meg egyedüli lehetséges szankciónak, ha egyéb intézkedési formákkal (governance erősítése, kockázat csökkentése, modell fejlesztése stb.) nem biztosított a kockázatnak megfelelő szavatoló tőke allokálása, vagy az egyéb intézkedések rövid távú hatása.

Jegyzetek

[illegible]

[illegible]

Nyomdai előkészítés:
ICONOS Reklámügynökség
1022 Budapest, Bogár u. 29.